

Ավետիս Հարությունյան

Գյաղաների ժամանակը

1. Ազգային-ազատագրական պայքարը մնաց 20-րդ դարում

Ըստ էության, հայ ազգային-ազատագրական պայքարը ավարտվել էր անցած դարասկզբին՝ Առաջին Հանրապետության հիմնադրումով: Հիմնվեց այն տարածքներում, որտեղ հայեր էին բնակվում: և մնաց այն սահմաններում, որտեղ հայերը մեծամասնություն էին կազմում:

Գիտակցում էին, թե՞ ոչ 88 թվականի շարժման ղեկավարները, նրանց գլխավոր խնդիրը Իմպերիայի քայքայման պահին Հայաստանի պետական անկախության վերահաստատելն էր և միջազգային ճանաչումն ապահովելը այն սահմաններում, ինչ սահմաններով Հայաստանը մտել էր ԽՍՀՄ կազմի մեջ: 1990 թվականին, հարյուրամյակում միայն երրորդ անգամ հանրապետություն հռչակելուց հետո կարելի եղավ արձանագրել, որ ևս մեկ անգամ ավարտվեց դարասկզբին մեկ անգամ արդեն ավարտված ազգային-ազատագրական շարժումը: Ավելի ճիշտ, դարասկզբին վերջնականապես ավարտված լինելը հարկ եղավ արձանագրել նաև դարավերջին:

Ազգային-ազատագրական պայքարը ավարտվում է անկախ պետական միավորման ստեղծումով: Ոչ թե այն սահմաններում, որում երագում են, այլ այն սահմաններում, ինչ սահմաններում ճանաչվում է միջազգայնորեն: Այլ տարածքային հավակնությունները լուծելի են դառնում, երբ ազատագրված պետությունը վերաճում է տերության, ինչպես Միացյալ Նահանգները Անգլիայից անկախանալուց և Ռուսաստանը՝ թաթար-մոնղոլական լուծը թոթափելուց հետո: Բայց տարածքներ նվաճելով դեռ չի լուծվում հարցը, ինչի մասին վկայում է Գերմանիայի և բազմաթիվ այլ տերությունների օրինակը: Դրա համար անհրաժեշտ է նաև, որ այդ տերությունները վերաճեն աշխարհի կարգը սահմանող գերտերության: Հիմա պիտի նայել քարտեզին ու մտածել – տարածաշրջանում ո՞ր պետությունը գերտերություն դառնալու հեռանկար ունի – Հայաստանը, Թուրքիան, թե՞ Պարսկաստանը... Ինչպես տեսնում եք, Վրաստանն ու Ադրբեջանը չենք էլ դիտարկում, չնայած ծովերի վրա ելք ունեն, ի տարբերություն Հայաստանի:

Քարտեզի տեսքը մատուցում եմ, այո, չարախնդալու համար: Բայց ոչ թե չարությունից, այլ հուսահատությունից, որովհետև ոչ մի հնար չկա հայ քաջասրունք քաղաքական միտքը (քաջասրունք, որովհետև մտածում է, միշտ, լավագույն դեպքում՝ ուղիղ), այդ միտքը ոչ մի ձև չկա մոտեցնելու ... ո՛չ, ոչ թե սթափությանը, այլ գոնե սթափության հեռավո՛ր մատույցներին և հիշեցնելու, որ դա, ախր, արդեն եղել է: Եղել վերջացել է: Որ մեր հողերի ու մեր արյան գինը արդեն տվել են 1918 թվականին, վավերացրել 1920 և վերահաստատել 1990 թվականներին: Իհարկե, քիչ է: Բայց գինը մի բան է, որ չի որոշվում միակողմանի: և որքան էլ մեր ազգային արժանապատվության համար վիրավորական լինի, պիտի փաստել, որ անցած դարասկզբին ձեռք բերած պետականությունը ոչ թե արդյունք էր մտածված իրագործվող ազատագրական պայքարի, այլ ավելի շուտ, հատուցումն էր ձախողված ապստամբության հետևանք Եղեռնի, ինչը բխեց նաև պատերազմող կողմերի շահերից: և համաշխարհային հանրությունը, այդ թվում և Թուրքիան, վճարեցին մեր արյան գինը՝ ճանաչելով Հայաստանի անկախության իրավունքը իր պատմական հայրենիքի մի մասում: Ո՞րն է պահանջատիրության գաղափարախոսության ողջ սնանկությունը, որ այն, հակառակ պատմական օրինաչափության, հակառակ ազատագրական պայքարի տրամաբանության, փորձում է գոյությունը քարշ տալ ազատագրական պայքարի (լավ թե վատ) ավարտից հետո՝ պարագիտանալով անկախ պետության մարմնի վրա: Իսկ ազգային-ազատագրական պայքարի տրամաբանությունն այն է, որ այն շարունակական չի լինում: Այն, ինչ երագում են տգետները, ոչ թե ազատագրական պայքարի շարունակություն է կոչվում (մի բան, որ չի լինում առհասարակ), այլ նվաճողական պատերազմ (կարելի է համարել վերանվաճողական), որը կարող է վարել Հայաստանը միայն գերիզոր պետություն դառնալու դեպքում: Կլինի՞ Հայաստանը այդպիսի տերություն, այն ժամանակ էլ կորոշվի՝ խաղաղ գոյակցե՞լ հարևանների հետ, թե՞ սկսել նվաճողական պատերազմ: Այդ որոշման համար ոչ պատմական հիմնավորվածություն պետք կլինի, ոչ պահանջատիրական գաղափարախոսություն, ոչ Եղեռնի ճանաչում ու դատապարտում այլևայլ կողմերից, այլ միայն բիրտ ուժ:

Իսկ մինչ այդ ընդամենը պետք է պահպանել ու հզորացնել եղած Հայաստանը: Իսկ երկիրը հզորացնելու առաջին քայլը, որքան էլ տարօրինակ թվա հայ

բանականությանը, եղածը պահպանելն է: և ուրեմն գոնե հայ պետական քաղաքականությունից պետք է դուրս շարտվի ամենայն բան, ինչը խոչընդոտում է այդ խնդրի իրագործմանը: Իսկ թե ինչն է խոչընդոտում, պարզ է ցերեկվա լույսի նման — այն ամենը, ինչի պատճառով հայաթափվում է Հայաստանը: Ամբողջ զավեշտը այն է, որ հայերը իրենց շփոթում են քրդերի հետ: Քրդերի ազատագրական պայքարը ունի այն նպատակը, ինչ ամեն մի ժողովրդի ազատագրական պայքարը՝ Անկախ պետության ստեղծումը: Քրդերի պայքարը շարունակվում է, որովհետև դեռ չի հասել նպատակին: Մերը հասել է նպատակին: 83 տարի առաջ: Քիչ է թե շատ է,— դա այլևս զգացմունքների ոլորտն է: Լավագույն դեպքում՝ պատմաբանական վերլուծության նյութ, բայց ոչ երբեք՝ պրակտիկ քաղաքականության: Եթե այդ անկախ պետության սահմանները համընկել են Նիկոլ Փաշինյանի ծննդավայրի սահմանների հետ, դա չի նշանակում, որ աշխարհը մեզ դեռ պարտք է մեկական Հայաստան էլ Ադրբեյջանում՝ Ռոբի համար, Խոյում՝ պարսկաստանցի Հրանտի, Վասպուրականում՝ Վազգեն Մանուկյանի, Պոլսում թե որտեղ՝ մի հատ էլ Պարույր Հայրիկյանի համար: Երկիրը հենց նրանով է կայանում, որ նրա սահմանները առաձգական չեն: Մի երկիր չի կարող պատանդ դառնալ իր հիվանդ զավակների սանձարձակ երևակայության ձեռքում:

2. Պետությունը չի կարող լինել կազմակերպված

Կազմակերպված լինում է բանդան

Բանդան, մարզական թիմը, կուսակցությունը... Մի խոսքով, հազարավոր բաներ, բացի պետությունից: Պետական կառավարման եղանակները դասակարգված են՝ միապետություն, սահմանադրական միապետություն, հանրապետություն, դիկտատուրա, կուսակցապետություն, նախագահական կառավարում, նույնիսկ կիսանախագահական կամ կիսապառլամենտական կառավարում, բայց չկա կազմակերպված պետություն հասկացություն:

Ինչո՞ւ է Քոչարյանը զարգացնում բանդայի տերմինոլոգիան պետության վերաբերյալ: Այն նույն նպատակով, ինչ նպատակով 98 թվականին դաշնակցությունը շրջանառության մեջ դրեց «համազգային թեկնածու» և «ճիշտ ընտրություններ» հասկացությունները՝ մարդկության համար ընդունելի և, որ առավել կարևոր է, բոլորի

համար հասկանալի «արդար», «համընդհանուր», «դեմոկրատական» հասկացությունների փոխարեն:

և ահա Դեմիրճյանի ձայները «համազգային թեկնածուի» կողմից գողացվելուց ընդամենը չորս տարի հետո մտավորականները էլի շրջանառության մեջ են դրել «համազգային թեկնածու» սովետական հասկացությունը: Մտավորական բառի արմատը, կարծեմ թե, միտք բառն է, բայց մտքի նշույլ դուք տեսնո՞ւմ եք այստեղ, երբ «ընտրություններ» և «համազգային թեկնածու» հասկացությունները ի մի են բերվում: Չէ՞ որ դրանք մեկը մյուսին ժխտող հասկացություններ են: Թե ով էր թեկնածուներից համազգայինը՝ ընտրությունն է որոշում, բայց եթե «համազգայինը» արդեն նշանակել էք, էլ ի՞նչ ընտրության մասին է խոսքը: Էլ ինչի՞ է պետք ընտրությունը՝ մայմո՞ւն ենք խաղացնում թե՞ «համազգային թեկնածու»:

Անալտերնատիվ ընտրություններում «Կուսակցության և անկուսակցականների անխախտ բլոկի միահամուռ վճռականությամբ մեր ձայնը տանք»... «համազգային թեկնածուին»... հա՞: Այն էլ՝ «արդար ընտրություններ ապահովելով». ես ճի՞շտ եմ հասկացել: Ո՞նց եք կարոտել, հարգելիներս, սովետական ձեր ջահելությանը, երբ ոչ միայն չալաղաջը բոլ էր, այլև երբ դեռ թե՛ կլիմաքսն էր յոթ սարի ետև և թե՛ իմպոտենցիան էր աներևակայելի հեռու: և, բնականաբար, այդ ժամանակների անձրևը սիմֆոնիա էր, ոչ թե ռևմատիզմի բուն, ձյունը թոքաբորբի առիթ չէր, այլ գալիս էր, որ դահուկ քշենք ու ձնագնդի խաղանք մեր քարտուղարուհու-ասպիրանտուհու հետ, սառը ջուրը ճակատին թրջոց դնելու համար չէր, այլ պարզապես խմելու, իսկ շոգը մի ավելորդ անգամ դռնօթիկունք մերկացնելու պատրվակ էր, ոչ թե՛ որ ծերացած շան նման դեպի ստվերը քարշ գաս ու հեռա՝ լեզուդ դուրս գցած: Այդ ջահելությունն էր անդարդ, ոչ թե սիստեմն էր լավը, անաստվածներս: Դեռ ուշ չէ համակերպվել բնության կարգի հետ, աթեիստներս: Բայց ետ գնալը՝ ետ գնալ, գուցե ավելի ետ գնանք դեպի անուղեղ մանկության հեքիաթները և ընտրություններին դո՞ւշ թոցնենք: և որպեսզի դուշը իջնի ոչ թե պատահական մարդու, այլ «համազգային թեկնածուի» ուսին, դշի ոտից թել ենք կապում, բարա՛կ, մտավորականի ուղեղի ծալքերից հյուսած անտեսանելի (այսինքն՝ «թափանցիկ») թել և թելից քաշում-քաշքշում ենք այնքան ժամանակ, մինչև դուշը, զգված, նստի հարկավոր մարդու ուսին: Ճիշտ մարդու ուսին:

«Ճիշտ ընտրել»՝ նշանակում է կոնկրետ մարդու ընտրել: Ոչ թե խելացի, ոչ թե դեմոկրատ, ոչ թե ծրագիր ունեցող մարդու, այլ ում որ պետք է: «Ում որ պետք է»-ն նշանակում է առանց համեմատելու, առանց այլընտրանքի և միջոցների առաջ խտրություն չդնելով: Այսինքն, անօրինական ընտրություններ: Ասել է թե՛ ընտրությունների իմիտացիա: «Թափանցիկը», «Բացը» և այս շարքի այլ հասկացությունները օրենքի տեսակետից դեռ մի կերպ մեկնաբանել հնարավոր է (չնայած օրենքը այն է, որ չի մեկնաբանվում), «Ճիշտը» չի մեկնաբանվում: Կամ, որ միևնույն է, մեկնաբանվում է ցանկացած կերպ, և մեկնաբանությունը կարելի է վերաձևակերպել ցանկացած պահի: Այսինքն, սահմանում չկա, ասել է թե՛ չկա սահմանափակում: և որ ամենակարևորն է՝ չի պարտավորեցնում:

Եթե դուք («մտավորականներով») համաձայնության եք եկել կազմակերպված լինելու ընդհանրական գաղափարի շուրջ, «կազմակերպվածության» մասնավոր դրսևորումներին առարկելու բարոյական իրավունք չունեք: Օրինակ, դուք իրավունք չունեք պահանջելու, որ դատավորը դատը վարի բացառապես դատավարական օրենսգրքի տառին համապատասխան, որովհետև, երբ ձեր նախագահի հետ համաձայնության էիք գալիս, որ ազգն ու պետությունը պիտի կազմակերպված լինեն, նա ձեզ չի խոստացել, որ կազմակերպված պիտի լինի գործող օրենքի տառին համապատասխան, և դուք էլ չեք պահանջել, որ այդպես լինի: Այսինքն, դուք որպես պարտնյորներ չեք ճշտել տերմինը, չեք սահմանել, ընդհանուր հայտարարի չեք եկել, թե ինչ է նշանակում կազմակերպված: և չեիք կարող ճշտել, որովհետև դա ոչինչ չի նշանակում: Կամ նշանակում է ամեն ինչ, բացի օրենսդրորեն ամրագրված հասարակական փոխհարաբերությունները: Որպեսզի երկու կողմի պայմանավորվածությունը ինչ-որ բան նշանակի և պարտավորեցնելու ուժ ունենա, պետք է՝

ա. արձանագրվի պայմանագրի (Սահմանադրության, օրենքի) տեսքով և

բ. հասկանալի լինի հնարավոր արբիտրի (ասենք՝ միջազգային իրավունքի) տեսակետից:

Իսկ «ազգային» կամ բանդիտական, կամ ըստ նախասիրության, հասարակ կազմակերպության (ասենք, «Արադը թթու խիարով գերադասողների ընկերության») սկզբունքով կոնսենսուսի եկող հասարակությունն ու դրանով առաջնորդվողը իրեն

քշում է անիրավության ծուղակը: Այսինքն, դու որպես ազգ ու հասարակություն քեզ քշում ես լուսանցք, քեզ դնում ես օրենքից, կամ բոլորին հասկանալի, ընդունված կանոններից դուրս և ներսում՝ քո Արմենիքենդում, քո Գլենդելում, քո Բուրջ Համուդում, քո Հավլաբարում, քո Հայաստանի Հանրապետությունում հարաբերվում ես մեծ աշխարհին անհասկանալի կանոններով՝ «ճշտով» «կազմակերպվածորեն» և այլն: Բայց սրանք «Չայնա Թաունի», «Տաբորի», «Բոշի թաղի», վերջին հաշվով՝ բանդայի ապրելու կարգ է, ոչ թե ազգի ու պետության:

«Կազմակերպվածը» բեսպրեդելի տեսակետից նույնն է, ինչ «հեղափոխական նպատակահարմարությունը» կամ «սոցիալիստական օրինականությունը»: և երբ իշխանությունը փակում է հեռուստականալը, դու լիասիրտ չես կարող ասել, որ դա «ճիշտ» չէ և «կազմակերպված պետության» դեմ քայլ է, որովհետև դու դրանից առաջ ոչ թե ալտերնատիվ ընտրություն ես արել, այլ «ազգային նկատառումից ելնելով»՝ «ճիշտ», «կազմակերպված» ինչ-որ միջոցառում ես անցկացրել «համազգային թեկնածուի» շուրջը: և ապա, չէ՞ որ «կազմակերպված» երկրներում (Հյուսիսային Կորեա, Կուբա, Իրաք և այլն) գոյություն ունեն միայն պետական կլաններ: Այս պարագայում դու առարկելու տեղ չունես, որովհետև քո «ճիշտ թեկնածուն» քեզ չի խոստացել ոչ դեմոկրատիա, ոչ միապետություն, ոչ դիկտատուրա: Նա խոստացել է առաջնորդվել «ազգային շահերով»: Իսկ Սահմանադրությունը այդպիսի ձևակերպումով պարտավորություն չի դնում նախագահի վրա: Նա խոստացել է կազմակերպվածություն: Իսկ կազմակերպվածությունից չի բխում ո՛չ բազմակարծություն, ո՛չ ալտերնատիվ ընտրություն: Ամենաշատը, որ նա խոստացել է, և դու ականջդ կախ համաձայնել ես՝ ընտրությունների «թափանցիկությունն» է, որը նույնպես հասկանալի չէ, որովհետև թափանցիկ ասելով նա կարող էր նկատի ունենալ այն, որ բոլորը տեսնում են, թե ով ում օգտին է քվեարկում: Ընտրությունները չեն լինում թափանցիկ կամ անթափանց, այլ լինում են փակ և բաց: Այսինքն, փակն էլ կարելի է բացի նման անել, բայց երբ դու ուզենաս բացատրել Արբիտրին, թե ինչի մասին է քո մտահոգությունը, չես կարող այդ բանը անել, որովհետև նախապես չես ընդունել հանրությանը հասկանալի և հանրության կողմից ընդունված կանոնները: Կամ՝ գիտական սահմանումները:

Գիտական՝ այն իմաստով, որ դեմոկրատական պրոցեդուրաները օպտիմալության հասցնելու վրա տասնյակ ժողովուրդներ և միլիոնավոր մարդիկ մի քանի հարյուր տարի կյանք են դրել ու արյուն են թափել և հանգել ձևակերպումների, որոնք առավել քիչ են ենթակա մեկնաբանությունների, հետևաբար և՛ խեղաթյուրումների: Այն էլ նորություն չէ, որ ամեն բանդիտական խմբավորում սկսում է «կազմակերպվելուց», և ամեն ստահակ «կազմակերպված» մազլցում է «ազգային շահի» պատվանդան: ***Տպագրվել է «ՀԺ»-ի 2002 թվականի դեկտեմբերի 13-ի համարում***

3. Նաև հայրենիքի պատմականը

Հայրենիքի, անշուշտ, մեծն է լավը: Ինչպես և վարունգի՝ կանաչը: Աղջկա՝ կույսը: Կրծքի՝ երկու հատը: Ազգի՝ համաշխարհայինը: ՀՀԾ-ի՝ նախկինը: Ռամկավարի՝ դաշնակը: Դաշնակի՝ հիմարը: Դեպուտատի՝ օգտագործածը: Ռետինի՝ կոմպլեմենտարը՝ վերջում գլխին քաշելու համար: Իսկ խոսնակի՝ Խոշորը: Փոխխոսնակի՝ խուրդեն:

Վարչապետի՝ հաստը: Արտգործնախարարի՝ ծալովին: Ընդդիմադրի՝ փսլնքոտը: Սոցիալիստի՝ Աշոտը: Կոմունիստի՝ պահանջատերը: Խմբագրի՝ քյարթուն: Պուտանկի՝ մատղաշը: Խաշի՝ թափանցիկը: Իկեբանայի՝ ժինգալով հացը: Վարկի՝ կորածը: Ազգին չկաչենք: Որովհետև ազգը չի կարող լինել ախմախ: Անհատապես, բոլորը կարող են լինել անխելք, բայց հավաքականորեն ազգը լինում է երկու տիպի — ամերիկացու տիպը՝ տուպոյ, հարուստ ու անդարդ, և հայի տիպը՝ շուստրի, թշվառ ու մտահոգ: Մի խոսքով՝ անբախտ: Ավելի ստույգ՝ «բարոյական հաղթանակների» մեռած: Մեռած-չթաղած: և այլն:

Ո՞վ չէր ուզենա, որ իր երկրի բյուջեն լինի Ամերիկայի բյուջեի չափ, բանակը՝ չինականի, Փոքր Մասիսը՝ Մեծից բարձր (կամ՝ մեկը մյուսից ավելի բարձր), տուն պահողի աշխատավարձը՝ 40 հազար, իսկ Հայրենիքը՝ մի քանի հատ ու բոլորը՝ պատմական: Նաև՝ ծովերից ծով:

Ընդհանրապես ասած, սովորական, սիքտիրչի ազգերը ընդամենը մեկ հայրենիք են ունենում, բայց արի ու տես, որ այն ոչ միայն սիրում են, որի մասին ոչ միայն երգեր են

երգում, այլն դեպքից դեպք պաշտպանում էլ են: Նաև (որքան էլ տարօրինակ թվա) այնտեղ ապրում են: Անկախ այն բանից՝ մեծ է, թե փոքր: Հաստ է, թե բարակ: Երկար է, թե կարճ: Քարից հաց քամելու մագոխիստական հաճույքի հնարավորությունն պարզևո՞ւմ է, թե՞ ոչ: Պատմական թշնամի ունենալու բերկրանք պատճառո՞ւմ է, թե՞ չի պատճառում: և պատկերացրեք, առանց այդ «ազգային առանձնահատկությունների» անհրաժեշտության գիտակցության ապրում են անդարդ՝ իրենց մեծ ու փոքր տափա՛կ, կանաչ հարթավայրերում և դեգրադացվում՝ Ցեղասպանության ու Պահանջատիրության նման հոգին վեհացնող բաների բացակայության պատճառով:

Ճիշտ է, ամենքն էլ հոգու խորքում ուզում են մեկից ավելի Հայրենիք: Նրանք էլ են հոգու խորքում ուզում մի քիչ ավելի լեն դաշտ, մի քիչ ավելի խոր գետ: Բայց որովհետև բոլոր ժողովուրդներն են ուզում (բնականաբար, մեկը մյուսի հաշվին) և բոլորն են ուզում, ամենքը ստիպված յուրա է գնում եղածով, կինը՝ աստծո տված ամուսնու ներուժով, ամուսինը՝ իր կնոջ նաղդով: Ձախ ու աջ շեղումներն էլ լինում են անհատական թուլությունների շրջանակներում, ոչ թե մերի նման ազգային-համազգային-մղձավանջային: Համենայն դեպս, հրապարակային քննարկման առարկա չեն դարձնում մեծն ու փոքրը, հաստն ու բարակը, կանաչն ու ճլորածը: Համենայնդեպս, ուստեն ի նշան բողոքի ընդդեմ պատմական, մարդակազմական անարդարության, պատին զարկելով չի ջարդում իր չաքուշը, ինչ է թե՛ ուրիշինի կոթը բռնելու ավելի հարմար է:

Ի դեպ, եթե բանը անարդարության հասավ, կարելի է նեղանալ սեփական հորից վերջին հաշվով: Բայց չէ: Խոռվելը խոռվել է, պետք է խոռվել մասշտաբայնորեն: Աշխարհացունց ընդվզումով: Մինչև ինքնամգու: Մինչև ինքնամսխում: Մինչև քոքը: Մահ կամ ազատություն: Հառա՛ջ ի մահ: Ով հետ՝ քամակը փետ: և այլն:

Լոռեցիք անհիմն շատն ու մեծը ուզողի, ուզվորի համար ազդեցիկ մի խոսք ունեն, թե՛ շատը գոմշի թրիքն է, իսկ մեծը՝ էշի: Հասկացանք: Խոսքը մեր մեջ, եթե հայրենիքում չես ապրում, ի՞նչ տարբերություն դա մե՞ծ է, թե՞ փոքր: Հա՞ստ է, թե՞ բարակ: Պատմակա՞ն է, թե՞ ներկա: Փոսո՞ւմ է, թե՞... Բայց սա մահկանացու հայաստանցու միտք է, այլ ոչ կենցաղային ու քաղաքական գողուրդի, որի համար մեծը նշանակում է կուշտ ու անպատասխանատու: Մի տեղ ապրում ես, մյուս տեղը գողանում ես, երրորդ տեղը

թոցրածը թաքցնում ես, չորրորդ տեղը շնանում ես— Էլ չեմ ասում բնածին ապուշության մասին:

Բայց պարզվում է, որ մենք՝ Հայաստանի պարզամիտ, անաղուհաց ժողովուրդս, հանդես ենք բերում պատմական կուրություն: Չենք հասկանում, որ նրանք այդ մեզ համար են անում: Մեզ համար են պահանջում մեծ Հայաստան: Իրենց հազար տարի պետք չի՝ Այդ՝ մեզ ու ազգի համար են իրենց ճղում: Իրենց ո՛չ նախնիներն են ապրել այս հողում, ո՛չ իրենք են ապրում, ո՛չ էլ իրենց սերունդներն են ապրելու: Այդ մեծ հայրենիքը, պարզվում է, նրանք ուզում են մեզ ու մեր երեխաների համար: Իսկ մենք երկու ոտքներս դրել մի ոտնամանում ու գոռում ենք. «Չէ՛, մենք պուճուր Հայրենիք ենք ուզում»:

Ճիշտն ասած, մենք էլ ենք մեր հոգու խորքում մեծ Հայրենիք ուզում, ինչպես ամենայն կով, փորի թե մայրական բնագողով, ուզում է ավելի ընդարձակ մարգագետին: Բայց ի տարբերություն մայրական-անասնական բնագողով ընդարձակ մարգագետին տենչացող կովի, ի տարբերություն հյուրալի առվույտներում անտերությունից ու անվերահսկելիությունից կերկոխով պայթած (դաս չհանդիսացած) կովի, մենք չենք ուզում ազգովի դառնալ այն թերմաշը, որը, հենց կողքից մեկը գոչում է՝ «հրե՛ս խիարը», աղը առած վազում է՝ վրան ցանելու: Իհարկե, գոնե մեկ անգամ կծելու հույսով: Բայց ինչո՞ւ սկսեցինք ու վերջացրինք կանաչ խիարի պատմությամբ: Չէ՞ որ խոսքը Հայրենիքի մասին էր լինելու:

4. Հեղաշրջումը պիտի տեղի ունենար 95-ի գարնանը

1994-95 թվականների ձմռան ամիսներին «հայտնի ուժերից» մեկը Վանո Միրադեղյանին առաջարկել է Լևոն Տեր-Պետրոսյանին 3-4 ամսով ուղարկել արտասահման՝ «արձակուրդ», այսինքն՝ «Ժամանակավորապես» մեկուսացնել իշխանությունից, համատեղ ստանձնելով իշխանական լիազորությունները:

Հիշեցնենք, որ «3-4 ամսվա» միտքը հնչել է նաև 1998 թվականի հունվարի չարաքաստիկ անվտանգության խորհրդի նիստին: Այն իմաստով, որ Տեր-Պետրոսյանը այդքան ժամանակով իրենց զիջի նախագահական լիազորությունները: Բացատրությունն այն էր, որ իրենք, իբր, հնարավորություն ունենան այդ միջոցին վարել «կոշտ» արտաքին

քաղաքականություն: Կստացվի-կստացվի, չի ստացվի... Որ չստացվեր՝ ի՞նչ, պիտի վերադարձնեի՞ն լիազորությունները: Ի դեպ, այդ անգամ (98 թվականին) «3-4 ամսվա» միտքը հնչել է Սերժ Սարգսյանի բերանից:

Դա՝ 98 թվականին, երբ, իբր, կար կոշտ ու փափուկ պրոբլեմ: Բայց արտառոց ի՞նչ էր պատահել 1995 թվականի գարնանը, որ անհրաժեշտություն կար պաշտոնագրկել նախագահին: Տարածքները գրավված էին, զինադադարը կնքված էր, հովհարային անջատումները հիշողություն էին դառնում, երկրի ճանապարհներին մարդաստար մեքենաներ էին երևացել, տարագիր ընտանիքների վերադարձ էր նշմարվում, և «պարտվողական քաղաքականության» հեռավոր շունչն անգամ չկար: Պիտի ենթադրել, որ պատճառը 95 թվականին սպասվող պառլամենտական ընտրություններն էին և Սահմանադրության ընդունման «սպառնալիքը»: Սահմանադրությունը գուցե առաջին հերթին, որովհետև Սահմանադրությունով է, որ երկիրը ձեռք է բերում քաղաքական համակարգ, իսկ նման Հայաստան այդ պահին պետք չէր ոչ միայն քաղաքական ընդդիմությանը, ոչ միայն բազմաթիվ արտաքին ուժերի, այլև պոտենցիալ դավադիրներին: Վերջին հաշվով, թիվ ու սահման չկար քաղաքական հացկատակներին ու կուսակցական բախտախնդիրներին, ովքեր ուզում էին Հայաստանի Գլխավոր օրենքը տեսնել ոչ թե այնպիսին, ինչպիսին կա, այսինքն՝ միջազգային իրավական նորմերին բռնող փաստաթուղթ, այլ՝ իբրև ծավալուն, տափակ մի հոդված՝ հայ ժողովրդի դժնդակ ճակատագրի մասին, և դրանից բխող պահանջատիրական կարգախոսների թվարկում գլուխումեջ:

Հայաստանի ու Ղարաբաղի բանակային վերնախավը զինադադարից հետո իրեն առավելագույնս ուժեղ էր զգում: Արդեն հաջողեցրել էին Հայաստանի սահմանի վրա, Ադրբեյջանից Հայաստան մտնող Կազիմիրովի պատվիրակության մեքենաները գնդակոծելով՝ միառժամանակ սառեցնել Ելցինի և Հայաստանի քաղաքական ղեկավարության հարաբերությունները: Իշխանությունը դեռ դուրս չէր եկել Համբարձում Գալստյանի սպանությունից հետո ընդդիմության կողմից գրեթե անթերի հրահրած ճգնաժամից:

Ընտրություններից մեկ տարի առաջ նոր թափ էր առել ներքին գործերի մարմինների հանդեպ սանձազերծված կամպանիան բոլոր կողմերից՝ ընդդիմության, Մոսկվայի հայկական հանցագործ շրջանակների, նույնիսկ ՀՀԾ-ի, որը բոլոր լիբերալ

շարժումներին հատուկ տկարամտությամբ ռեալության զգացումը կորցրած լինելով, երկու հաղթած բանակների հազարավոր սպաների ամբիցիաների վտանգը թողած, երկրի դեմոկրատիային սպառնացող վտանգը տեսնում էր մի քանի հարյուր ԳԱԻ-ի աշխատողների և քրեականի օպեր-լիազորների մեջ:

Ազգային ժողովի ընտրություններին սպասվում էր, որ ՀՀՇ-ն առաջին անգամ կունենա մեծամասնություն: (Պիտի հիշել, որ մինչ այդ ՀՀՇ-ն պարզ մեծամասնություն անգամ չի ունեցել, և Պառլամենտը պատմական որոշումները ընդունել է անկախության շարժման հեղափոխականության բարենպաստ ֆոնի վրա): ՀՀՇ-ն կունենար մեծամասնություն, բայց սպասվում էր, որ կգոյանա նաև ուժեղ պառլամենտական օպոզիցիա: Ասել է թե՛ պառլամենտը հնարավորություն ուներ դառնալու ավելի ազդեցիկ քաղաքական մարմին, քան մինչ այդ էր: և քաղաքական համակարգը կդառնար անհամեմատ ամուր: Ասել է թե՛ ուժայինների քմահաճույքներից երկրի կայունությունը ապահովող: Իսկ այդ բանը, հասկանալի է, ընդունելի չէր ապագա ապստամբների համար: Այլ բան է, որ նրանք գերագնահատել էին ՀՀՇ-ի վոժերի ողջամտությունը, ովքեր պառլամենտը երիտասարդ գաղափարակիցներով, նաև՝ պատերազմից վերադարձած ու ինքնահաստատվելու կարիք ունեցող մտավորական սպաներով համալրելու փոխարեն, նաև՝ Սահմանադրական որոշումներ ընդունելու համար բավարար 2/3-րդով բավարարվելու տեղ՝ անհեռատեսորեն գործի դրեցին ադմինիստրատիվ ռեսուրսների ողջ ծավալը, և մինչ ՆԳՆ-ն զբաղված էր հանցագործ շրջանակներին ապագա պառլամենտից հեռու պահելով, ընտրությունների պատասխանատուները իրենց շուրջը հավաքեցին մարդկային այն աղբը, որը երեք տարի անց հեշտությամբ անցավ «Երկրապահի» շարքերը, իսկ մեկ տարի անց (արդեն բուն հանցագործներով համալրված) լքեց նաև նրանց շարքերը:

1995 թվականի գարնանը նախագահին շանտաժի ենթարկելու նույն միջոցները կային, ինչ 98-ին, բացի մեկից (գուցե գլխավորից)՝ սպառնալիքից, թե՛ երբ փետրվարի 20-ին ցուցարարները գան նախագահի շենքի վրա, իրենք («հայտնիները») չեն պաշտպանելու նախագահին: Դա այն էր նշանակում, որ իրենք նույնպես կարող են կազմակերպել ցուցարարների գալը շենքի վրա: Իսկ 95 թվականին այդ շանտաժը չէր աշխատի, որովհետև առանձին կար ներքին գործերի նախարարությունը, որը կկատարեր հասարակական կարգը պահպանելու իր պարտականությունը:

Բայց ինչի՞ վրա էին նրանք հույսները դրել, երբ 1995 թվականին նախագահին պաշտոնազրկելու առաջարկով դիմեցին Վանո Սիրադեղյանին: Առաջին հայացքից թվում էր, թե կոպիտ հաշվարկ էր՝ նկատի առնելով այն հանգամանքը, որ չնչին էր հավանականությունը, որ Սիրադեղյանը կդավաճանի երկրի նախագահին:

և այդուհանդերձ, խռովարարների հաշվարկը գրեթե անթերի էր: Բանն այն է, որ, եթե Սիրադեղյանը մասնակցում էր հեղաշրջմանը՝ լավ, եթե չէր մասնակցում, ուրեմն՝ դավադրության մասին զեկուցում էր նախագահին: Ի՞նչ է անում տվյալ դեպքում որևէ նախագահ: Ակնհայտ է, որ առնվազն սկսում է դավադիրներին մեկուսացնելու գործը: և հենց այդ պահից ժամ առաջ սկսվում է հաղթած բանակի վրդովված սպաների խռովությունը՝ դաշնակների ու ԱԺՄ-ի միտինգներով խճճված: Ռուսական բանակը արդեն մտել էր Չեչնիա, երկրում քաղաքականություն էր թելադրում զինվորականությունը, և ռուսական կողմը կպաշտպաներ հեղաշրջումը: Բնականաբար, կպաշտպաներ նաև ընդդիմությունը, ինչ ոգևորությամբ պաշտպանեց 98-ին: Իսկ Ամերիկյան Քլինթոնի՝ կովկասյան վայրիվերո քաղաքականության շնորհիվ, այն ժամանակ էլ ոչ մի ազդեցություն չունեին Հայաստանում:

Ամբողջ հարցն այն է, սակայն, որ Սիրադեղյանը դավադրության մասին չի զեկուցում նախագահին: Գուցե պարզ ընկերասիրությունից, գուցե ՆԳ ուժերի վրա վստահ լինելուց: Գուցե հասկանալով՝ ինչ է անում, գուցե՝ չհասկանալով, բայց փաստը մնում է փաստ, որ հետագայում էլ ոչ մեկը այդ մասին չի իմանում:

Իսկ ամենատխուրը այս պատմության մեջ այն է, որ 98 թվականի հունվարին, արդեն քաղաքապետ ու անվտանգության խորհրդի սովորական անդամ լինելով՝ Սիրադեղյանը Անվտանգության խորհրդին տեղյակ է պահում, որ վերջին ամիսներին Իրանի վրայով Լիբանանից մի քանի տասնյակ ահաբեկիչներ են մտել Հայաստան (Ազգային անվտանգության հակաահետախուզությունում գտնվեցին սպաներ, որ այդ օրերին կատարեցին իրենց պարտքը), և որ աշնան ամիսներին Հայաստանը լցվել է ԱՊՀ երկրներում բուն դրած հայ հանցագործներով, հատկապես՝ ադրբեջանական կլանի ներկայացուցիչներով (ովքեր, ի դեպ, հետագայում մեծ դեր ունեցան ընտրողներին ահաբեկելու գործում), ու երևի թե ինչ-ինչ բաներ են նյութվում: Բայց երևի արդեն ուշ էր:

Սակայն 95-ի գարնանամուտին ինչ-որ բան արդեն շարժման մեջ էր դրված, և 95-ի ամռանը ծրագրվում է Վազգեն Սարգսյանի դեմ մահափորձի միջոցով երկրապահներին ու բանակը ՆԳՆ-ի դեմ հանելու, ապա և, խառնակության միջոցներին, նախագահի նստավայր մտնելու ծրագիրը: և քանի որ մտավոր կարողությունների տեսակետից հայտնի չէ՝ որտեղ է սկսվում դաշնակը և որտեղ վերջանում երկրապահը, խռովարարների շարքերն են ներգրավվում նաև երկրապահներ: Պիտի ենթադրել, որ Վազգենի շրջապատին այդ պլանը ներկայացվում է ի նպաստ Վազգենի և կատարումն էլ՝ ապահով իմիտացիա:

Բարեբախտաբար, Վազգեն Սարգսյանի մերձավորների մեջ գտնվում են ողջամիտ մարդիկ, որոնք կասկածում են, որ մահափորձ կոչվածը կարող է մահով վերջանալ (չէ՞ որ մահվան ելքը առավել կգրգռեր բանակին ՆԳՆ-ի դեմ), և խռովության նախապատրաստության մասին զեկուցում են ՆԳ նախարարին: և այսպես, Անվտանգության խորհուրդը նեղ կազմով քննարկում է վիճակը: Լինում է հնարավոր գործողության երկու տարբերակ. թողնել, որ սկսեն խռովությունը, նոր՝ միջոցներ ձեռնարկել, և երկրորդ՝ բնում խեղդել խռովությունը: Ընտրվում է անարյուն՝ կանխելու տարբերակը, թեև դա քաղաքականապես թույլ տարբերակ էր: Փոխարենը՝ երաշխավորված էր Վ. Սարգսյանի անվտանգությունը:

Խռովարարներին հերթական հավաքի վայրում ձերբակալելը հանձնարարվում է ՆԶ հրամանատար Արծրուն Մարգարյանին: Բայց, հավանաբար, Մարգարյանի շտաբից (հո չի կարելի ենթադրել, թե Անվտանգության խորհրդից) մատնություն է լինում, և տեղում ձերբակալվում է միայն գնդացրի կրակով դիմադրող տանտերը՝ դաշնակցական Մանվելը: (Չիշենք Հունանյանի հանցակից Բեջանյանի զանգը ընկերոջը. «Այն, ինչ չէր արել Մանվելը 95-ին, ես եմ արել»): Բայց քաղաքում արդեն զինված խմբեր էին շրջում, և խմբերից մեկին զինաթափելու փորձի ժամանակ Հալաբյան փողոցի վրա սպանվեց երկու ոստիկան:

Փաստորեն տապալվեց ներքին զորքերի օպերացիան, բայց վիժեցվեց նաև, փաստորեն, 95 թվականի գարնանային իշխանափոխության նկրտումներով հրահրված ամառային խռովությունը: և երկիրը գնաց ընտրությունների ու Սահմանադրության հանրաքվեի:

Տպագրվել է «ՀԺ»-ի 2002 թվականի մարտի 12-ի համարում

5. Դաշնակցություն կամ ՀՀՇ

Երրորդը տրված չէ: Երրորդ ճանապարհը գուցե սոցիալիզմը լիներ, եթե Իրանի տեղը լիներ Չինական Հանրապետությունը, բայց դա, բարեբախտաբար, այդպես չէ: Հետևաբար, Հայաստանում այսօր կա իշխանության հավակնող երկու քաղաքական գաղափարախոսություն՝ հայաստանակենտրոն, որը ազգային շահ ասելով հասկանում է նախևառաջ Հայաստանի պետական շահը, և երկրորդը՝ անպետություն, անհայրենիք ժամանակների ծնունդ ավանդական կոչվածը, որը ազգային շահ ասելով՝ նկատի ունի ուղիղ հակառակը:

Ոչ հայաստանակենտրոն, ավանդական-հայրենիք չունեցողի գաղափարախոսությունը ևս մեկ անգամ ապացուցեց իր սնանկությունը: Այդ ավանդականը չհանեց ու միտք չունի հանել Հայաստանը պատերազմից ու շրջափակումից, հետևաբար, խոչընդոտ է Հայաստանի զարգացման ճանապարհին: Առաջին հայացքից թվում է, թե, ինչ կա որ, «հանուն ազգային հարցերի» թող միառժամանակ Հայաստանը չզարգանա... Կզարգանա հետո: Իբր կարելի կլինի երբեք սառեցման կետից մեկնարկել: Բայց խնդիրն այն է, որ մեր պարագային չզարգանալը ընդամենը վիճակի սառեցում չէ: Եթե աշխարհի որևէ այլ աշխարհքաղաքական վերաձևումների փուլը անցած տարածաշրջանի երկրներից մեկում քաղաքական ու տնտեսական լճացումը այդ երկիրը կարող է ետ շարժել ընդամենը, ասենք, մի տասը տարով, ապա մեր տարածաշրջանում, որտեղ հիմա է որոշվում, թե որ երկիրը ինչ կշահի և ինչ կկորցնի տասնամյակների հեռանկարում՝ կախված իր արտաքին քաղաքականությունից, այս պարագայում կորցնողը կորցնում է գրեթե ամեն ինչ: Այն էլ՝ մերի նման՝ բնական հարստություններից և ծովային ելքերից զուրկ երկիրը: Իսկ ի՞նչ են առաջարկում այն ուժերը, որոնք ժամանակավորապես փոխարինում են ընդդիմությանը: Շեշտեմ՝ ժամանակավորապես, քանի որ ընդդիմություն չեն կարող լինել, քանի որ չեն հռչակել երկիրը կործանող գաղափարախոսությանը հակառակ գաղափարախոսություն: Իսկ պարզ իշխանափոխության պահանջը չի անցնի, որովհետև սա ձեզ համար Արևմտյան Եվրոպան չէ, ուր կարելի է սոցիալական կամ էկոլոգիական ծրագրով իշխանություն փոխել: և եթե արտաքին քաղաքական զարգացումները չխառնեն իշխանության խաղաթղթերը, այս 13-ի ընդդիմադիր

տվայտանքը տխուր վախճան է ունենալու: Հերթով լքելու են ասպարեզը, և 13-ից մեջտեղը չի մնալու գեթ մեկը, որին կարելի լինի համարել դավաճանության օբյեկտ:

Դավաճանության հակված են բոլորը, անկախ այն բանից՝ դա կանեն գիտակցաբար՝, թե՞ անգիտակցաբար: և դավաճանության օբյեկտ կմնա ժողովուրդը: Առաջին հայացքից թվում է, թե դավաճանելու են Ստեփան Դեմիրճյանին, որովհետև բոլորը պարագիտանում են Կարեն Դեմիրճյանի նույն էլեկտորատի վրա: Բավականաչափ կեղծ ընկալում է իրականության: Բացի այն, որ Դեմիրճյանի էլեկտորատը այլևս այն ոգևորությունն ու միամտությունը չունի, ինչպես 98 թվականի ընտրություններին էր, բացի այն, որ այդ նույն էլեկտորատը այն նույն պաշտպանվածությունը չունի բանակի ու երկրապահի կողմից, ինչպիսին կար 99 թվականի պառլամենտական ընտրություններին, բացի այն, որ Ստեփանը, այնուամենայնիվ, Կարեն Սերոբիչ չէ,— Ստեփանը նաև կուսակցություն չունի և մինչև վերջ պայքարող բնավորություն չէ:

Պայքարող չէ թեկուզ այն պարզ պատճառով, որ մինչև վերջ վստահ չի կարող լինել գոնե երկրապահական «Հանրապետության» վրա: Իսկ առանց ուժային բաղադրիչի այսօրվա պայմաններում ընտրությունների գնալը լինելու է միայն հավուր պատշաճի և Դեմիրճյանը (եթե գնաց ընտրությունների) հանգիստ ընդունելու է իր պարտությունը՝ սպասելով ավելի լավ ժամանակների: Համենայնդեպս: Որ ժողովուրդը անիրագործելի միսիա է դրել Ստեփան Դեմիրճյանի ուսերին, դա հասկանալի է: Անհասկանալի է հասուն տարիքի, բավականաչափ կարդացած այն տղամարդկանց ու կանանց վարքը, ովքեր իրենք իրենց ու ժողովրդին ներշնչում են, թե հեղափոխական ժամանակները անցել են, և ժամանակն է, որ իշխանության գան հեղափոխական ժամանակների մարդիկ: Հենց որ, ուրեմն, վերջին «հեղափոխական» Ռոբերտը գնաց, Հայաստանը կսկսեն մարդավարի կառավարել դեմոկրատները, սոցիալ-դեմոկրատները, նոր սերնդի լիբերալները և այլ սիրուն, լեզվանի տղերք: Այսինքն՝ Արթո՞ւրը: Գեղեցիկ միտք է: Միայն թե մոռանում են մի չնչին հանգամանք՝ Ղարաբաղը: Քանի կա Ղարաբաղի հարցը, օդում կախված է մնում Հայաստանի Հանրապետության պետական սուվերենության հարցը, քանի կա երկրի սուվերենության հարց, հեղափոխությունը չի կարող ավարտված լինել:

Իսկ քանի դեռ հեղափոխությունը չի ավարտվել, հնարավոր չէ, որ կողքից, թեկուզև շատ լեզվանի, նույնիսկ շատ խելացի տղերքի մի խումբ հանկարծ գա իշխանության:

(Այդպիսի հնարավորությունը սթափ ու ճշգրիտ էր ձևակերպում Շանթ Հարությունյանը. «Այ թե սամթը գցեմ-կվերցնեմ իշխանությո՜ւնը...»): Այդ ինչպե՞ս են սամթը գցելու ոչ հեղափոխական տղերքը՝ հեղափոխական ժամանակներում: Մեր աչքի առաջ Իսրայելի նման գերզարգացած (դեմոկրատական, ի դեպ) երկրի պատմությունն է, որի քաղաքական էլիտան մինչև հիմա գրեթե բացառապես ներկայացնում են այս կամ այն պատերազմական կամպանիաների հերոսներն ու ուժային կառույցների ղեկավարները, որովհետև պատերազմը չի ավարտվել:

Այս բանը հասկանում է անգամ ձեզ քաջածանոթ ապարանցի կինտոն, որը ամեն կերպ ուզում է իրեն կցմցել Էրեբունի թանգարանի մոտ սովետական զորքերի հետ տեղի ունեցած ընդհարմանը: Այդ բանը լավ են հասկանում դաշնակները՝ փող չխնայելով պատերազմին իրենց «մասնակցությունը» գրելու գործում: և այդ բանը, ինչպես միշտ, չի հասկանում լիբերալ արժեքների հակված մտավորականությունը: և երազում է հետհեղափոխական դեմոկրատական իդիլիա՝ ծովը չտեսած բոբկանալով՝ ավելի հեռացնելով այդ ապագան: Այնպես որ, գեներալները մեր կյանքում դեռ երկար ժամանակ լուրջ դեր են ունենալու: և պետք է ամեն ոք իրեն հաշիվ տա, որ մի քանի գեներալ փչացնելը չի նշանակում գեներալների դերի նվազեցում՝ հանուն քաղաքացիական հասարակության, այլ նշանակում է տեղ բացել մի այլ խումբ գեներալների համար: Ավելի կեղծ գեներալների, բնականաբար: Երբ հայ լիբերալ գործիչները տարիներ առաջ նույն թվաբանությամբ էին զբաղված, իբր, Հայաստանում ուժային կառույցներից մեկը թուլացնելով՝ պակասեցնում են ուժային բաղադրիչներից մեկը ներքաղաքական կյանքում, բնականաբար, չէին հասկանում, որ մյուս ուժայինը պարզապես դարձնում են միահեծան ու վտանգավոր՝ դեռ պատերազմի մեջ գտնվող երկրի համար:

Այն օրերի դառը փորձը գոնե պիտի դաս լինի, որ «դեմոկրատիային սպառնացող» երկու վտանգներից մեկը չեզոքացնելը չի նշանակում վտանգը կիսել, այլ նշանակում է ուղիղ հակառակը՝ քառապատկել վտանգը՝ երկիրը հանձնելով միահեծան սպառնալիքի տնօրինությանը: Թե 13-ից որին որի դեմ և երբ կհանի իշխանությունը, 14-րդ Արտաշին ե՞րբ բացահայտ քսի կտա մնացածի վրա, 15-րդ Պարույրին երբ մեյդան կգցի՝ որպես անկախության գաղափարի վարկաբեկիչ,- նախընտրական տակտիկայի հարց է, մանավանդ որ, ամենքը մի քանի փոր արդեն օգտագործված են: Դրանց մեծ

մասը կդնի իր թեկնածությունը նախագահական ընտրություններում: Ոչ թե որ մտածում են նախագահ դառնալ, ոչ, պարզապես մի մասը՝ քաղաքական կապիտալ, մի մասը՝ տառացիորեն մի քիչ կապիտալ ձեռք գցելու համար: և գրեթե բոլորը կաշխատեն նախկին իշխանության, այսինքն՝ Քոչարյանի բուն հակառակորդի դեմ: Օրենքով կգրադեցնեն եթերային ժամանակը՝ հանուն Քոչարյանի: Իհարկե, Քոչարյանի փողերով:

Աշխատող միջոց է, եթե չեք մոռացել 98 թվականն ու նույն Արամ Սարգսյանի, Հայրիկյանի, Գեղամյանի, Հրանտ Խաչատրյանի և այլնի «քարոզարշավը»... Հիմա դրանց կմիանան Սադոյան-մադոյան, և ընտրարշավը կվերածվի զավեշտի, ինչը և պետք է իշխանությանը: Ընտրությունների դերը նսեմացնելու նույն նպատակն էր հետապնդում 98-ին ումն ռեկտորի քարոզարշավային միմոսությունը: Դա Ռուսաստանում արդեն փորձված պրիյոմ էր՝ Ժիրինովսկու կատարմամբ (հատկապես լիբերալիզմը ծանակելու նպատակով) նախկին ԿԳԲ-ի փայլուն պրոյեկտներից մեկը, որը միաժամանակ աշխատեց կոմունիստական կուսակցության դեմ:

Այսպիսով, ինչքան մասխարայության վերածվի ընտրարշավը, այնքան կեղծելը արդարացված կլինի ժողովրդի աչքում:

Համենայնդեպս, այնքան հեշտ կմարսվի: Այսօրվա քաղաքական սիստեմի (եթե ոչ քաղաքական, ապա դա ինչ-որ սիստեմ է իշխողների և իր «օպոզիցիայի» գոյակցությամբ) տրամաբանական զարգացումը սա է լինելու: Տնտեսական ու սոցիալական աղետը, որ առկա է երկրում, սոցիալական ցնցումների չի բերում: Բարեբախտաբար թե դժբախտաբար, հայերը իրենց ապահովագրել են սոցիալական ցնցումներից դեռ վաղնջական ժամանակներից սկսած—լքում են երկիրը: Սկզբում՝ խոպանչիության տեսքով, հետո՝ ընտանիքներով, հետո՝ տոհմով, գյուղերով... և սոցիալական ընդվզումը երբեք չի հասնում կրիտիկական զանգվածի: Ճիշտ է, այդ ներքին «կայունության» դիմաց երկիրը մաս-մաս գիջել են օտարներին, բայց դե...

Սիստեմի կրախը վրա կհասնի արտաքին ազդակների թելադրանքով: Ե՞րբ: Երբ պարզ կդառնա, որ Հայաստանը ինքն իրեն կործանում է այն աստիճան, որով արդեն վտանգում է տարածաշրջանի անվտանգությունը: Ըստ երևույթին, դրսում հաշվել են, որ Հայաստանը իր բնակչությունը կարող է կրճատել ևս 500 հազարով: և երբ իջավ մեկուկես միլիոնի, արդեն կմիջամտեն տարածաշրջանի անվտանգությամբ

շահագրգռված ուժերը: Իհարկե, միջամտության պահը չեն կապի ստույգ այդ թվի հետ, երկու հարյուր հազարով այդ թվից ավել, երկու հարյուր հազարով պակաս՝ դա բնակչության այն մոտավոր քանակն է, որը չորս երկրի հետ սահման ունեցող, և ոչ մի ռեսուրս չունեցող երկրին հնարավորություն կտա ունենալ՝ բանակի փոխարեն 10 հազարանոց գվարդիա, ոստիկանություն, մաքսային ծառայություն, իրականացնել կալանավայրերի պահպանությունը և ունենալ նվազագույն քանակի դեսպանատներ: Այդ արտաքին վճռական միջամտությունը առայժմ ձգձգվում է նաև Մերձավոր Արևելքի այսօրվա վիճակի պատճառով:

Բայց այդ վիճակը այդպես չեն թողնի, որովհետև անկայունության մի օղակից սնվում է անկայության մյուս օղակը: Արաբներն ու պարսիկները իմանալով իրենց գլխի գալիքը՝ շունչ քաշելու ժամանակ չեն տալիս Ամերիկային և ահաբեկչություն ահաբեկչության ետևից են հրահրում Իսրայելում: Զառամյալ Եվրոպան էլ մյուս կողմից է իր ավանդական փալասությամբ կախվել Ամերիկայի երիտասարդ դեմոկրատիայի ոտքերից և ձգձգում է ահաբեկչությունը բացահայտ հովանավորող երկրների հատուցման ժամը: Բայց Կասպյան էներգակիրները Արևմուտքի համար կենսական նշանակություն ունեն՝ բառիս չծամծմված իմաստով, և կգա այն պահը, երբ Ամերիկան, կգտնի թե ոչ շունչ քաշելու դադարը, կպատժի Իրաքին: և տեղը կդնի Իրանին:

և կսկսվի նավթամուղների և գազատարների շինարարությունը:

և այժմ Հայաստանի քաղաքական ավանտյուրիզմին չեն օգնի ոչ Ֆրանսիայի հակաթուրքությունը, ոչ արաբական հակասեմիթականությունը: Դրան կհետևի ոչ միայն իշխանության, այլև պահանջատիրության վրա պարագիտացող ողջ համակարգի կրախը՝ իր հետ սրբել տանելով այն քաղաքական աղբը՝ իր «ռեյտինգների» հետ միասին, ինչից արհեստականորեն սարքվել է Հայաստանի քաղաքական դաշտ կոչված՝ գավառական քաղաքի բարդակը վերջին 5 տարիների ընթացքում: և արտաքին, հետևաբար և ներքին, քաղաքական կյանքում դոմինանտ կդառնա հայաստանակենտրոն — այսինքն՝ ՀՀԾ-ի գաղափարախոսությունը, անկախ այն բանից, թե ինչ անուններով այն կանձնավորվի: Այս է այլընտրանքը: Այնքան ժամանակ, քանի դեռ չի լինի արտաքին ճնշում, չի լինի նաև իշխանափոխություն, որովհետև անիմաստ է, որ սնանկ դուրս եկած քաղաքականության կրող խմբին

փոխարինի նման մի այլ խումբ: Այդպիսի բան բացառվում է քաղաքական կյանքի օրենքներով, որոնք գրեթե նույնքան հաստատուն են, որքան բնության օրենքները:

Այնինչ, թե՛ իշխանությունը, թե՛ «օպոզիցիան» իրենց համար հորինել են քաղաքական վիրտուալ մի դաշտիկ, որտեղ, իբր թե, ռեյտինգ ունեն ունանք ու ռեյտինգ չունեն մյուսները: Ով ով, բայց ռեյտինգների ցուցակը կաբինետներում գրող և հաջորդ ամիս մասնակի տեղափոխություններով (անշուշտ, երրորդ տեղից հետո) արտագրող տղերքը լավ գիտեն դրա արժեքը, այլապես ամեն օր չէին տա ռեյտինգ չունեցողների անունները: Ի՞նչ տրամաբանություն կա այն բանում, որ շուտ-շուտ հիշում ու հիշեցնում ես ռեյտինգ չունեցողներին, եթե իրոք չունեն: Նման դեպքերում չեղած բանի մասին չխոսելն է ճիշտ: Այն էլ ասեմ, որ քանի դեռ հեղափոխությունը չի ավարտվել, ռեյտինգ կոչվածը մեկ ամսում գլխիվայր շուտ գալու ընդունակ է: և դա տեղի կունենա այն ժամանակ, երբ դրսից հայերիս արդեն կոպտորեն հասկացնել կտան, որ նա արդեն տեսել է (պետք չէ կույր ձևանալ) այն անդունդի հատակը, որի մեջ գահավիժել է քաղաքական սարսաղության հերթական նոպայով: Բարեբախտաբար, սթափեցնելու պահը կարծես թե մոտենում է: Դրան կարծես թե մեծապես նպաստում է Հնդկաստան-Պակիստան պատերազմի վտանգը:

Քաշմիրի պատմությունը նույն Ղարաբաղի պատմությունն է՝ ատոմային պատերազմի վտանգով: և աշխարհի բախտը տնօրինելու հավակնող երկրները ստիպված են իրենց խաղերը մի կողմ դնել և ապացուցել, որ նման կոնֆլիկտները լուծում ունեն: Կամ իրենք վճռականություն ունեն պարտադրելու լուծումներ: Ըստ այնմ, թե ինչպես են ռուս պետական գործիչները իրար անցել Կովկասում, Ղարաբաղի հանգուցալուծումը մոտենում է առաջանցիկ տեմպով: Մեզ մնում է չկորցնել զգոնությունը և չնչին իսկ հնարավորության դեպքում Ասկերանի բանդան դուրս շալտել Հայաստանից: Նրանց չի կարելի թույլ տալ, որ հասնեն ընտրություններին: Նրանք վաղօրոք կեղծել են ընտրությունները, մարդահամարով կրկնապատկելով ընտրողների թիվը: Այդ 300 հազար չեղած հայաստանցիների ընտրաթերթիկները շուտով կսկսեն ապահովաբար տպել «ազատագրյալ տարածքներում» և կբերեն Հայաստան ճիշտ ժամանակին: Եվ անպատկառություն կունենան տարածքները հանձնելուց հետո անգամ իշխել կամենալ Հայաստանում: Իսկ Ղարաբաղից Հայաստան ներգաղթող տղերքի համար նախապես պաշտոններ են ապահովում նաև տեղական կառավարման մարմիններում:

Այդ նպատակով է փոփոխություն մտել տեղական ինքնակառավարման մարմինների օրենքում, ըստ որի, Հայաստանում մեկ տարվա ապրել-գրանցված լինելը բավարար պայման է համայնքապետ դառնալու համար: Այսինքն՝ նպատակ ունեն գյուղերի ու քաղաքների ղեկավարումն էլ խլել հայերի ձեռքից: Բնականաբար, ընտրակեղծիքների և նույն «պետականամետ»-դավաճանների օգնությամբ: Հետո, ինչպես կյանքը ցույց տվեց, հերթը կհասնի նաև դավաճանների պաշտոններին ու հարցին, Բայց՝ փոքր-ինչ ավելի ուշ: Ընտրությունները հորով-մորով անելուց անմիջապես հետո:

Իսկ Վիկտոր Դավաքյանը կարծում էր օրենքի այդ դրույթը գրել է Զավախքի փախստականների համար:

6. ՀՅԴ-ն չի կարող եկեղեցին չպառակտել

կամ՝ ինչո՞ւ է կուսակցությանը հարկավոր սեփական եկեղեցի

Պառակտված եկեղեցի, պառակտված ժողովուրդ— սա իդեալական միջավայր է պահանջատիրության քրմերի համար: Սուտ են ասում, թե պահանջատիրության հաջողության համար (հավանաբար, տեսականորեն) համախումբ ժողովուրդ է պետք:

Համախումբը ենթադրում է կոնսենսուսի պարտադիր լինելը: Կոնսենսուս ոչ թե տեսական, ընդհանրական կամ համայնքային կոնկրետ հարցերի շուրջ, այլ ազգային-պետական խնդիրների առաջնահերթությունների ցանկի հաստատման առումով: Այս դեպքում կոնսենսուսը, ազգային համաձայնությունը պահանջատիրության օգտին լինել չի կարող այն պարզ պատճառով, որ Հայրենիքի ու ժողովրդի գոյության խնդիրը առաջին պլան է գալիս: Դժվարը մեկ անգամ փող հանգանակելն է: Նպատակը կարող է վեհագույն լինել: Նպատակը կարող է ժամանակի ընթացքում կորչել կամ դառնալ հեղհեղուկ, բայց փողը կգտնի նոր նպատակ: Փողը կգտնի ծախսվելու արդարացում: Դեռ մեզ հայտնի չէ մի հիմնադրամ, որը կամավոր փակված լինի՝ իր հանձնառությունը ավարտած լինելու պատճառով: Ավելի շուտ հիմնադրամը կփոխի իր հոգածության առարկան, ասենք՝ մահամերձներից նորածինների վրա տարածվելով, քան կազդարարի (հաղթականորեն, ի դեպ) իր հանձնառության ավարտը: Անտեր փողը իր շուրջը զգվոտոց է սարքում:

Անտեր փողի այլ տեսակը՝ հասարակական ֆոնդը (բարեգործական, ազգային և այլն) իր շուրջը նախ ստեղծում է կառույց: Բսկ այդ կառույցը այլևս ինքը իրեն պիտի վերարտադրի: և որտեղ արտադրություն, այնտեղ գերարտադրություն:

Սկզբում առաջանում է կամավոր նվիրատվությունների հաշվառման ֆունկցիա, հետո՝ փողը իրացնողների ցանց, հետո՝ ստուգողների ցանց: Հետո՝ ապահովության սխստեմ, որը մի մասով դառնում է կամավոր բարեգործներին հաշվառելու, մասամբ էլ՝ միանվագ նվիրատվությունը պարբերականի վերածելու համոզելու, ապա և ստիպելու կառույց: Այդ կառույցը չի կարող գործունեության դաշտը չընդլայնել նոր «կամավորների» վերբովկայի միջոցով, ինչը վերջին հաշվով վերածվում է բանալ ռեկետի:

Զուգահեռաբար խնդիր է առաջանում դրամագլուխը նպատակային օգտագործելու հաշվետվության, հետո՝ հրապարակային հաշվետվության, ինչի համար առաջանում է մամուլ ունենալու խնդիրը, որը հաշվետվության ֆունկցիան վեր է ածում հանգանակության պրոպագանդման ֆունկցիայի, ինչը, իր հերթին, հանգում է դրամի շուրջ ստեղծված կառույցի գործունեության արդարացման, հետևապես և փառաբանման՝ ավելի մեծ գումարներ ժողովելու համար: Արդյունքում ստացվում է ազգային կուսակցություն՝ իր մամուլով, իր ապահովության ծառայության հրոսակախմբերով, իր ուռճացող մարմինը պահպանելու, վերարտադրվելու բնական-պարագիտային բնագոյով:

Անշուշտ, նախնական նպատակը բոլորը մտքի մեջ ունեն, բայց կառույցը արդեն ապրում է ինքնավերարտադրության օրենքներով, կարելի է ասել՝ ինքնանպատակ, կարելի է ասել՝ աննպատակ-հարցի էությունը չի փոխվում: Այլևս կարելի է նպատակները կոտորակել, բազմապատկել, կարելի է յուրա գնալ նպատակի հիշողությամբ: Ինչո՞ւ է կուսակցությանը անհրաժեշտ սեփական եկեղեցի- որովհետև եկեղեցին փող լվանալու ամենաապահով տեղն է: Նաև հանգանակության ցանց և խստականոն երկրների ծառայություններից կուսակցական-եկեղեցական հարկահանությունը քողարկող սքեմ որպես: Նաև կուսակցական «աբշակը» պահ տալու ապահով տեղ: Անհնար է պնդել, թե մեր եկեղեցիների անջատ գոյությունը սոսկ կուսակցական քմահաճույք է եղել, այլ ոչ թե կոմունիզմի դեմ համաշխարհային պայքարի դրսևորումներից մեկը: Բայց մեկ որ ստեղծվել է անիշխան ու ցանուցիր

ժողովրդի այս գոյաձևը, դա տևական լինելու դատապարտված է: Երկատված այդ գոյության «բնական թշնամին» հայկական պետականությունն է, չնայած ազգային կյանքը դրսում կառույցի բերելու առանցքային խնդիրը, եթե չեմ սխալվում, եղել է հայկական անկախ պետության ստեղծումն ու ժողովրդին պետության շուրջ համախմբելը: Բայց ինքն իրեն վերարտադրող օրգանիզմը այլևս ինքնաբավ է և այն իր գուգահեռ, ծախսատար գոյությունը, գիտակցաբար թե ոչ, ապահովելու համար կեղծ նպատակներ է փնտրում և գտնում, կամ վերաձևակերպում է նպատակը:

Կամ գնում է ամենադյուրին ճանապարհով՝ ժողովրդին պահում է ստատուս քվոյի կետի վրա՝ երկու եկեղեցիով երկու մասի բաժանված հայություն:

Երկուսի է բաժանված անգամ ազգային նպատակը-ժողովրդի մի մասը Հայկական անկախ պետության տերն է, մյուս մասը՝ դեռ չի հասել Հայ Դատով հետապնդվող իր նպատակին: Ինչպես հասկանում եք, սա հավերժական ընթացք է: Եվ բանն էլ հենց այն է, որ ամեն վերարտադրություն, առավել ևս պատրանքի, միտված է անսահմանության: Պետք չէ ինքնախաբեությամբ զբաղվել, իբր դա համազգային նպատակ է: Իր եթերայնությամբ, բուն Հայկական պետության գոյությունը վտանգող իր էությամբ այն չի կարող համազգային լինել: և այդուհանդերձ, դրսի կուսակցությունների կողմից ժողովրդին պարտադրված այդ կենսաձև, իդեալական տարբերակը հակառակորդ չունենալն է՝ ի դեմս Հայկական պետության: Ավանդական կուսակցությունները հեռանկար չունեն Պետության գոյության պայմաններում, և նրանք, հատկապես դաշնակցությունը, ամեն ինչ անում են և կանեն, որ Հայաստանը վերադառնա կիսապետականության կարգավիճակին և հնարավորություն չունենա ներագդելու Սփյուռքի հասարակական հարաբերությունների վրա, ինչը արդեն տեղի էր ունենում Տեր-Պետրոսյանի իշխանության տարիներին:

Իհարկե, կուսակցությունը Հայաստանում ինչ-ինչ լծակներ է ձեռք բերել, քիչ-միչ փող է աշխատում, բայց ի՛նչ համեմատություն՝ ևս մեկ միլիոնով սովաբացած Սփյուռքը միահեծան շահագործելու հնարավորությունների հետ: Պիտի արժանին մատուցել այս վերջին պառակտիչ որոշումը ընդունողներին (խոսքը Կանադայում անթիլիասական թեմ ստեղծելու որոշման մասին է): Քաղաքական պահը ճիշտ է ընտրված: Երբ Հայաստանի կառավարությունը երկրի գույքն է հանձնում այլ պետության, դժվար է Անթիլիասին հակաճառել, բացի պառակտելու մասին մերկապարանոց

հայտարարություններ անելը, որովհետև ի՞նչ երաշխիք կա, որ վաղն էլ էջմիածնի վանքապատկան տարածքները չեն տրվի պարտքի դիմաց:

Սա այն եզակի դեպքերից է, երբ Անթիլիասը իրեն ապահովագրում է իր իսկ կուսակցության անգիտակից թե գիտակցված քաղաքականության հետևանքներից: Կիլիկիո եկեղեցու վարքի մեջ որքան էլ էական լինի դաշնակցության դերը, պիտի չանտեսել նաև այն հանգամանքը, որ անհնար է, որ Սփյուռքի բազմամարդ համայնքները ապաստանող երկրների իշխանությունները անհանգստացած չլինեն վերջերս Հայաստանի անկախությանը սպառնացող վտանգներից և չուզենան իրենց հպատակների հավատի սպասավորներին հեռու պահել ռուսական եկեղեցու և ռուսական գաղտնի ծառայությունների ազդեցությունից: Ով-ով, բայց գաղտնի ծառայությունները լավ են ճանաչում ոչ միայն սեփական եկեղեցու սպասավորների, այլև ու հատկապես՝ գաղութների հոգևորականների խոցելիությունը այս կամ այն ծառայության հանդեպ:

Ի դեպ, կասկած կա, որ Տեր-Պետրոսյանի հրաժարականի պատճառներից մեկը եկեղեցիների միավորմանը ձեռնամուխ լինելու անպատեհ փորձն էր՝ Անթիլիասի կաթողիկոսին Հայաստան բերելով: Դժվար թե Տեր-Պետրոսյանը կարծում էր, որ այդ քայլով միավորման ընթացքը կարող է անդառնալի լինել: Մի բան, սակայն, վստահորեն կարելի է պնդել. այն, որ նա թերագնահատեց այդ քայլի հանդեպ Արևմուտքի ու Մերձավոր Արևելքի երկրների գաղտնի ծառայությունների հնարավոր ռեակցիայի ուժգնությունը: Միաժամանակ դա հարված էր ռուսական ծառայություններին: Հայկական եկեղեցին միավորելը նշանակում էր եկեղեցական մեծ վերաշինություն: Վերաշինությունը կստացվեր թե ոչ, հայտնի չէր, բայց գործընթացը խառնում էր միանգամից մի տասնյակ երկրների գաղտնի ծառայությունների հաշիվները, ոչինչ չտալով, ի դեպ, հայկական չեղած հետախուզությանը:

Համենայն դեպս, մոտ ապագայում: Այդ պահից էլ սկիզբ առավ առաջին նախագահի ձախորդությունների շրջանը: Հենց կաթողիկոսական ընտրություններից հետո: և Տեր-Պետրոսյանը կորցրեց ոչ միայն մեծ պետությունների, այլև արաբական երկրների աջակցությունը: Ահա թե ինչ դեր ունի եկեղեցին մեր կյանքում: Կիլիկիո Կաթողիկոսին Հայաստան բերելը հանդուգն, արտիստիկ, մի խոսքով՝ «ազգային» քայլ էր, և պատմությունը այդ քայլն էլ արձանագրեց ի նպաստ առաջին նախագահի: Բայց

ինչպես ամեն մի զուտ «ազգային» քայլ, վերջին հաշվով դուրս եկավ ոչ միայն խիստ վտանգավոր, այլև, ինչպես տեսանք, անիմաստ:

7.«ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՈՒՐ» ԲԱԺՆԵՏԻՐԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆ

Այդ բանը պիտի պատահեր: Վերջապես խոստովանեցին ու ձևակերպեցին Քոչարյանի ձգձգվող մանկության երազանքը: և արդեն բոլորի համար պարզ դարձավ, որ նրա նպատակը ոչ թե Արցախի համար կարգավիճակ ու խաղաղություն գտնելն է, ինչը խոստանալով՝ իշխանությունը զավթեց, ոչ թե Հայաստան պետության գործառույթների ապահովումն է՝ քաղաքականությանը, դիվանագիտությանը, տնտեսագիտությանը հայտնի միջոցներով, այլ հայ ժողովրդից բաժնետիրական ընկերություն ստեղծելը:

Ի դեպ, ամեն հայ գյուղացի պատանի, երբ թևակոխում է սեռական հասունացման շրջան (հատկապես որ տասը գրքից ավելի է կարդացած լինում) զարմանքով տեսնում է՝ հայ ազգի փրկության բանալին հեսա գրպանում դրած. Բյուրականն ու ֆիզիկայի ինստիտուտը միացյալ ուժերով լազերային զենք են ստեղծում՝ թուրքերի հարցը միանգամից լուծելու համար, մեկ էլ (որ հայերը այլ խնդիր չունենան) աշխարհի հայերը միանում, ամիսը մարդա տասը դոլար «իջնում են»: Եթե նորմալ մարդկանց մոտ առաջին լազերային մտագարությունը, զարնանն ու աշնանը սրվելով, ի հայտ է գալիս նաև ուշ տարիքում, ապա փող հավաքելու մտասնեռումը՝ անցնում ինստիտուտի երրորդ կուրս չհասած, ինչ խոսք, բնավ դուրս չի գալիս բնածին ավանտյուրիստների և տոհմիկ դրամաշորթների գլխից: Երբ մարդը, քաղաքական գործիչը, պետությունը իրեն դուրս է դնում ողջամտության սահմաններից, համակեցության և բիզնեսի օրենքներից, վաղ թե ուշ հանգում է ազգովին փող հավաքելով «գործ դնելու»՝ փողոցի կոշիկ մաքրողի մակարդակի գաղափարին:

Գաղափարը հրապարակեց Հրանտ Վարդանյանը, բայց վստահ եղեք, որ հեղինակը Քոչարյանն է, ինչպես «Արմենիկումի» փուչ գաղափարինը: Նա լավ է ճանաչում իր կլիենտ-կուսակցությանը, որը սովետական տարիներից հետո բերած անխելքությամբ շարունակում է հավատալ պետական հեռուստատեսությանը և որը իր մեծուփոքրով

(ամոթ էլ է ասել) հավատաց այդ գառանցանքին: Այսինքն, բանականությունը իսպառ կորցնելով՝ սկսեց մտքով անցկացնել, թե մի բան, որ ուժից վեր է այդ գործի վրա տասնյակ ու տասնյակ միլիարդներ ծախսած աշխարհի խոշորագույն երկրների խոշորագույն գիտական կենտրոնների՝ արդեն մարդու բջջից մարդ սարքելու ընդունակ գիտնականների համար, այդ բանը հնարավոր է, որ գլուխ բերվի թշվառ Հայաստանում, իրենց իսկ ասպարեզում անհայտ երկու ջեբկիրի ձեռքով:

Ի՞նչ է, հայտնագործությունը կոպե՞կ է, որ փողոցում գտնես: Բայց ժողովուրդը այդ կուտը կերավ: Ժողովուրդը հո չգիտի, որ «Կոմսոմոլսկայա պրավդա» թերթը էջը 12 հազար դոլարով տպագրում է ինչ բանդագուշանք ասես, վայրկյան իսկ չկասկածելով, որ դրանով հիմարացնում է դժբախտ մի ազգի: և երբ մարդիկ ջղաձիգ ցնցումներով, բայց փորձում են մոռանալ այդ ամոթալի սպասման երկու տարին, դարձյալ հիշեցնում են նրանց համազգային խայտառակության այդ հանդեսը պարզունակ երկու քայլով՝ իրենք լուր են սարքում Կոլյայի մահվան մասին, իրենք էլ հերքում արդեն «Հայլուրով»: Միաժամանակ կշտամբում են ազգի լավը չուզողներին, նաև ներշնչում միամիտներին, որ գանդոնի արտադրողներն ու մեր «ազգային հանճարի» մրցակիցները (միլիոնավոր հիվանդների կոտորվելու գնով) դեմ են, որ հայերը միլիարդներ աշխատեն: Հայերիս, մի խոսքով, շնչել չեն թողնում:

Այ, սա հայ մարդու սիրած նեյնիմն է: Իսկ հրաշքի սպասում են երեխաները: Նաև ազգի մի տեսակ: Հրաշքի հավատում են նրանք, ովքեր օրը-օրի, տարին տարվա վրա կառուցած չեն լինում իրենց տունը, երկիրն ու բախտը: Կառուցած չեն լինում ու սպասում են հրաշքի: Ժամանակին ճակատամարտից խուսափած են լինում կամ շահած ճակատամարտից ձեռնունայն են մնացած լինում և հետագայում մնում են լազերի հույսին: Անշուշտ, կարելի է պնդել, որ սովից բանականությունը կորցրած մարդուն այլ բան չի մնում, քան ապավինել հրաշքին: Առարկություն չկա, բայց պիտի օգնեք տողերիս հեղինակին հասկանալ, թե 1988 ոչ սոված թվականի աշնանը Արարատցի հայրենասեր, հասուն տղամարդկանց մի խումբ՝ իրենց «գիտական դեկավար», դեռ «չբացահայտված» դաշնակցականների հետ ի՞նչ բանականությամբ էին առաջնորդվում, երբ սպասում էին թոչոդ ափսեի վայրէջքին:

Այո, պատրաստվում էին աստեղային պատերազմի ընդդեմ Ադրբեջանի: Ոչ թե հենց այնպես կանգնել սպասում էին, այլ Արարատին մերձ սարերից մեկի վրա փորում,

բետոն թափում, հատուկ վայրէջքի դաշտ էին կառուցում՝ Ադրբեջանի դեմ մեր պայքարում դաշնակցության խնդրանքով մեզ օգնության շտապող թոչնոդ ավիսեի համար: Այդ տարիներին շատ հիվանդություններ սրվեցին, ժողովրդի երևակայությունը սահմաններ չէր ճանաչում: Անցած բաներ են: Բայց ես սարսափում եմ մեզ սպասող ապագայից, որովհետև այդ մարդկանցից ոմանք հետագայում պետական-քաղաքական գործիչներ դարձան ու գնալով շատացան, և այդ չարաբաստիկ թոչնոդ ավիսեի «սաբաբ» դաշնակցություն կուսակցությունը այսօր Հայաստանի պետական գաղափարախոսության հայրն է:

Սարսափելի է, քանի որ բացառված չէ, որ «Արմենիկում» կոչվածը ժողովրդին հիմարացնելու նպատակ ունենալուց բացի արդյունք էր նաև թոչնոդ ավիսեի նման մի մտազրության: Ի՞նչ իմանաս: Վերջին հաշվով ի՞նչ երաշխիք կա, որ ռմբակոծության տարիներ ապրած մեր գործիչները մի քանի ակնհայտ ու ոչ ակնհայտ կոնտուզիա չեն ստացել: Խելացի ազգերը առաջավոր գծից մարդկանց չեն բերում նշանակում վարչապետ ու նախագահ, այլ առաջնահերթ բուժում են կամ ուղարկում վերականգնման կենտրոն: Հո պատահական չի՞, որ մարդը գիշերները վեր է թոչում ու գոչում, թե ինքը «վոյին» է: Դեռ լավ է՝ չի խոսում Սպարտայի բարբառով:

Թերևս պատահականություն էր, բայց՝ խորհրդանշական, որ Քոչարյանը Հ.Վարդանյանի ելույթի նույն օրը, նույն ծրագրով սպառնաց ներդրումների հնարավոր խանգարողներին: Հայերը պիտի արդեն սովորած լինեին, որ երբ ասում է՝ խանգարեցին, խանգարում են, չխանգարեք՝ ուրեմն ծրագիրը փուչ է: Իսկ նա դա ասում է միշտ: Բայց հայերը չեն սովորում: Ասենք, ի՞նչ նշանակություն ունի՝ սովորում են թե չեն սովորում. նա իր համար հոխորտում, հայր իր համար քոչում է: Այս խանգարելու հանգամանքի վրա արժե հատուկ կանգ առնել, որպեսզի բոլորի համար պարզ լինի նրա հետագա քայլերի հաջորդականությունը:

Սկզբում նրան խանգարում էր Սամվել Բաբայանը: Իբր, բանը հասնում էր անգամ ձեռք արձրացնելուն: Հետո, երբ առոք-փառք բերվեց դրվեց վարչապետ, չէր անցել շաբաթ՝ անկապ բերանը բացեց ու հոխորտաց, թե՝ եթե իրեն խանգարեն, դուռը կշրխկացնի կգնա: Մամուլը իրար անցավ, մամուլը խանդաղատանքից հալվեց և աճապարեց ժողովրդին աչքալուսանք տալ, թե՝ բա չե՞ք ասի, որ ոչ թե հերթական վարչապետ է եկել, այլ Ղաչաղ Ռոբը, որը թալանողներից պիտի խլի ու ժողովրդին վերադարձնի ժողովրդի

հարստությունը... Այստեղ սկսեց «խանգարել» նախագահը: և երբ Լևոնին արանքից հանեց, պարզվեց, որ խանգարում են ՀՀԾ-ն ու Վանոն: Գործ հարուցեց ու գնաց ընտրությունների: և տեղնուտեղը հասկացավ, որ «Հայաստանի պրոբլեմը Հայաստանի քաղաքական ուժերն են»: Այդ պրոբլեմը դատարանով, շանտաժով, կաշառքով, ընտրակաշառքով լուծեց մեկ տարում:

Ընտրություններից անմիջապես հետո սկսեցին խանգարել Վազգեն Սարգսյանն ու Կարեն Դեմիրճյանը: Դրությունը փրկեց Արամ Սարգսյանը ու անմիջապես էլ սկսեց խանգարել: և երբ ոչ մի խանգարող չէր մնացել, մտավորականությունն էլ զգուշացված էր, որ «չնվնվա», կանխարգելիչ նկատառումով (վրա էր հասնում 27-ի գործը դատարան ուղարկելու ժամկետը) անդրադարձավ ԱԺ-ին, խառնեց իրար, նվաստացրեց անթասիբ-անգլուխ մնացած ամբոխին և հիմա ինչ ուզի, ոնց կուզի կանի:

Ամենահետաքրքիրը, սակայն, բուն խանգարողին մատուցելն է, ինչի գործընթացը սկսվում է «Հայ ժողովուրդ» բաժնետիրական ընկերությունների ստարտով: Հաշվարկն անսխալ է, եթե հայերը փողերը չեն մեկտեղում, ուրեմն երկիրն ու ազգը փրկելու ծրագիրը կործանողը հայ բուրժուազիան է: Բայց այստեղ թակարդ կա Քոչարյանի համար: Դրանից հետո արդեն «խանգարող» չի մնում: Մնում է ինքը, բայց դե այնպես ստացվեց. գուցե պատճառն այն էր, որ ինքը անելիք չունենալով Հայաստանում, պիտի մի բանով զբաղվեր և ողջ եռանդը դրեց «խանգարողներին» շարքից հանելու վրա և քանի որ նյութը չափից ավելի փուխը դուրս եկավ, իր համար էլ անսպասելի քաղաքական շահարկումների պաշարը սպառեց երեք տարում: Իսկ գուցե թերագնահատում ենք նրա ռիսկալ միտքը: Գուցե էլի բան կա վերացնելու: Ի վերջո, բնակչության կեսից ավելին մնացել է Հայաստանում...

Համենայն դեպս, «հայ ժողովուրդ» բաժնետիրական ընկերության թեմայով ջուր ծեծելու՝ երեք ամսից մեկ տարի ժամանակ կա:

Կապված անամոթության աստիճանից: Ո՞րն է այս գաղափարի հմայքը Հայաստանի գույգ իշխողների համար: Հմայքն ու մեխը: Այն, որ մասնակիցները գերշահույթ պիտի չստանան: Եթե կարողանային թաքցնել իրենց այս ամենանվիրական միտքը, պիտի կասկածեինք, որ ամոթի մի նշույլ պահպանվել է: Պարզվում է, որ քողարկվելու կարիք չկա: Գերշահույթի ազատ ոլորտ չկա: Գերշահույթ ստանում են ծխախոտից, խմիչքից, բենզինից, երաշխավորված շահույթ՝ բանակի մատակարարումից: Այդ ազգապահպան

ուլորտները իրենք երկուսով արդեն տնօրինում են: Այս մասին վաղօրոք հայտարարվում է, որ թյուրիմացություն չլինի, այն դեպքի համար, եթե հանկարծ դրսից միամիտ մեկը լուրջ ընդունի կամ առիթից օգտվելով՝ փորձի խցկվել առանձնաշնորհյալ ուլորտները:

Հ.Վարդանյանը, ի դեպ, չթաքցրեց, որ փողերը պիտի իրեն բերեն: Հասկանալի է, որ անհամեստություն է անում: Աբշագը, ըստ կարգի, տնօրինելու է Սահմանադրությամբ գողը, իսկ Հրանտին կմնա այն չափով, որչափ մնում էր ծխախոտի գործարանի պահեստապետ եղած ժամանակ՝ ձախ եկամուտից: Ասել է թե՛ ամեն «Սալյուտի» տուփի համար մեր հավելավճարի 20 տոկոսի չափով: Երեսուն կոպեկի դիմաց 40 վճարելով և օրը 1-2 տուփ ծխելով՝ մեր սերնդի ամեն ծխող տղամարդ միայն Հրանտին մոծել է 500-1000 դոլար: Այո, ուրիշի գրպանի փողերը հաշվելը պարկեշտ զբաղմունք չէ, բայց մեր հազարներից գոյացած նրա միլիոնների մասով գուցե թե կարող էինք ակնկալել, որ սույն հայրենասերը (որ տեր է կանգնել նաև բանտ նետած գեներալի բիզնեսին), ոտքի կանգնեցներ, ասենք, Հայաստանի էլեկտրամեքենաշինությունը, այլ ոչ թե ծխախոտի արտադրությունը, ինչի անհրաժեշտությունը երբեք չի եղել:

Հասկանալի է դարձյալ, որ խելացի չէ մարդուն խորհուրդ տալ փողը որտեղ դնի և որտեղից հանի: Բայց քանի որ Հայաստանի հայերով այդ փողի հետ կապ ունեցել ենք (նաև մեր առողջության հաշվին), նաև այն պատճառով, որ մեր ջղերը քայքայեցին այն տարիներին, երբ Հրանտի նմանները Հայաստանում չէին, այս բոլոր հանգամանքները հաշվի առնելով, կարծում եմ, իրավունք ունենք ակնկալելու, որ նրանք գոնե ձենները կտրած իրենց փողը սարքեն ու չխոսեն հայերից ու Հայաստանից: Մեղք ենք:

8.«Օսկարից» մինչև իշու սպարտակիադա

Բավական էր դուրս գային Բաքվի վերահսկողությունից, բավական էր նաև ձերբագատվելին Տեր-Պետրոսյանի զգաստացնող ներկայությունից, անմիջապես վերադարձան ավանակային կրոսին: Վերջում:

Իսկ ամենասկզբում Նոբելյան մրցանակ «կպցնելու» գործն էր դարաբաղցի Արտեմի համար, հետո՝ առերևույթ «ազգափրկիչ» «Արմենիբումը», իսկ, ըստ էության, փող

լվալու «պրոյեկտ» ու նարկոտիկ սինթեզելու մեդիատանիք, ինչի շրջանակներում էլ բանտ նստեցրին Գագիկ Ներսիսյանին, որպեսզի այդ գործում հանկարծ մրցակից չլինի, քանի որ «Նաիրիտ» էլ այդ հնարավորությունը ունի: Հետո հերթը հասավ «Օսկար» «ստանալուն», և երբ այդ էլ անցավ, վրա հասավ Կաննի կինոփառատոնը, բայց այստեղ էլ պարզվեց, որ Ֆրանսիան ոչ այնքան հակաթուրք է, որքան արաբական տեռորով հիացող (համենայնդեպս, դա թույլ է տալիս բազմաբովանդակ դարձնել Ֆրանսիայի՝ մարքսիզմից օրգազմի հասնող մտավորականության ազատ ժամանցը) և Կաննում ինչ-որ մրցանակ տվին պաղեստինցիների նկարահանած (թե՞ ֆրանսիացիների) առաջին ֆիլմին: և դարաբաղցիք, որ այսպիսի ելքը կանխատեսել էին, Կաննի փառատոնին զուգահեռ ծրագրել էին էշերի մրցում Ստեփանակերտում, որպեսզի կոտր չընկնի հայ ազգային ոգին:

Անհնար է պատկերացնել, որ Վեզիրովը կամ Ալիևը թույլ տային էշերի մրցում անցկացնել Ադրբեջանի տարածքում, առավել ևս՝ ցուցադրել հեռուստատեսությամբ: Առավել ևս բացառված էր, որ նրանց թույլ տրվեր հեռուստախցիկների առաջ այդ աստիճան ինքնադրսևորվել այն ժամանակներում, երբ Հայաստանում հայկական իշխանություն կար:

Ինչ մեղքս թաքցնեմ, թեթևակի կասկածներ ունեմ, որ «Ա1+»-ի փակելն էլ հարմարեցված էր էշերի սպարտակիադային, որպեսզի ազատ հեռուստաալիքը «սխալ ռակուրսով» ցույց չտար այդ տոնը: Չնայած, ինչ ռակուրսով էլ ցույց տաս, էշը մնում է էշ: Իշի ռակուրսը ո՞րն է: Իհարկե, զվարճալի կլիներ այս ամենը, եթե այսքան չարագուշակ չլիներ: Իշխանությամբ, բանակով, ոստիկանությամբ, դատարաններով զինված անուղեղների մի խումբ տեսախցիկների առաջ զվարճանում է չորքոտանի մի այլ երամակի հետ և կարծում է, թե՛ եթե իջար իշին խրախուսելու մակարդակին, ուրեմն՝ ժողովրդավար իմիջող ապահովված է:

Ավելին՝ կարծում է դա օրիգինալ է: Այնինչ, անծայրածիր Ասիայից մինչև Հարավային Ամերիկա (ներառյալ Աֆրիկան, Եվրոպայից՝ Բալկաններն ու Իսպանիան) մեզ նման թշվառ ժողովուրդների կյանքում էշը մինչև հիմա անփոխարինելի դեր ունի: Էշը ապրում է անգամ Ատլանտյան օվկիանոսում, Աֆրիկայի և Հարավային Ամերիկայի միջև ընկած անտերուդուս Կապո Վերդե տառացիորեն բուսագուրկ կղզիներում: Պիտի լավ պատկերացնել իշու և մարդու կապվածության ողջ խորությունը՝ հասկանալու

համար, թե ինչու են կղզիաբնակները էշ պահում մի տեղ, որտեղ ոչ ծառ կա, որ անտառից փայտ կրեն, ոչ հանդ ու հողամաս ունեն, ուր էշով գնան-գան, և անասունի կերն էլ երևի ներմուծում են (հո չի կարելի կարծել, որ էշը ձուկ է ուտում):

Պատկերացրեք, որ այստեղ էլ էշին պատշաճ զբաղմունք են գտել ձկնորսների երեխաները՝ սակավ ջրհորներից խմելու ջուր են կրում իշին բարձած՝ ամենավերջին հայկական գյուղի երեխաների նման: Մի խոսքով, ինչ աստիճան էշն է տարածված, նույնքան տարածված են էշի, աքլորի, շների և այլ կռիվները: Մի տարբերությամբ, սակայն, որ այդ երկրներում էշի հետ առնչվելը չեն ներկայացնում որպես ազգային առանձնահատկություն, առավել ևս՝ ժողովրդին մոտ լինելու ապացույց: Էլ չեմ ասում, որ իշով խանդավառվելուց զատ, այդ երկրներում նաև աշխատում և արտադրանք են տալիս:

Անուրանալի է ավանակի դերը քաղաքակրթության պատմության, հատկապես՝ մատաղ սերնդի սեռական դաստիարակության գործում: Հասկանալի է հասուն տղամարդու ձգտումը ժամանակ առ ժամանակ, այս կամ այն կերպ, այս կամ այն չափով քողարկված, արժանին մատուցել իր խռովահույզ պատանեկության սիմվոլներին, բայց դեռ երբեք այդ բանը այդքան «պետականորեն», այդչափ անթաքույց ու սրտանց չէր դրսևորվել, ինչպես դրսևորեցին Ղարաբաղի ու Հայաստանի պետերը այդ իշու սպարտակիադայի ժամանակ: Չէ, իշխանությունը չար կատակներ է անում ախմախ մարդու հետ:

Ելնելով այն փաստից, որ «կարաբախսկի ռենեսանսը» սկսվեց սպիդի դեղի մասին զառանցանքից և վերջացավ էշի սպարտակիադայով, չես կարողանում ազատվել կաշուն-միստիկ այն մտքից, թե այս ամենը գուցեն պատահական չէ: Թե կարող է հանկարծ պարզվել, որ սպիդը ոչ թե այծից կամ կապիկից է անցել մարդուն, այլ սովորական էշից. չէ՞ որ մատաղ սերնդի սեռական դաստիարակության գործում էշի դերը անհամեմատելի է այլ կենդանիների հետ, եթե իրար հետ համեմատելու լինենք, մանավանդ կապիկների կապրիզնի բնույթը, այծերի պլստան ճարպկությունն ու էշի անդիմադիր խաայաթը:

Ոչ մի համեմատություն: և պետք չէ էշի պրինցիպիալ համառությունը խառնել նրա անխտրական վարքի հետ: և եթե այս տեսանկյունից նայենք խնդրին, ինքնըստինքյան հասկանալի է դառնում, որ սպիդով նախագահներից պիտի զբաղվեին Հայաստանի,

Նիգերիայի, Քրդստանի, Վենեսուելայի կամ Տաջիկստանի ղեկավարները: Եթե նրանց խելքը չի հասել, դա չի նշանակում, որ Քոչարյանի խելքն էլ չէր հասնելու: Ով իր կողքին Զորի Բալայանի նման իդեոլոգ ունի, որը նաև բժիշկ է եղել ժամանակին: Բայց լուրջ, ո՞վ կսպասեր, որ 88 թվականի ազգային ինքնագիտակցության զարթոնքը այսպիսի զարգացում կունենա:

Տպագրվել է «ՀԺ»-ի 2002 թվականի օգոստոսի 30-ի համարում

9. Նախընտրական «նանարներ»՝ Քոչարյանի համար

Մարդկային այն խուրդան, որով շրջապատել է իրեն Քոչարյանը, այդ դասը մի սովորություն ունի՝ ծննդյան օրը կամ գործ կացնելու առթիվ, կամ պարզապես կիրակի օրով աղջիկ մատուցել «մեծ ախպորը»՝ իբրև առանձնահատուկ տղամարդկային մտերմության նշան: Թանկանոց՝ անշուշտ: Ձեռքի տակ եղածի լավը: Իսկ երբ երկրի ներսում սպառված է լավը, բերում են դրսից: Իբր՝ պարելու են եկել, իբր՝ երգելու են եկել, իբր՝ ընդհանրապես, մասաժի քուրմ են. այսինքն, մարմնից բացի գործ ունեն նաև տղամարդու հոգու հետ: Եթե «մեծ ախպերը» շատ վախենալու չէ կամ առանձնապես բծախնդիր չէ մաքրակենցաղության հարցում, մատուցում են «ընկերական ստուգելուց» հետո: Գիտեն, որ շեֆը ծայրահեղ դեպքում քնքշորեն մատ թափ կտա ու կհրաժարվի նվերից: Այդքան բան:

Սուբորդինացիոն արգելքները չեն աշխատում, եթե «ազգի համար» ենք անում: Նանարներին ավանդաբար բերում են Մոսկվայից: Իսկ ինչ վերաբերվում է քաղաքական դախպեքին, դրանք ներմուծվում են հիմնականում Լոսից: Լոսից, Գլենդեյլից, Փարիզից:

Բերվում են ամռանն ու աշնանը, որ համ «աշխատեն», համ էժան ծիրան ու խաղող ուտեն՝ ձմեռնամտին Արևմուտքի ձմեռանոցները վերադառնալուց առաջ: Բայց նախընտրական տարին առանձնահատուկ տարի է, խախտվել է կյանքի ռիթմը, և վաղ աշնանից սկսվել է քաղաքական պուտանկեքի զանգվածային «հայրենադարձությունը» Լոսից-մոսից: Չի կարելի ասել, թե լրբերի հայաստանյան պաշարները սպառվել են նախկին գնդապետների, նախկին քարտուղարուհիների՝ հիմա խմբագիրների, նախկին պահեստապետների՝ հիմա մինիստրների, ԺԴԿ-ԽՎԶ, ՃՎԶ-ՊՊԶ տիպի

կուսակցությունների պետերի պակասություն ամեննին չկա, բայց դրանց էֆեկտը այն չէ, որովհետև գործածված են արդեն զգվելու աստիճան:

Համ էլ, սրանք կան ու կան և արդեն ծախս էլ չեն պահանջում: Նաև ժամանակն է նախընտրական, և նոր կադրեր են պետք, որ լինեն եթե ոչ երկրորդ թարմության (թեև դախսի թարմը ո՞րն է), բայց չլինեն նաև պետականամետ մամուլում ամենօրյա գործածության «պերերիվի պուտանկեքի» նման մանեթանոց: Այս սեզոնի առանձնահատկությունն այն է, որ լրբերը աննախադեպ գրգռված ու կատաղած են եկել Հայաստան: Բանն այն է, որ թե՛ ժամանակն է նախընտրական և թե՛ այս ձմեռը նրանք ստիպված անց են կացնելու հայրենիքում: Այս ձմեռ նրանց դրսում կեր ու ծածկ տվող չի լինելու: Քաղաքական լրբերի կոլեկտիվ սուտենյորի դերը վերջին տասը տարիներին ստանձնել են երկու «ազգային կուսակցություններ»: Առանձնապես կեղեքիչ չէ նրանց շահագործումը:

«Հայ դատը հետապնդելու համար» հանգանակած փողերով վիզան առնում են, տարվա կեսը պահում են Հայաստանից տարագրվածների տներում, տարին մի «կասսյում-շալվար» են առնում, ձմեռը փրկում են Հայաստանի ժողովրդին վիճակված սառնաշունչ ձմեռից և փոխարենը ընդամենը մեկ-երկու բան են ուզում՝ ամիսը մեկ հողված ՀՀԾ-ի դեմ, ամիսը երկու ելույթ գաղութի խուժան ալիքով՝ դարձյալ նախկին իշխանության դեմ և չորս-հինգ տարին մեկ անգամ էլ, որ խմբակային պառկեն Քոչարյանի տակ: Այսքան բան: Մեծ ծախս չէ Սփյուռքի համար: Ո՞վ է ասում, որ Սփյուռքի ֆինանսական ռեսուրսները չեն ծառայում Հայրենիքին: Լոսում մարդիկ իրենց տանը հացի են նստում, մի աման ճաշ էլ ավել են եփում «ազգի մտավորականի համար»:

Ամիսը մեկ կինո են գնում, մեկ տոմս ավել են առնում, մայովկի են դուրս գալիս, ամերիկյան լենուբոլ ավտոյում տեղ ճարվում է: Փոքր էլ լինի ավտոն, հո չի՞ տրտնջալու «մեծապատիվ հյուրը»՝ ձրիակերի բողոքը ո՞րն է: Տանիքը կա, լվացքի փողը վճարում են, հեռախոսից սահմանափակ, բայց օգտվում է, լույսի փող չի մուծում հայաստանցիների նման, ռոճիկի չի սպասում անհույս: Բան է, թե հաջողեց վերջում մի ոսկե ապարանջան, մի «ցեփ» թոցնել տանտիրուհու գորոցից, հավելյալ քյար է: Կստացվի՝ կստացվի, չի ստացվի՝ Ազգիս մտավորականը ե՞րբ տակ չի տվել, գրողը տանի:

Մի խոսքով, սուտենյորի պայմանները անկատարելի չեն: Սեզոնին չորս-հինգ հոդված կուսակցական պատի թերթում, ութ-տասը ելույթ խուժան ակիքով՝ կախված է, իհարկե, Սովետական Հայաստանում ունեցածդ սոցիալական ստատուսից: Եթե ակադեմիկոս ես, եթե դոկտոր ես կամ վեց գիրք ես տպել ժամանակին, եթե Լենինյան մրցանակ ունես. մի խոսքով, ելույթների ու հոդվածների քանակը, եթե ալարում ես, կարող ես կրճատել, բայց մեկ պայմանով, որ մյուս կեսը իրագործում ես՝ բերանդ առավելագույնս ճոռթած: Այսինքն, վճարողին պիտի վարձահատույց լինել առավելապես արհեստավարժորեն, պարտաճանաչ ու ջանադիր, ինչպես գրին-քարտ չունեցող չարքաշ բոզը:

Դա էլ, անշուշտ, մի կյանք չէ, բայց Հայաստանում ձմեռը անցկացնելուց, ինչ խոսք, որ լավ է: Ձեռի հետ էլ «գրադվում ես մասնագիտությամբ», մի երկու բերան երգում ես «Ադանայի ողբը»՝ շալախոյի հանգով, նարդու երկու երեսի չափով ոտանավոր ես տպում արևմտահայ ուղղագրությամբ, պիես ես գրում ինքնագործ թատրոնի համար, նկարում ես խանութպանի կնոջը, ընդամենը ներկի փողոն է տալիս, բայց նաև թույլ է տալիս, որ հայերի շրջանում ասես, որ նկարը առել է քսան հազարով. ոնց որ ջահել օրերի Սովետում ապրես: Հացը, լույսը, պլյուս՝ բանանը՝ կա, կաստյում-շալվարը՝ ինքնարժեքով՝ կա, թշնամի կուսակցության դեմ գրելու (սովետի ժամանակ՝ Դաշնակցության դեմ) պահանջարկը՝ կա, դեկավար կուսակցությունը (հիմա՝ Դաշնակցություն) կա, ուրիշ ի՞նչ է պետք ապուշի երջանկության համար:

Նախընտրական գրդոնի սեզոնը (ինչպես բուն լրբերի համար՝ ամառը) պատասխանատու լինելուց բացի, ներվային է լինելու, որովհետև մրցակցությունն է դաժանանում: Ինչպես ամռան արձակուրդի օրերին սանձարձակված «նամուսով» կանայք են խփում պուտանկեքի գործին և գինը «քցում», այդպես էլ նախընտրական վայրահաչության ասպարեզը պարզապես պայթում է դեշովկեքի առատությունից: Մուֆտա կամ էժանով առնվողների այդ գրոհի պայմաններում պիտի լինել առավելապես հնարամիտ և աշխատել գոքաշ: Աշխատել քանակի վրա, որովհետև խոսքի-բերանի գինը ընկած է լինելու: Բայց ամենավիրավորականն այն է, որ այս ձմեռ իրենք հայրենիքում են մնալու:

10. Հակառակ մեր կամքին՝ Մեղրին մնաց ՀՀ կազմում

Ալիևը առյուծի սիրտ չէր կերել, որ առանց Վաշինգտոնի ու Մոսկվայի համաձայնությունը առնելու բացահայտեր չորս տարի խիստ գաղտնի պահած բանակցությունների բուն էությունը Զանգեզուրի փոխանակությունը Ղարաբաղի հետ:

Ընդ որում, դա գաղտնիքն էր ոչ միայն Հայաստանի ու Ադրբեջանի, այլև երեք այլ պետությունների համար: Երրորդը Ֆրանսիան, դնենք մի կողմ, Ամերիկայի և Ռուսաստանի նման պետությունների դիվանագիտական գաղտնիքը բացահայտել չի համարձակվի անգամ Հայաստանի իքի-բիր իշխանությունը, ինչ մնաց թե այդպիսի բան իրեն թույլ տար Ալիևի նման պետական գործիչը: Այնպես որ, Ալիևը բացահայտեց Մեղրու գործարքը արտոնություն ստանալով միայն: Մեծ քաղաքականության մեջ այլ տարբերակ պարզապես բացառվում է: Իսկ արտոնություն ստացավ, որովհետև դա արդեն գաղտնիք չէր: Իսկ դադարեց գաղտնիք լինել, քանի որ տարածքների փոխանակման տարբերակի վրա վերջնականապես խաչ քաշվեց, ըստ երևույթին, Մոսկվայում Պուտին-Բուշ հանդիպմանը: և պատահական չէր, որ Ալիևի բացահայտումը հետևեց Բուշի և Պուտինի հանդիպմանը:

Իսկ երկու նախագահները Հարավային Կովկասի հարցում համաձայնության եկան, որ տարածաշրջանում՝ հրաժարվում են շահերի հակադրումից՝ որ՝ երաշխավորում են Հարավային Կովկասի պետությունների պետական սուվերենությունը, որ էներգակիրների արդյունահանման գործում երկու երկրները համագործակցում են տարածաշրջանում և այլ ռեգիոններում (կարդա ապագայում նաև Իրաքում), և պնդում են էներգակիրների տեղափոխման՝ տարողայնության անհրաժեշտությունը:

Մեր մասով սրանից հետևում է, որ Արևմուտքը վերջնականապես ձեռ է քաշում Նախիջևանը Ադրբեջանին միացնելու մտադրությունից դրանից բխող ՆԱՏՕ-ական ուղղակի ելքից դեպի Կասպից ծով (դրա կարիքը հիմա չկա Ուզբեկստանում հաստատվելուց հետո, իսկ Թուրքիա-Կենտրոնական Ասիա կապը իրականանում է վրացական երկաթուղու միջոցով), իսկ Ռուսաստանը միանում է Բաքու-Ջեյհան նավթամուղի նախագծին: և ընդհանրապես, Արագդայան երկաթուղին հրատապ էր, քանի դեռ առիթ չկար, որ Ամերիկյան անցներ Իրանի և Կասպից ծովի թիկունքը:

Ես նույնիսկ կասկած ունեմ, որ Հոբլի ծրագիրը էն գլխից կեղծ ապակողմնորոշող ծրագիր է եղել Արևմուտքի համար: Ինչևէ, սեպտեմբերի 11-ից հետո այդ երկաթուղին

ինչ-որ նշանակություն ունի միայն Հայաստանի և Նախիջևանի Ինքնավար Հանրապետության համար: Իսկ Ադրբեջանի համար էական նշանակություն ոչ ունեցել է, ոչ էլ կունենա, որպեսզի դրա համար տարածքի կամ կարգավիճակի զիջման գնա: Ադրբեջանին Մեղրու հողն է պետք, ոչ թե երկաթգծով անցնել-դառնալը, ինչպես իրենց ապուշի տեղ դրած փորձում են մեզ հավատացնել ոմանք: Մեղրու երկաթգծի համարժեքը ոչ թե Լաչինի միջանցքն է նրանց համար, այլ Ղազախ-Իջևան երկաթուղին, որոնք կբացվեն զուգահեռաբար, երբ կնքվի խաղաղությունը:

Ալիևը մի հարցում է ստում... որ Քոչարյանը հրաժարվել է Մեղրին տալուց: Այդ բանը արգելել են Ռուսաստանն ու Իրանը: Իսկ Զանգեզուրի վրայով, Նախիջևանով Թուրքիայի սահմանը դուրս գալն ու երկիրը միաժամանակ Ռուսաստանից և Իրանից վնասազերծելը եղել է Ադրբեջանի ողջ 20-րդ դարի՝ տեսլականը, ինչին, իհարկե, Ալիևը չէր հավատում, որովհետև երեկվա թուլեն չէր քաղաքականության մեջ:

Բայց եռանախագահողների իրար փոխող դաստանների՝ մուղամբագությանը՝ դամ էր պահում փորձառու քաղաքական գործչի տոկունությամբ հանկարծ ու մեկ տոկոս հնարավորություն ծագեր, և իրականանար ադրբեջանցիների այդ ֆանտաստիկ մուրազը: Այդպիսի բախտորոշ հնարավորություն որևէ ազգի, որևէ պետության կյանքում 500 տարին մեկ բաժին ընկնում կամ չի ընկնում: Ղարաբաղի տարածքը Ադրբեջանի համար քոռ կոպեկի արժեք չունի Մեղրու թեկուզ և 10 կիլոմետր լայնքով շերտի դիմաց:

Դրանով ոչ թե Ղարաբաղի հարցն էր լուծվում, այլ Ադրբեջանի մեծ ապագայի: Միաժամանակ լուծվում էր Իրանի հարցը: Նաև մեկընդմիշտ իրարից մեկուսանում էին Ադրբեջանի երկու անբարիշտ հարևանները Իրանն ու Հայաստանը: Այնպես որ, Ադրբեջանի ընդդիմությունը ձևեր է թափում, թե դժգոհ է Ալիևի բանակցություններից: Կամ հայերիս են հիմարի տեղ դրել և, կարծես թե, մոտ են համոզելուն, թե իրենց դժգոհությունը նրանից է, որ շատ տարածք տալով քիչն են ստանում: Յանքմ թե Հայրենիքի հողն էլ պիտի փոխանակվի բադրիջանի մարզի նման... քառակուսի մետրով, բաշ նա բաշ: Թե այդպես են թաքցնում իրենց հրճվանքը: Բայց տարածաշրջանը մեծ պատերազմի մեջ ներքաշելու գնով անգամ Իրանը կկանխեր իր հյուսիսային սահմանին կախված ահռելի այդ վտանգը:

Այդ բանը լավ էին հասկանում Ամերիկայում, և երբ ֆրանսիացիները հարց չորոշողի թեթևամիտ անպատասխանատվությամբ Ալիսին և Քոչարյանին առան թռան Քի Վեսթ, ամերիկյան կողմը առաջին հայացքից երկրորդական կարգի մի դիտողություն արեց Իրանին գործին մասնակից դարձնելու մասին, որը, փաստորեն, ամերիկյան կողմի գլխավոր հարցն էր ուղղված հայ-ֆրանս-ադրբեջանական վոյաժի մասնակիցներին. ‘Իսկ Իրանի կարծիքը հարցրել էք, որ խաղեր եք տալիս նրա սահմաններին’: Իսկ ամենագլխավոր հարցը այն մասին, թե Ռուսաստանը երաշխիք տալիս է, որ Իրանի կանխատեսելի գործողություններին ի պատասխան, Թուրքիայի կողմից ռազմական գործողություններ սկսելու անխուսափելիության դեպքում Ռուսաստանը չի ներքաշվի պատերազմի մեջ,-այս հարցը տալու անհրաժեշտություն էլ չկար: Իզուր է Ռուսաստանի ռազմական հետախուզության նախկին պետը այնպես ‘կպել’ եռանախագահողների ներկայացուցիչներին, որ Ռուսաստանի բուն ներկայացուցչի անունն ենք մոռանում:

Ըստ էության, Մեդրու հարցը (Փարիզի սկզբունքներ) փակվել էր արդեն Քի Վեսթում, բայց վերջնականապես ջրվեց մայիսին Մոսկվայում: Իսկ հիմա Քոչարյանին մնում է մի բան պահել իշխանությունը: Պահի ինչ անի: Իսկ չպահի ինչ անի: ‘27’-ի գործը հիմա վերստին դառնում է նրա համար խիստ վտանգավոր: Եթե Մեդրու հարցը մնացած լիներ օրակարգում (այսինքն գործելու պլան ունենար), նա կանցներ թե ‘27’-ի, թե նորանոր արյան լճերով, բայց հիմա պիտի գործի առանց ներքին համոզմունքի:

Դա նրան պակաս վտանգավոր չի դարձնում, բայց դարձնում է թույլ, իսկ անհավասարակշիռ դարձավ Ամերիկայից վերադառնալով: Միտինգները չէ, որ դարձրել են նրան անհավասարակշիռ, ու, հետևաբար, շատախոս, այլ Հայաստանի մի մասը Ղարաբաղի հետ փոխանակելու ծրագրի վերջնական տապալումից հետո վրա հասած անելանելիությունը: Իսկ սոսկ իշխանությունը պահելու խնդիրը Ստեփանակերտի հրետանակոծության տակ ապրած մարդու գլխի համար բարդ խնդիր է: և որքան էլ հակամարդասիրական հնչի ասածս (վերջին հաշվով, հիվանդանոցում չենք), իսկը պահն է, որ ընդդիմությունը դադար չտա նրան և անընդհատ դրդի քայլերի (նա հիմա իմաստալից քայլ չունի): Սա փոքր-ինչ վտանգավոր է, բայց ավելի վտանգավորը այն է, երբ նրա ‘ֆազը’ ինքնիրեն է գցում, ընդդիմախոսների և ժողովրդի համար տարածամ և անսպասելի: Վզից կախված ‘27’-ը

նրան, այո, դարձնում է վտանգավոր, բայց անելիք չունենալը դարձնում է նույնքան խոցելի: Չորս տարի առաջ նա իշխանության տիրացավ իր անելիքը իմանալով, հստակ նպատակ ունենալով Ղարաբաղը փոխանակել Չանգեզուրի մի մասի հետ: Որ մասի-ահա այս մասին է եղել չորս տարվա բանակցությունը: Նա, անշուշտ, չէր կարող կասկածներ չունենալ, որ հնարավոր է նաև, որ փոխանակումը չստացվի:

Բայց այստեղ նրան գորավիզ եղավ հայոց ավանդական ավանտյուրիզմը իր կուսակցական, հայրենակցական, հասարակական ինստիտուտներով: Այդպիսի թիկունք ունենալով կարելի էր նաև փորձել կստացվի-կստացվի, չի ստացվի... Բայց եթե ստացվեր, չէ որ դա Ղարաբաղի համար (ոչ Հայաստանի, ոչ հայության) իսկապես լուծում էր: Իսկ որ չստացվեց... Հիմա ով է մեղադրում Դաշնակցությանը 15 թվականի ցեղասպանության համար: Հրեն, թուրքերը կան, մեղադրում ենք, էլի: Տարիներ հետո կմեղադրենք Ադրբեյջանին, որ սկսեց Սումգայիթով: Եթե Սումգայիթը չլիներ, այդքան չէինք հերսոտի, այդքան չհերսոտեինք պատերազմ չէր սկսվի: Պատերազմ չլիներ... Մի խոսքով, եթե Սումգայիթի գենոցիդը չլիներ, Ղարաբաղը չէինք կորցնի: Սումգայիթին նախորդած բաները, իհարկե, մոռացության կտանք: Ընդմիջտ:

Քոչարյանը բազմաթիվ արատներ ու պակասություններ ունի, բայց զգուշավոր է, և նա իշխանություն չէր զավթի չունենալով տարածքների փոխանակման ծրագիրը ու որոշակի խոստումներ Ալիևի և անհասցե-անդեմ Եվրոպայի կողմից: (Քիսինջերը ասում է՝ Որ ասում եք Եվրոպա... Եթե ես ուզում եմ մի բանի շուրջ պայմանավորվել Եվրոպայի հետ, որ համարով զանգեմ):

Քոչարյանը այդ ծրագիրը իրագործելու վճռականությամբ էլ՝ հաղթող՝ դուրս եկավ Վազգեն Սարգսյանի ու Դեմիրճյանի հետ պայքարում, ովքեր, հասկանալի է, որ ունենալ չէին կարող այդպիսի ծրագիր, իսկ այլ ծրագիր չունեին, բացի սպասումը: Սպասումը, որ բթացնում է վտանգի զգացողությունը: Այդպիսի սպասողական, Ղարաբաղի հարցում երկմտանքի վիճակում էր հայտնվել Տեր-Պետրոսյանը դեռ 96 թվականի աշնանը (ոչ ընտրությունների պատճառով, գրողը տանի, ոչ ընտրությունների պատճառով) և հետագա մեկ տարվա մտածմունքների մեջ էլ իշխանությունը ակամա հանձնում էր Վազգենին ու ղարաբաղցիներին, ովքեր ոչ մի կասկած չունեին. Վազգենը չէր կասկածում, որ զիջումներ պետք չեն, ղարաբաղցիք հոգու խորքում փայփայում էին Մեղրու իրենց համար անկասկածելի տարբերակը: և

երբ Տեր-Պետրոսյանը վերջապես որոշում ընդունեց և գրեց 'Պատերազմ թե խաղաղություն' հոդվածը (հրաժարականից ամիսներ առաջ), այդ պահին, փաստորեն, արդեն իշխանություն չունեի:

Ի տարբերություն Տեր-Պետրոսյանի, որի ծրագիրը կասեցվեց հիմնականում ներհայկական շարժառիթներով, Քոչարյանի ծրագիրն ու քաղաքականությունը տապալվեցին (ինչպես և պետք էր սպասել) արտաքին քաղաքական օբյեկտիվ զարգացումների թելադրանքով: Արտաքին, որը չնչին երկրների համար միշտ էլ որոշիչ գործոն է: Բարեբախտությունն այն է, որ ապրում ենք 21-րդ դարում, երբ կոնֆլիկտային շրջանների իրադարձություններին լուրջ երկրների դիվանագիտական արձագանքը հեռուստատեսության և 'տոմոգավկների' շնորհիվ գործում է անմիջապես: և ի տարբերություն 19-րդ դարավերջի ու 20-ի սկզբի, երբ 'անգլիական նավերը չկարողացան բարձրանալ հայկական լեռները' և մեզ մենակ թողեցին մեր հիմարության հետ, այս դարում այդպես չստացվեց, և Զանգեզուրը, մեր կամքին ու մեր խելքին հակառակ, մնաց Հայաստանի կազմում:

11. Հայ պատմիչներ, ջան պատմիչներ

Ձեր մայրերին մենք դուրքան. հայոց հերոս պատմությունը սպասում է փրկության

Ղարաբաղում, իբր, ընտրություններ էին լինելու: Դաշնակցությունը, իբր, թեկնածու էր առաջադրելու: Իբր, թեկնածություն ղնելուց հետո հրաժարվեց: Իբր քաղաքական կյանքը եռում էր Հայաստանից էլ թշվառ մի տեղ... Հայաստանից թշվառ ուրիշ ի՞նչ է լինում. իհարկե, հայերով կառավարվող ևս մի տարածք:

...Իբր Հայաստանում քաղաքական կյանք կա /1/, մնաց ցույց տրվեի, որ քաղաքական կյանք կա նաև Ղարաբաղում: Իբր Հայաստանում նախագահ կա, մնաց որ լինի Ղարաբաղում: Մարգպետ էլ չէ՝ նախագահ: Նաև արտգործնախարար՝ Երևան գնալ-գալու համար: Նաև 60 գյուղի համար՝ գյուղնախարար: Բորոյուրի քար կտրող և պարկետ սղոցող երկու ցեխի բերումով՝ արդյունաբերության նախարար, Շենգավիթի շրջմիլբաժնի աշխատողների թվով մենթերի գլխին՝ ՆԳ նախարար...

Մի՞թե, գրողը տանի, մեր պատմիչները մեզ հետ չար կատակ են արել, և ամեն ինչ այնքան սուտ է եղել, ինչպես հիմա է սուտ: «Գրի-գրի, իմ հոր հերը, ես ու իմ ախպերը

այս ու այն բաներն ենք արել...այսինչ քաղաքներն ենք ավերել, այսինչ ժողովուրդներին ենք կոտորել՝ ճանճի նման...», - պատվիրել է, ասենք, Մոկաց Սերժիկը, և պատմիչը, ուրեմն յոթ ջվալ այլուր Մոկաց Միկայի միջոցով Սերժիկի ամբարից ստացել, հորթը տակին մի կով քյոխվի գոմից տարել կապել է իր դռանը և մի քանի տարով տիրունական վանքում փակվելով՝ գրել է լսածի մասին, որպես ականատես:

12. Հայ դատի թղթակից-անդամները

Իշխանության կերած բողկերից

Բրեժնևը դրանց տարիքում կարգին մարդ էր: Խելքը չգցած, հիշողությունը տեղը, քայլվածքը հաստատ: Սրանց ի՞նչ է պատահել, որ ցնդել են՝ վաղաժամ կլիմաքսից պատուհասված հողվածագրուհիների նման:

Թե ասես՝ սնունդը տեղին չէ, անարդար կլինի, որովհետև թերասնվող ժողովրդի համեմատ լուրջ աշխատավարձ են ստանում, չհաշված այդքան հերոսական «չտվողության» կապրիզի դիմաց («ոչ մի թիզ հող») ստացվող փեշքեշները: Թե ասես՝ են գլխից են այդպիսին եղել: Բայց դա ի՞նչ մի հասկանալու բան է, եթե աղբամանները քրքրող ժողովուրդ են տեսնում ամեն օր էդ, էդ- «Ժողովուրդի խղճի» հավակնորդները: Երբ դաշնակ ջահելներն են թզերը դնում ուրիշի գրաված տարածքների վրա ու հետ չեն քաշում, էլի հասկանալի է. ուրիշի հող է, ուրիշի արյուն, ուրիշի բազար: Երբ գուսան Համագասպն է տեղ ման գալիս ոտանավորներ որոտալու, առավել հասկանալի է, որովհետև գուսան է և բեմ է երագում:

Իսկ սրանք, որ գուգարան գնում են ափլփելով (որովհետև կարիքը միշտ անակնկալի է բերում), այս վաղաժամ զառամած թղթակից-անդամները թոռներ չունեն՝, որ հետները զբաղվեն, թե՞ քնելուց առաջ դրանց տուն չեն թողնում, որ գահլա չտանեն: Ակադեմիկոս դառնալուց առաջ մի հարյուր- երկու հարյուր գիրք կարդացած կլինեն, հարամ չեղա՞ն էդ գրքերը դրանց գլխին:

Թե՞ արդեն մոռացել են: Թե՞ չեն կարդացել: Թե՞ չեն հասկացել: Իրենք էլ հո ամեն օր հեռուստացույց նայելու հնարավորություն ունեն, մի՞թե չեն տեսնում աշխարհն այսօր ինչ տազնապներով է ապրում և ինչ կարգի ծայրահեղություններ է մերժում: Թե՞ հեռուստացույց էլ չեն նայում: Բա ինչո՞ւ են էդ դեպքում զբաղվում: Բուն բանը վաղուց

չեն անում, թոռներով չեն զբաղվում, գիտությամբ, ըստ ամենայնի, չեն զբաղվում, դոմինո չեն խաղում, չեն կարդում, հեռուստացույց չեն նայում: Եթե ոչ կարդում, ոչ հեռուստացույց են նայում, իրավիճակի ի՞նչ իմացությամբ են քաղաքական մեյդան ընկել:

Հայրենասիրությամբ պայտված: Բայց չէ՞ որ հայրենասիրությունը ո՛չ զբաղմունք է, ո՛չ մասնագիտություն: Ո՛չ էլ իմացության աղբյուր: Հայրենասիրական գեղումով այդ տարիքում լավագույն դեպքում կարելի է կենաց ասել: Մեռնի-տրաքի՝ հոչակվել Թամադա: Բայց ո՞վ կնշանակի իմել էլ չկարացող թամադա: Այդ կարողություններով ավելի հարմար չէ՞ր դոմինո խաղային: Թե կարծում են՝ ազգային գործունեությամբ կարելի է զբաղվել նույնիսկ այն ժամանակ, երբ ուրիշ ոչ մի բան արդեն չես կարողանում: Թե՞ Հայ Դատի համազգային նշանակության անհատական թոշակառուի կարգավիճակով, «Գիտելիք» չեղած ընկերությունում գրդոնչի են ձևակերպվել և «Կուսակցության ու կառավարության որոշումների լույսի ներքո» հիմա էլ «ոչ մի թիզ»-ի հիմունքներ են ժամավճարով դասախոսում կլուբներում՝ հողատապի ու փորկապի նոպաների արանքներում:

Հետաքրքիր կլիներ լսել դրանց թոռներին: Երևի դրանք քոքված, ոտքերը գերեզմանի դարպասներին դեմ տված, կարճ յուրկայավոր տատերի նման արգելում են, որ թոռները իրենց պապիկ ասեն: և պահանջում են, որ կամուֆլյաժե ծերունական փամպերսի պետք ունեցողներին դիմեն, ինչպես պարտիզաններին են դիմում անունով: Որ թոռները կանչեն, ասենք, Ռաֆո: Կամ, ասենք, Լենսեր: Կամ՝ Լեն... չգիտեմ ինչ: Ի՞նչ իմանամ, ինչքան պթոակ սունկ է աճել հիմա իշխանության գումաղբի շուրջը:

13. Երկլեզու Հայաստան-անլեզու հայվան

Հայերեն իմացողները գնացին Ամերիկա, ռուսերեն իմացողները գնացին Ռուսաստան, բայց Հայաստանը մնաց դարձյալ երկլեզվյան. պետական լեզու դարձան Շիլաչու հայերենը և Ասկերանի ռուսերենը... Ինչ լավ է գերեզման չունես, որ շուռ գաս գերեզմանում, Խաչատուր Աբովյան:

Պետական լեզուն սովորելու վրա սպիտակեց արտգործնախարարը, հայերեն բառեր արտաբերելու ջանքից ուր որ է չանի խեղվածք կստանա երկրի առաջին պաշտոնյան, առանց թղթի հայերեն խոսում է միայն պետական հեռուստատեսության պետը՝ հաղորդման ընդհանուր սրահից ամենաազիզ հյուրի հետ «բուդուարում» առանձնացած, մեկ էլ Արմեն Խաչատրյանը, այն էլ՝ անիմաստ: Մեկ էլ իր տեղակալը՝ անլսելի: Մեկ էլ երեքուկես դաշնակցական, որից երեքը՝ հիստերիկ: ... Լեզուն երկրի պատկերն է: Լեզուն չի կարող չմեռնել, եթե մեռնում է երկիրը: Լեզուն չի կարող չմեռնել քրջի շուկայում, որտեղ սակարկելու անգամ անհրաժեշտություն չկա, ինչ մնաց խոսելու:

Լեզուն չի կարող հայերեն լինել մի երկրում, որի առօրյան բացվում է գավառական քաղաքի թուրքի թաղի առավոտի նման, թուրքի լակոտների ուշունցով, և ձայնը կտրում է հեռուստացույցը անջատելով միայն:

Լեզուն չի կարող հայերեն լինել մի երկրում, որտեղ միայն գոմոռում են ատելությունից կամ սովից: Առհասարակ գոմոռը չի լինում հողաբաշխ, ինչ մնաց թե լինե՞ր հայերեն: Այնպես, ինչպես իր տգետ ու ապօրինածին կառավարիչներն են տնքում ամեն հայերեն բառը արտասանելու վրա, այդպես տնքում է հայերենը Հայաստանում: Այդպես, իր վիճակը արտահայտող բառ գտնելու ջանքից պապանձվում է Հայաստանը:

14. Մի՛ մտեք հայոց լեզվի տաճարը, կովե՛ր

Մարկեսը ասում է. «Բազմացե՛ք, կովեր, կյանքը կարճ է»: Հետևեք իմաստունի խորհրդին, կերեք ձեր խոտը, կշտացեք ու բազմացեք խելքից դուրս, բայց դուրս մի՛ եկեք ձեր փարախի սահմաններից: Մի՛ մտեք հայոց լեզվի տաճարը, մի՛ շփոթեք այն ախոռի հետ:

Վայելեք սիլոս ու «ախրանա», ման եկեք՝ կոտոշներիդ ժապավեն կապած, քարշ եկեք արևելյան քաղաքների բազարներում և հաճույքով շնչեք ձեր մանկության հոտը: Փարիզ ընկնելիս՝ անպայման մտեք լիբանանյան ռեստորան ու պատվիրեք քյաբաբ, որովհետև ձեր տեսած Եվրոպան սկսվել է Բաքվի նախադուներից ու մեկընդմիջտ ավարտվել Աթենքի արվարձանների բանվորական ճաշարաններով: Անկաշկանդ որոճացե՛ք ձեր տխմար մտքերը աշխարհի համաժողովներում, դուք անխոցելի եք: Ոչ

պատասխանատվություն է պետք, ոչ հողաբաշխ լեզու, ոչ առավել ևս՝ ուղեղ, որովհետև ամեն ինչի դեմ մի «սպանիչ փաստարկ» ունեք, որ կրկնում եք անցյալ, ներկա ու ապագա ժամանակներով՝ «Բա որ մեզ մորթել են», «Բա որ մեզ մորթում են», «Բա որ հանկարծ մորթեն»... Իրոք, անասնական մտահոգություն: Կովի՝ ձեր հայրենասիրությամբ ձեր հայրենիքը պատկերացրեք որպես անսահման յոնջայի դաշտ և կախզլուխ արածելով՝ գնացեք, մինչև ռաստ կգաք անդունդի: Կովեղեն ձեր թախիծով որոճացեք կոմերիտական հորթանոցի ձեր հիշողությունները, ապա վերստին կերեք, աղտոտեք ու պառկեք թրիքի մեջ, որովհետև ձեր իմացած տունն ու հայրենիքը այն է, որից պիտի անասնահոտը անպակաս լինի:

Երբ ձեր չանեն հոգնի ծամելուց, ձգվեք դեպի խոսափողները և մի մտահոգվեք չորս ոտքի պատճառով, որովհետև եթե ձեզ բերել են այդտեղ, ուրեմն ինչ աստիճանի պիտի իջեցված լինի խոսքի արժեքը: Բղավեք և բառաչեք անկաշկանդ, որովհետև ինչ ձայն էլ հանեք, դա կլինի ազգի, հայրենիքի, ժողովրդի և, իհարկե, «նվազագույն ախոռի» մասին: Կովի ձեր անմոռունչությամբ արածեք ձեր խոտը, կերեք ձեր սիլոսը՝ մինչև տրաքվելը, իսկ մնացածը տրորեք: Տրտինգ տվեք Հայաստանի կանաչ դաշտում, արեք՝ ինչ անում է անտեր յոնջայի արտը ընկած անտեր կովը, բայց մի՛ մտեք մեր հայոց լեզվի տաճարը, դա միակ բանն է, որ մնացել է մեզ:

...Աֆրիկայի զուլուսները մի սահմոկելի սովորություն ունեն, քանի որ «ադաթ» է, որ հյուրին «պատվեն» տան կնոջ անկողնով (հյուրը, սակայն, այնքան ճարպիկ պիտի լինի, որ անակնկալ հայտնվի վրանի շեմին— հյուրընկալելու պայմանն այդ է), քանի որ այդպիսի սովորություն ունեն, որպեսզի ջոկեն, թե երեխաներից ով է իրենցը, ով՝ ոչ, նորածնին դնում են իրիկունը հանդից վերադարձող նախրի ոտքերի տակ, փարախի շեմին: Ենթադրվում է, որ կովը հոտից, թե ինչից պիտի հարազատին տարբերի օտարից: Այսպես էլ մենք (այդ հնարամիտ զուլուսների նման) մեր «ազգային իդենտիֆիկացիայի» համար մեր ձեռքով մեր մանուկ Հանրապետությունը, մեր փոքր երկիրը դրինք փորձության՝ հանդից դարձող տավարի ոտքերի տակ... Եվ, այդուհանդերձ, մի՛ մտեք մեր լեզվի տաճարը, դա միակ բանն է, որ մնացել է մեզ, մնացած ամեն ինչը հարամել եք անասունի պես:

15. «Ինձ մի ասեք՝ Պարոն»

ասաց խոզի գլուխը՝

խալու վրայից գլորվելով

Իսկ ինչպե՞ս դիմենք քեզ հայ—հայի որդի, չե՞ որ մարդիկ իրար դիմելու ձև են ունենում։ Ամեն ազգ ունի այդ ձևը։ Ոչ այնքան մեծարական, որքան կրավորական, ոչ վիրավորական, անհրաժեշտ ձևը։ Բայց դու, հայի տղա, ինչո՞ւ չես ուզում, որ քեզ մարդավարի դիմեն, նվաստի այդ համառության իմաստը ո՞րն է։ Առանց այն էլ այս դժվար կյանքը ինչո՞ւ անտանելի դարձնել ամենօրյա, ամենժամյա հոգսով։ Ինչպե՞ս դիմել դիմացիին, բացի՝ «արա ախպեր» ձևից։

Ու կարիք չկա դարձյալ պատմել պետականություն չունենալու ձանձրալի հեքիաթը, աղբբեջանցիք էլ պետականություն չեն ունեցել, բայց նույնիսկ սովետական տարիներին, երբ իրար ընդունված էր ասել միայն «Տավարիշ Ալին» կամ «Բայրամ Սեդրակովիչ», աղբբեջանցիները իրար մեջ իրար պատվում էին Հեյդար աղա դիմելաձևով, իսկ գրաճանաչ մարդուն այլ կերպ չէին դիմում, քան «մուալլիմ», որը ուսուցիչ բառացի իմաստից վաղուց վերացարկվել էր։ Էլ չեմ ասում վրացիների «բատոնո» բառը, որը այն աստիճան կիրառական էր սովետական տարիներին, որ այլազգիներն անգամ այդպես էին դիմում վրացիներին։

Հասկանալի է, որ թե վրացիները, թե ազերիները զուգահեռաբար գործածում էին նաև անուն-հայրանունով դիմելու ռուսական ձևը։ և միայն հայերն էին գործածում սոսկ ռուսական ձևը, ինչպես ժամանակին Պոլսում գործածում էին սոսկ թուրքական ձևը, այն է «Սերժիկ աղա», «Սիլվա խանում» և այլն։ Մի պահ ընդունենք, որ հայի սովետական անմիտ տեսակիդ «պարոնը» սեփական ազգային պետության անցանկալի գոյությունը, բայց չե որ քաղաքաբնակին բոլոր դեպքերում անհրաժեշտ է ինչ-որ դիմելաձև։ Գյուղերում գիտեն ինչպես իրար դիմել, այս պրոբլեմը քաղաքի պրոբլեմն է։ Բա մի ազգ 80 տարի սեփական երկրում քաղաքաբնակ լինի, ու չիմանա՞ ինչպես դիմել անձանոթ մարդուն ու խոսի հետը ինչպես պատի հե՞տ են խոսում։

Հավերժ ռամիկի՝ մեր տեսակին սխալմամբ թվում է, թե պարոն նշանակում է փաշա, կամ խան, կամ կոմս։ Կամ նման մի բան։ Պիտի հիասթափեցնեն ազգիս անուղեղին, դա ընդամենը նվազագույն մեծարանք պարունակող դիմելաձև է։ Դա ոչինչ չի նշանակաում, ինչպես չի նշանակում այն դեպքում, երբ Աբխազումին ասում են Աբխազում աղա։ Դա ոչ մի «փաշա» չի նշանակում, ինչպես դիմում են բարձրագույն

պաշտոնյաներին, այլ նույնիսկ «բեյ» չի նշանակում, ինչպես դիմում են պաշտոնյաներին ու սեփական բիզնես ունեցողներին: Նույնն է ինչ միաստը, կամ բատոնոն, կա Աբխազոմի տիտղոսը, որը ընդամենը տուն ուներ և տան շուրջը սագեր ու հավեր: Այսինքն, ասում են բատոնո Պարույր, եթե մարդը տարիքով քեզանից բավականին մեծ է, կամ պարզապես բատոնո, եթե անունը չգիտես և ուզում ես դիմել: Իսկ ինչպես դիմի 30 տարեկան հայը 50 տարեկան հային, եթե ոչ միայն հայրանունը չգիտի, այլև անունը: Ասի՝ «ձյաձյա՞»: Ասի՝ «հլը մի բոպե՞»: Շարունակի ասել «արա ախպե՞ր»: Ամբողջ ազգով լակոտանանք ու իրար ասենք՝ ընկեր Ալվարդ ու ընկեր Մասի՞ս: և ավելի խորանալով՝ շորտիկ հագցնենք 60-ամյա ընկեր Ալվարդին, երեք տարեկան խուճուճ Իլիչի նկարով նշանը խփենք Աշոտ Գառնիկովիչի մագաթափ դոշին, սկաուտական պիլոտական քաշենք ընկեր Վահանի դոդ գլխին ու զառամյալ դեռահասների այդ տողանով սպասենք ինչի՞, դոփել կարծելով՝ քարշ գանք դեպի ո՞ւր: Ես ձեզ մարդ ասողի: Կարծում եք՝ ինչի՞ց է, որ Սունդուկյանից, Շիրվանզադեից ու Պարոնյանից հետո հայ դրամատուրգ չկա: Կար Թիֆլիս քաղաքը՝ թիֆլիսցիների փոխհարաբերվելու կուլտուրայով, կային Բաքուն և Պոլիսը՝ իրենց լեզվով ու կուլտուրայով... Չի կարող դիպրոգ լինել՝ առանց դիմելաձևի: Հաշմանդամ լեզվով: Այդպես կարելի է միայն ոտանավոր գրել: և ուշունց տալ: և բնական էր, որ 80 տարիների մեջ Երևանը դրամատուրգ չծնեց: և չի ծնի, քանի դեռ հայերի մայրաքաղաքը քաղաք չի դառնում:

Բայց մի տեսեք՝ ոնց է բարձրագույն կրթության տեր հայ մարդը (երիտասարդ մարդը) հուշտ լինում տարիքոտ կույսի պես, երբ թղթակիցը զգուշորեն նրան պարոն է ասում: Մի բան էլ ելույթ է ունենում՝ «ես պարոն չեմ»: Ասել է թե՛ «Իա, ես ձեր իմացածներից չեմ»: Ապուշի կոտրատվելուն նայեք: Բա ի՞նչ շան ոտուզլուխ ես, թույլ տուր հարցնել, ռամիկի տղա ռամիկ: Եթե քաղաք ես եկել, բարի եղիր քաղաքաբնակին վայել վարքով ապրել: Թե չէ՝ դրան էլ ելք կա, եթե մարդկային համակեցության համար պարտադիր դիմելաձևը ընդունելի չէ, ապրիր գյուղում, այնտեղ պրոբլեմ չկա: Կամ բանվորական թաղամասից Կենտրոն մի արի և յուրա գնա «արա էյ» ձևով: Բայց այնտեղ, որտեղ մարդիկ խիտ են ապրում, և ամեն պահ կարող է իրար դիմելու, ներողություն խնդրելու, մի խոսքով շփվելու անհրաժեշտություն առաջանալ, այդտեղ պիտի ինչ-որ ընդունված ձև լինի, որով մարդը մարդուն դիմում է: Հայն էլ պարտավոր է այսպես ապրել սովորել:

16. «Ա1+». Մի բուռ Եվրոպա ասիայի 4-րդ հարկում

Դա թյուրիմացություն էր Հայաստանի քոսոտ, լափառոշ հասարակական-քաղաքական կյանքում: Ավելի շատ «Ա1+»-ի գոյությունն էր զարմանալի, քան լիկվիդացումը: Եթե մի պահ ուշադիր նայենք, կտեսնենք, որ այս վերջին տարիներին հեռուստատեսյանին երևացող գործիչների գլուխները տարի առ տարի տառացիորեն մեծանում են: Հաստագլուխների այդ ցեղն էլ պայթեցրեց «Ա1+»-ի փոքր, դինամիկ եկրանը: Բայց այդ գլուխները ապահով տեղավորվում են պետական հեռուստականալների տաքուկ, ջրիկ եկրաններին:

Լայն ու անդիմադիր, ինչպես նոր ծնած կովի ամոթք: Երևի բոլորի էլ առաջին ու մնայուն տպավորությունը «Ա1+»-ից այս է եղել. որտեղի՞ց հայտնվեցին այս ջահելները, որ այսքան գրագետ ճտպտում են, այդքան սառնասիրտ են և այդքան հակիրճ: Նրանք մեր անկախության սերունդն են: Ազատության սերունդը: 88 թվականին նրանք նոր դպրոցը ավարտելու վրա էին:

Ազատությունը ոչ միայն լեզու է բացում (դա արտածին է), այլև արձակում է միտքը կաշկանդանքից: Մենք ունենք ազատության այդ սերունդը՝ մեր գլխավոր նվաճումը, բայց դա քիչ է: Որպեսզի այդ սերունդը պտուղ տա անհատապես և խմբովին բոլոր ոլորտներում, հարկավոր են Մեսրոպի նման լիդերներ: Ոչ միայն բանիմաց մենեջեր, այլև հայրենասեր մարդ:

Իրապես հայրենասեր: Ոչ թե սեռական հասունացման շրջանը 50 տարեկանում անգամ չհաղթահարած դեգեներատներ, ոչ թե զառամյալ լակոտներ՝ սովետական պրոֆեսորի կոչումով զինված, որ ավելին չարժեն, քան տրամվայի մշտական (ամսական) տոմսը, այլ իրոք հայրենասեր, ով անհնար է, որ ինտելիգենտ չլինի: Իհարկե, հայրենասեր են լինում նաև ոչ ինտելիգենտները, բայց ինտելիգենտի հայրենասերը անգին է: Եթե առիթ ունենանք նայելու Ղարաբաղյան շարժման միտինգների լուսանկարները, ընդհանուր պլանով լուսանկարների առաջին շարքերում հաճախ կտեսնենք Մեսրոպի դեմքը (այդ դեմքերից քչերն են մնացել Հայաստանում):

Նա այն քչերից եղավ, որ իր բնագավառում ստեղծեց այն նմուշը, ինչը պիտի վայել լիներ քաղաքակրթության կարոտ Հայաստանին: «Ա1+»-ը այսպիսով դարձավ իր ոլորտի ճաշակի օրենսդիր Հայաստանում: Եվ ոչ միայն իր ոլորտի: «Ա1+»-ը և մնացած Հայաստանը գնում էին տրամագծորեն հակառակ ուղղություններով՝ հեռուստատեսությունը դեպի քաղաքակրթություն, Հայաստանը՝ դեպի պարսկական տիրապետության ժամանակները: Եվ խզումը տեղի ունեցավ ճայթյունով: Մինչև ՀՀ վերադարձը Պարսկաստանի խորքից:

17. Ի՞նչ է ծամծմում Հմայակը

Այն, ինչ Հմայակ Հովհաննիսյանը փորձում է ասել «27»-ի մասին, հավանաբար, մինչև վերջ էլ չասի: Եթե, իհարկե, չծեծեն բաժնում: Որովհետեւ նրա նպատակը, ըստ երեվոյթին, ասելը չէ այն, ինչ գիտի կամ ինչի մասին կռահում է: Ակնարկում է, որ քաղաքական իրադարձություններ էին տեղի ունենալու հոկտեմբեր-նոյեմբերին, եթե չկանխվեին պառլամենտի գնդակահարությամբ:

Պատգամավորը մի կողմից շանտաժ է անում իշխանությանը այն պատճառով, որ իրեն մոռանում են, մյուս կողմից, համենայն դեպս, Ստեփան Դեմիրճյանի կողմ ռեվերանս է անում՝ չեմ չորստ նե շուտիտ: Թվում է, թե վտանգավոր խաղ է խաղում Հմայակը, կյանքի համար վտանգավոր: Բայց միայն թվում է: Այն, ինչ անում է պատգամավորը, ըստ ամենայնի, վտանգավոր կլիներ մեկ-մեկուկես տարի առաջ, երբ հասարակությունը դեռ հիշում էր Կարեն Դեմիրճյանին: Հիմա, երբ իշխանությունը բացարձակապես չի վախենում ոչ դատարանական, ոչ արտադատարանական բացահայտումներից, Հովհաննիսյանի շանտաժը անվտանգ է իր համար: Պետք է արժանին մատուցել պատգամավորի զգացողությանը՝ հիմա ոչ մի քաղաքական ցնցում չի լինի, եթե անգամ հեռուստատեսությամբ ցուցադրեն Ալիկ Հարությունյանի տեսագրությունը, եվ այնտեղ նա պնդի, որ սպանությունը կատարել է Քոչարյանը:

Ամենաշատը, որ կհետեւի դրան, այն կլինի, որ մի «վրդովված» դաշնակ կամ մի «թասիբով» դարաբաղցի կգնդակահարի Ալիկ Հարությունյանին հրապարակայնորեն եվ կհայտարարի, որ պատրաստ է պատիժը կրել, որովհետեւ չէր կարող հանդուրժել անմեղ նախագահին զրպարտելը: և կնստի մեկուկես տարի, ինչպես Տիգրան

Հայրապետյանի մարդասպան վարորդը: և մնացած կյանքը կապրի առանց նյութական հոգսի: Ահա այս մթնոլորտն է Հմայակ Հովհաննիսյանի անվտանգության երաշխիքը, եվ նրա շանտաժը կարող են բանի տեղ դնել, կարող են նաեվ չդնել: Այն հանգամանքը, որ իշխանությունը չի վախենում վկայությունից ու բացահայտումներից, արդեն իսկ խոսում է իշխանության աղետալի լկտիության մասին:

Այդպիսի լկտիությունն հնարավոր է հասարակության անհուսալի բարոյալքության պայմաններում: Հմայակ Հովհաննիսյանը կարող էր կռահել կամ կարող էր ստույգ իմանալ, որ սպանությանը նախորդող օրերին նեղ շրջանում պատրաստվում էր սահմանադրական օրենքի այն նախագիծը, որով պիտի կրճատվեին նախագահի լիազորությունները, ինչի մասին վերջին կես տարում պարբերաբար հայտարարում էին «Միասնության» գործիչները: Այդ իդեան կարող էր արդեն հասունացած լինել Մեղրիի հարցի կապակցությամբ կամ պատրվակով:

Մեղրիի հարցի ֆոնի վրա այդպիսի նախագիծ ոչ միայն պահանջվող 2/3 ձայները կստանար պառլամենտում, այլև 4/5-րդը: Այն որոշումը, որ պիտի (ըստ Միրոյանի) այդ օրը ընդուներ «Միասնության» քաղաքական ղեկավարությունը, եվ որով Հովհաննիսյանին մխիթարում են հանձնաժողովի նախագահի՝ իր թեկնածությունը չպաշտպանելու համար, այլ որոշում լինել չէր կարող, բացի որոշումը՝ սահմանադրական օրենք ընդունելու մասին: Այդ մասին կարող էր չիմանալ Հովհաննիսյանը, բայց չէր կարող չիմանալ նախագահի աշխատակազմը: Այս վարկածի օգտին է խոսում ՆԳ մարմինների ուժեղացված ծառայության անցնելը 27-ի օրերից առաջ: Այդպիսի մտադրության գոյություն ունենալու մասին է խոսում նաեվ այն հանգամանքը, որ սպանության երկու ժամկետ գոյություն ունի: Այսինքն, լարվածությունը տեվել է ամբողջ հոկտեմբեր ամիսը: և, ըստ ամենայնի, «Միասնության» ղեկավարությունը սպասելիս է եղել Կաթողիկոսի օծմանը:

Հակառակ կողմը նույնպես սպասել է Կաթողիկոսի օծմանը, որովհետեվ դա միակ օրն էր, երբ կարելի էր առանց կասկածների հարուցելու ապահովել, որ սպանության օրը դահլիճում չլինեն մարդիկ, ովքեր պիտի չլինեին դահլիճում: Որեվէ այլ օր այդքան դաշնակ-մաշնակի բացակայությունը, այն էլ կառավարության հետ հարց ու պատասխանի ժամին, կարող էր կասկածելի թվալ եվ, ով գիտի, գուցե եվ զգոնացնել

Վազգեն Սարգսյանին: Հետաքրքիրն այն է, որ 27-ին նախորդած լարվածության մասին դժկամությամբ են խոսում նաեւ գոհվածների հարազատները:

Այնքան դժկամությամբ, որ երբ ՆԳ նախկին նախարարը դատարանի դահլիճում ժխտում է ուժեղացված ծառայության գոյությունը, ակնհայտորեն ուրանալով 27-ից առաջ «Առավոտին» տրված իր հարցազրույցը, որտեղ, փաստորեն, գլուխ է գովում այդ առիթով, տուժողների ներկայացուցիչները չեն բարեհաճում հարցնել՝ իսկ չկա՞ արդյոք նախարարի հրաման՝ ուժեղացված ծառայության մասին: Մարդ է, զգված է, կարող էր ասել՝ կա, կարող էր ասել՝ չկա: Բայց հարց տվող չկա: Ոչ մեկը չի ուզում ֆիքսել գոյություն ունեցած արտակարգ դրությունը: Ո՞ւմ կարգադրությամբ է ՆԳՆ-ն ուժեղացված ծառայության անցել: Նախագահի՞: Իսկ գուցե վարչապետի՞:

Իսկ ինչո՞ւ է ոստիկանական ուժեղացված ծառայության պայմաններում գտնվող երկրի անվտանգության ծառայության պետը երկրից դուրս գալիս: և հատկապես այն օրը, երբ Կաթողիկոս են օծում: Ո՞ւմ կողմից էր Սերժ Սարգսյանը մինչեւ սպանությունը: Ուշադրություն դարձրեք, որ Կաթողիկոսի օծմանը չեն գնացել ոչ միայն Ազգային ժողովի նախագահն ու վարչապետը, ովքեր պառլամենտում են, այլեւ նախագահը, որը իր շենքում է: Այլեւ անվտանգության ծառայության պետը, որը, պարզվում է հետո, նույնիսկ երկրում չէ: Նույնիսկ ՆԳ նախարարը էջմիածնում չէ:

Էջմիածնում չեն եւ դահլիճում չեն նաեւ դաշնակցության երկու ղեկավարները: Բոլորը սպասում են ինչ-որ բանի: Ամեն ոք այնտեղ է, որտեղ իրեն ապահով է զգում:

Ուշագրավ է նաեւ, որ Հմայակ Հովհաննիսյանը հիշատակում է Լեոնարդ Պետրոսյանին: Նշանակում է նա, այնուամենայնիվ, ավելին գիտի, քան կարելի է ենթադրել: Լեոնարդ Պետրոսյանի սպանությունը ուղիղ նշանառությամբ ոչ մի բացատրություն չունի, բացի այն, որ սպասվելիք քաղաքական զարգացումներում նա առանցքային դեր էր ունենալու, եւ այդ զարգացումները լինելու էին դարաբաղյան կլանի դեմ: Հայաստանի եւ Ղարաբաղի ժողովուրդը ավելի հեշտությամբ կընկալեր տեղի ունեցածը, եթե Վազգենի ու Դեմիրճյանի կողքին այդ դեպքում լիներ դարաբաղցի հայտնի գործիչ: Այդ փուլում այդ մարդը Լեոնարդն էր:

Հաշվարկը ճշգրիտ էր: Սակայն հնարավոր է, որ Լեոնարդ Պետրոսյանը իր մերձավորներին ավելին է ասել, քան ասում են մերձավորները «իրեն խփելու» մասին.

մարդը վախից շատախոս է դառնում: և հնարավոր է, որ «Միասնության» մտադրության իրագործումն արագացնելու որոշման մասին ուտեչկա է եղել եվ հենց այդ շրջանակից: Թեպետեմ, նման բանը լիովին գաղտնի պահելն անհնար է, եվ հազիվ թե անակնկալն էր համարվում հաջողության երաշխիքը: Երաշխիքը պառլամենտի ձայներն էին, Դեմիրճյանը եվ Մեդրին: Բայց էլի, հավանաբար, միջամուխ եղավ հայկական սենտիմենտալությունը՝ սպասում էին Կաթողիկոսի օծմանը: Օծումը եղավ արյունով:

18. Դանթեական Առասպել

Կամ՝ երկիր, որ անցյալը որպես նվիրական դի կրում է շալակին

Գյուղերի, դաշտերի, ճանապարհների, մարդկանց ու անասունների շնչի վրա ծանրանում է ամռան երաշտի, աշնան անբերրիության, ձմռան անփողության և զարնան անհեռանկարայնության թանձրացող մաղձը:

Քաղաքների լուսաբացների ու իրիկունների սառը լույսի մեջ սարսռելիորեն ահռելի ու անտեր վեր են հառնում տարիներ առաջ մեռած մեծ երկրի մեռած գործարանների ուրվականները: Անցյալի բետոնակուռ ու մետաղաձույլ ուրվականների, չքավորության գույն առած կվարտալների ստորոտներում՝ գծանոցի բակում մտահոգ ու աճապարանք զբոսնող գժերի նման հաժում են զրկանքի համազգեստով մարդ արարածներ:

Այդ ուրվական-քաղաքների ուրվական-կվարտալների բնակիչները ապրում են որպես ուրվական-քաղաքացիները արդեն գոյություն չունեցող մի երկրի և չեն ուզում հավատալ այդ երկրի չգոյությանը: Չեն հավատում, սպասում են հրաշքի և հավատում են, թե այդ չեղած երկրի՝ անհոսանք, անհումք, անփող, անշուկա թողած ավերակները մի օր կաշխատեն: և ամեն մի քաղաքականացված ստահակ՝ ասպարեզ գալով իր պարտքն է համարում նյարդերի կծիկ դարձած այդ մարդկանց հոգին տակնուվրա անել՝ ամեն անգամ խաբելով, թե հնարավոր է, որ այդ ուրվականները մի օր շունչ առնեն:

Մարդիկ հավատում են: Հետո դադարում են հավատալ: Հետո էլի հավատում են: Հետո դադարում են հավատալ... Այսպես՝ մի կողմից մեռնում են, մի կողմից քոչում են ընտանիքներով: Իսկ լածիրակների նորանոր ու նորածիլ բանդաներ, որ այդ երկրում կուսակցություններ են կոչվում, շարունակում են սնուցողին ու հարազատին կորցնելուց գլուխը կորցրած մարդկանց հոգին պղտորել: Այդ երկրի իշխողները, աճյուններ պղծելով, վերաթաղումները վերածել են ազգային-պետական ամենամյա ծեսի: Վերաթաղումների ծեսը այդ երկրում այնպիսի հեթանոս թափ է առել, որ վերաթաղողներին հետը զոհ մատուցելու նման, գնդակահարում և թաղում են հին մեռյալների նոր գերեզմանների կողքին: Այդ երկրում իրիկունները հեռուստացույց են նայում, թքում են էկրանին, բայց չեն անջատում, որովհետև հաջորդ պահին դատավարություն են ցուցադրելու, բացառված չէ՝ նաև թարմ սպանություն:

Այդ երկիրը մի անգամ ճակատամարտ է շահել և անսովորությունից ճակատամարտ շահելը շփոթել է հաղթանակի հետ ու, բնականաբար, չգիտի ինչպես վարվել այդ «հաղթանակի» հետ: Այդ երկիրը իր հաղթական բանակը զրկել է զորապետերից, գնդակահարել ու բանտարկել է և էլի արյուն է ուզում, որովհետև ծարավը շփոթել է քաղցի զգացողության հետ: Այդ երկրի բանակը պահում է մի հողակտոր, որի վրա ավելի քիչ բնակիչ է մնացել, քան հողը պահող զորքի թիվն է: Այդ երկիրը իրեն զրկում է վաղվա բանակից, որովհետև ինքն իրեն զրկում է սերունդը շարունակելու ընդունակ բնակչությունից: Այդ երկրում ոչ թե ծնողներն են պահում երեխաներին, այլ դեռահաս աղջիկներն են (մասամբ) մի կերպ պահում ծնողներին, քույրերին ու եղբայրներին, իսկ տղաները խաղաղ զորանոցներում զոհվում են նույն չափով, որքան ռազմաճակատում պատերազմի տարիներին:

Այդ երկիրը չորացնում է իր դուստրերի արգանդը, կոտորում է իր արու զավակների մեջքը, զրկում է իրեն ապագայից, բայց ձեռ չի քաշում իր եղերական անցյալից: Չի մոռանում այդ անցյալը, այլ որպես նվիրական դի կրում է շալակին, որպես երկանքի քար կախել է կրծքին և դաժանաբար շարունակում է դնել իր սերունդների, իր երեխաների վզին:

19. Իմիտատորներ կամ արտաքին կառավարման ռեժիմ Հայաստանում

Խոսքը ամեննին այն մասին չէ, որ Հայաստանը դարաբաղցիք են կառավարում: Հայաստանը միշտ էլ ուրիշներն են կառավարել. պարսիկները, բյուզանդացիները, արաբները, մոնղոլները, թուրքերը, ռուսները, լավագույն դեպքում՝ Պետերբուրգով անցած թիֆլիսեցիք կամ Մոսկվային ծառայող Բաքվեցիներ: Հիմա էլ, ահա, չգիտես ում ծառայող ֆիզուլեցիք: և երաշխիք էլ չկա, որ դեկը չեն հանձնի զանգելանցիներին:

Ի դեպ, քիչ է հավանական, որ հայերը հերոսացրած լինեն օտարի կառավարման նպատակահարմարությունը կասկածի տակ առնող անհատներին: Ոնց որ թե մեծամասնությունն էլի կշտամբել է այլախոհին, որը «սեպ է խրում» նույն պետության երկու՝ արաբական ու հայկական կամ, ասենք, հայկական ու բյուզանդական հատվածների միջև: Այլապես անհասկանալի է, թե ինչո՞ւ էր Աշոտ Երկաթը աքսորվել Սևանի կղզի, և թե ինչո՞ւ Պապ թագավորին երկու հատվածներով միասնաբար սպանեցին: Բայց պատմությունը թողնենք: Խոսքը այսօր այնպիսի կառավարման մասին է, որ որպես կանոն նշանակվում է սնանկացած Բանկի և ձեռնարկության վրա: Շեշտենք, որ դա առողջացման ծրագիր կոչված միջոցառումը չէ, որը ենթադրում է կառավարվող հաստատության պահպանումը, այլ կառավարման այն ռեժիմը, որը կոչված է ավարտին հասցնել հաստատության պարտքուպահանջի գործողությունները: Այսինքն՝ լիկվիդացնել:

Հասկանալի է, որ խոսքը Հայաստանը ոչնչացնելու մասին չէ, այլ ուղիղ հակառակը: Պարզապես, այդ կառավարումը վերացնում է Հայաստանի սոցիալ-տնտեսական համակարգի գոյության պատրանքը: Արձանագրում է այդ համակարգի կրախը: Եթե պահպանված լինեիր այդ համակարգը, ռեժիմը կլինեիր առողջացման, և ծրագիրը կստանձներ Համաշխարհային Բանկի նման կառույց՝ լիազոր կառավարիչ ունենալով երկրի կառավարությունը: Բայց քանի որ երկրի կառավարման գործողություններից մնացել են Բանտային ադմինիստրացիային բնորոշ գործողությունները միայն (նվազագույն կարգուկանոն, նվազագույն սնուցում, նվազագույն ջեռուցում, սանիտարական նորմերի նվազագույն ապահովում-ո՛չ բուժում), հետևաբար և արտաքին կառավարումը հանձն են առել Միջազգային կարմիր խաչն ու հումանիտար կազմակերպությունները և Քոչարյանին կարգել լիազոր ներկայացուցիչ՝ Մարդու իրավունքների գծով անձնական օգտագործման Հայրիկյանով հանդերձ:

Այդ է պատճառը երբ Երևանը սնող երկու տասնյակ աղբյուրներից մեկի ակը խցված է լինում և դրսի միջոցներով մաքրվում ու մի վեղրո ջուր վայրկյանում ավել է բխում, այդ «աճի» ժապավենը կտրում է Քոչարյանը: Կամ երբ տոմատի նախնադարյան ցեխում երկու չան շուշաթղթել են, կամ ութ տարի կառուցվող դպրոցը մորմոնները իրենց են վերագրել, կամ տեր և տիկին Չգիտեմինյանների անվան ուսանողական լսարանի ռեմոնտը պրծել են: Չի կարելի ասել, որ ժապավենը կտրող պարապ-սարապ ուրիշ մեկը չկա: Հարցը նաև այն չէ, թե այդքան առիթ չկա, որ վարչապետին էլ հերթ հասնի: և բանը նույնիսկ այն չէ, թե Քոչարյանը չի թողնի, որ առանց իրեն երկրում մի բան տեղի ունենա, նույնիսկ թուրքունի պահեստի բացումը: Վերջին հաշվով, այդ պաշտոնի մարդը պիտի ժապավեն էլ կտրի: Խնդիրն այն է, թե էլ ուրիշ ինչո՞վ զբաղվի: Ուրիշ ի՞նչ է մնում անել, եթե ոչ արտերկրյա հիմնադրամների միջոցով արված գործի վրա ժապավեն քաշել, հումանիտար օգնություն բաժանել, նվիրատուների կողքը կանգնել... Բայց դա, խոսքը մեր մեջ, նախագահի գործը չէ, այլ նախագահի տիկնոջ:

... Քանի որ արտերկրյա միջոցների մասին խոսք գնաց, պարզաբանենք որոշ տերմիններ, որպեսզի չշփոթենք գրանտը վարկի հետ, վարկը՝ ներդրումի, ներդրումը՝ կայունացման վարկի, կայունացման վարկը՝ բյուջեի պակասող մասում եռամսյա ներարկումների հետ (որը մարդկային լեզվով նշանակում է թոշակների, նպաստների վճարում միջազգային ֆինանսական կազմակերպությունների կողմից) և մանավանդ չշփոթենք «պարեն՝ աշխատանքի դիմաց» զանգվածային ողորմությունը տնտեսական ծրագրի հետ: Մի իմաստուն ասել է. «Պարզաբանենք տերմինների նշանակությունը, և վեճերի իննսուն տոկոսը անիմաստ կդառնա»: Ահավասիկ, փող դնո՞ւմ են Հայաստանի տնտեսության մեջ, թե՞ չեն դնում: Չեն դնում: Որովհետև ներդրումներ չեն այն միջոցները, որ հատկացվում են աղբյուրների ակունքը բաց պահելու, ոռոգման ցանցերը նորոգելու, էներգետիկ ցանցը պահպանելու համար: Այդ միջոցները նույնիսկ վարկ համարել չի կարելի, որովհետև ժամանակի ընթացքում ներվելու են:

Որովհետև այդ միջոցները ոչ թե Հայաստանին են տրվում, այլ դրվում են երկրի մակերևույթի այն հատվածի վրա, որը բնակեցված է և Հայաստան է կոչվում: Կարող էր ուրիշ անուն ունենալ: Բայց փող չեն դնում, ասենք, Սահարա անապատի կենտրոնից ձախ ու մի քիչ ներքև ընկած 29 հազար քառակուսի կիլոմետր հատվածի վրա, որովհետև այնտեղ մարդ չի ապրում: Եթե մարդ չի ապրում, ուրեմն այդ հատվածը չի

կարող տեխնոգեն, էկոլոգիական և հումանիտար աղետի գոտի դառնալով՝ վտանգավոր լինել հարևան երկրների համար:

Իսկ Հայաստանը կարող է: Ինչպես նաև Եթովպիան: և ուրեմն, երկրագնդի նման հատվածների (տվյալ դեպքում՝ Հայաստանի) վրա միջազգային հանրությունը կանոնավորապես միջոցներ է ծախսում՝ հնարավոր զանգվածային ցրտահարությունների, զանգվածային մահացությունների, հետևաբար և՛ համաճարակների դեմը առնելու նպատակով: Ասել է թե՛ միջազգային հանրությունը երկրագնդի վտանգավոր մասերը հարևան երկրների և շրջակա միջավայրերի համար անվտանգ դարձնելու գործը, այդ տարածքում ապրող ժողովրդի սանիտարական ապահովությունն ու պարենային անվտանգությունը չի թողնում այդ երկրի, մանավանդ Հայաստանի նման երկրի ղեկավարության հույսին: Ահա ինչու այդ միջոցները նույնիսկ օգնություն չի կարելի համարել: Այդ աշխարհն է ինքն իրեն օգնում՝ մեր դեմ: և այդ միջոցները կհատկացնեն միշտ, եթե անգամ մյուս անգամ Հայաստանում իշխանության գան Թուրքիայի քրդերը: Ինչպես նաև պետք չէ խաբվել կենտրոնական բանկին կայունացման միջոցներ տրամադրելու փաստից: Եթե միջազգային հանրությունը որոշակի միջոցներ է տրամադրում մի երկրի աղետի եզրին պահելու համար, նաև այդ միջոցները տեղ հասցնող մեքենան պիտի պահի սարքին վիճակում: Նաև թղթադրամ տպող գրասենյակ է պետք, քանի դեռ ամբողջովին չենք անցել «պարեն՝ աշխատանքի դիմաց» համակարգին. պարեն՝ գրելու դիմաց, պարեն՝ դասախոսելու դիմաց, պարեն՝ օրենք գրելու դիմաց, պարեն՝ ամուսնական պարտականությունը կատարելու դիմաց և այլն:

Այսինքն՝ պայոկի: Բնականաբար, կառավարության դերը այս պայմաններում սահմանափակված է իրեն իսկ կից գործող հումանիտար օգնության հանձնաժողովի գործառույթով: Կառավարությունը նույնպես այլ անելիք չունի, որովհետև չի կարելի կառավարում համարել օդակայանում նախագահ խաղացնելը, տուրիստ հայեր ընդունել-ճանապարհելը, ինչպես նաև երկուսուկես դյուրմանոց ջրի խողովակի շիթի կողքը հիմար ժպիտը դեմքին՝ կանգնելը: Նաև հին բյուջեի տեքստը արտագրելով՝ նոր անուն կպցնելը:

Բայց հույս ունեմ, որ կառավարությունը, գործունեության իմիտացիա անելով, գոնե քրտնում է՝ օրնիբուն ողորմություն խնդրելով ու քծնելով տարբեր

պատվիրակությունների, ինչը, սակայն, չի կարելի ասել ազգային ժողովի մասին, որը քծնում է առանց կարմրելու և այն էլ՝ մի մարդու: Մի մարդու նման քծնում է մի մարդու: Այո, անցնող բան չէ սարսափը: Եթե այլ պատճառ չլիներ այդ պառլամենտը ցրելու համար, հոկտեմբերի 27-ի սարսափն ու ստորացումը լիովին բավարար են, որովհետև միայն հատակին պառկած պառլամենտն է ընդունակ մի մարդու նման, ուղիղ եթերով, այդքան անամոթաբար իր նվիրվածությունը մատուցել Քոչարյանին այն բանի համար, որ այդ օրը ընդամենը 8 մարդ կոտորեցին, ոչ թե՝ 30, թեև շատ լավ էլ հասկանում են, որ կոտորեցին հենց նրանց, ում որ որոշել էին:

... Ուրիշ ինչո՞ւ են զբաղված պատգամավորները, բացի անհատապես ու խմբակցային քծնանքից: ՀԺԿ-ն, օրինակ, լծվել է այն միակ գործին, ինչին ընդունակ է իր մտավոր կարողության բերումով: Որոշել է դառնալ երջանկահիշատակ Կարեն Դեմիրճյանի կենդանի խմբակային հուշարձանը: Ճիշտ է, գնալով հազվադեպ են հղում անում «Կ. Դեմիրճյանի և Վ. Սարգսյանի ծրագրերին», որովհետև կարող է նեղացող լինի: Կոմունիստներն ու Միաբանությունը՝ նախկին կոմերիտականներից, նախկին ցեխավիկներից, նախկին միլիցիայի (ոչ Խթը-ի) շեստյորկաններից ու դեռ չբացահայտված դաշնակցականներից բաղկացած մի խումբ,-այդ էլ չեն անում և տրված են գեշ կույսի՝ մեկնումեկի վրա մնալու (այս դեպքում՝ Ռուսաստան-Բելոռուսի) իրենց մտասևեռմանը: Միակ աշխույժ ուղեղը էլի Խորեն Թոչունիչն է, բայց մամուլը դատողունակ մարդուց առակախոս է սարքել, այնինչ լուրջ-լուրջ մեջբերում է Հրանտ Ոսկանյանի տաղտկալի երկարախոսությունները ոչ մի բանի մասին: Իսկ դաշնակցական խմբակցությունը, նկատե՞լ եք, չի ժպտում տեսախցիկի առաջ:

:Այո, եզակի թվով, մի մարդու նման՝ չի ժպտում, իբր, իրենք էլ ժողովրդի մասնիկն են ու սիրտ չունեն ժպտալու: Կեղծ ընդհատակայինի թրաշը դեմքներին՝ կոռուպցիայի դեմ պայքարողի կեցվածք ընդունել՝ տակից դեղի գործ են անում, շուկան Սերժի ու Դավիթ Վարդանյանի հետ իրար մեջ բաժանած: «Մագուրի» նաղլը կապել ու մեջը ԱԺՄ-ի հետ չփչփացնում են որպես սատանի փնթի ճտեր և Քոչարյանից «նեղանում» են, որ «մինչև վերջ չի գնում»: Միտքն այն է, որ ուրանալը ուրանալ է, ինչո՞ւ է կես ճամփին կանգ առնում, թող ա՛յդ էլ ուրանա. այն, որ մագուրը, վարկերը, մոլիբդենի հանքանյութը՝ գունավոր ու անգույն մետաղների հետ, նաև Սևանի կորսված ջուրը, նաև զենքն ու զինամթերքը (որը Հայաստանի բանակին կբավարարեր 20 տարի), վերջապես

Հայաստանը՝ իր հազարավոր զավակների արյունով,-այդ ամենը թող ուրանա, որ կապ է ունեցել Ղարաբաղի հետ, և դատի մնացած բոլորին: (Հետաքրքիր է, ինչո՞ւ հանգամանալից՝ տոննա առ տոննա, միլիոն առ միլիոն, կիլովատտ առ կիլովատտ, գնացքակազմ առ գնացքակազմ, արյուն առ արյուն չի ուրանում: Արդյո՞ք ոչ այն պատճառով, որ այդ բոլոր «կորուստները» փաստաթղթավորված են և ամեննին էլ պետական գաղտնիք չեն, և դրանց մասին տեղյակ են նաև մեծ տերությունները):

Եթե այդ է, ինչո՞ւ չի բացատրում, ինչո՞ւ է հիմար վիճակի մեջ դնում իր դաշնակիցներին, որոնք այդպես ժամանակ առ ժամանակ «նեղանում» են Քոչարյանից, իսկ հիմնականում իրենց նախագահի հետ միաբանած՝ անվրդով ձև են անում, թե իրենք կապ ունեն Ցեղասպանության բանաձևերի քննարկումների հետ, և ոչ թե դա՝ մեծ տերություններն են իրենց խնդիրները կարգավորում Թուրքիայի հետ, ինչպես հարյուր տարի առաջ են արել և ինչպես կանեն հարյուր տարի հետո... և երբեմն միայն խայթվածի նման սթափվում են այն մտքից, որ Լևոնը կարող է վերադառնալ: Այստեղ Քոչարյանին խնդրում են մի քիչ էլ խաղալ մագուրի ու ժողովրդի հոգու հետ: Թույլ է տալիս, նույնիսկ դատախազ է ուղարկում հետները զբաղվելու: Զբաղվում են մինչև Քոչարյանը ձայն տա: Համոզված են, որ նա իրենցից լավ գիտի երբ ձայն տա, որովհետև ավելի լավ գիտի իրենք սովա՞ծ են, թե՞ քուններն է տանում: Այսպիսի գործիչներով այս վիճակին հասած երկիրը իսկապես մի մարդու, մի վերակացուի, մի թաղայինի կառավարելու երկիր է:

Փող են տալիս՝ բաժանում են, չեն տալիս՝ չեն բաժանում, հաց են տալիս՝ աղում են, սերմացու են տալիս՝ թույլ են տալիս ցանեն, հնձում են՝ հարկը հավաքում են... Մի մարդու կառավարելու երկիր՝ օրենքի գծով օգնականով, դատ ու դատաստանի գծով օգնականով, ավագ հարկահանով ու գանձապետով: Իսկ Սահմանադրությունը երկիրը տնօրինելուն չի խանգարում: Բանն այն է, որ դրամա-տնտեսական կրախի մեջ հոգի տվող երկրում Սահմանադրական մարմինների գործառույթները անիմաստ են դառնում: Մնում է զբաղվել հասարակական կազմակերպություններին հատուկ գործառույթներով. բարեգործություն, նվիրատվություն, ժողովներ, հոբելյալներ, բացումներ, փակումներ, հուղարկավորություններ, վերաթաղումներ և այլն: և գնալով հեշտանում է այդ մարդու գործը: Ուտող բերանը երկրում պակասում է, հումանիտար օգնության ծավալը մնում է նույնը:

Վիճակագրությունը թաքցնում է պատկերը, այլապես պարզ կդառնա, որ երկրում մնացած բնակչությունը սովամահությունից փրկվում է միայն գնացողների փայի շնորհիվ: Իսկ հումանիտար օգնություն ուղարկողները ձև են անում, թե հավատում են պաշտոնական վիճակագրությանը, որովհետև սովամահությունը և համաճարակը միջազգային հանրությանը ձեռ չի տալիս նաև սեփական անվտանգության տեսակետից: Իսկ մենք արդեն կերել ենք «աշխատատեղերի» հերթական կուտը: Ընդ որում, մեր հիացմունքի առարկա սովետական կրթությունը, որ, իբր, մենք ստացել ենք, մեզ օգնական չի այս հարցում: Կրթությունը մի կողմ, տարրական թվաբանական գիտելիքներն էլ են լքել հայ մարդուն, այլապես կարող էր պարզագույն հաշիվ անել և պարզել, որ այն տեմպերով, որ անցյալ տարի էր «աշխատատեղեր բացվում», այդ տեմպով գնալու դեպքում 40 հազար տեղ բացելու համար կպահանջվի 80 տարի: Իշխանության եռանդը կրկնապատկվելու դեպքում՝ 40 տարի, քառապատկվելու դեպքում՝ 20 տարի, տասնապատկվելու դեպքում... Ի դեպ, իրենք էլ, հավանաբար, հաշվեցին ու զավեշտը նկատեցին: Այդ էր պատճառը, որ նոյեմբերին արտասանած թվերը դեկտեմբերին կտրուկ բազմապատկեցին և սկսեցին խոսել արդեն բացած հազարներից:

Դուք զարմանո՞ւմ եք, թե ինչու միանգամից չեն ասում, որ 20 հազար տեղը 2000 թվականին արդեն բացվա՞ծ է: Պետք չէ զարմանալ, որովհետև խնդիրը ոչ թե ամիսը մի քանի հազար տեղ բացելն է, այլ ամիսը մի քանի հազարի մասին զավգակություն անելը պետական հեռուստատեսությամբ: Տեղ չի բացվելու, բայց հո՛ւ խոսակցությունը կձգվի: Իսկ թե ինչու հատկապես 40 հազար, ոչ թե, ասենք, 90, այստեղ պիտի արժանին մատուցել որոշողներին և արձանագրել, որ դա օպտիմալ թիվ է և ինչ-որ ժամանակ ինչ-որ մեկի օրոք իրականանալի... Որովհետև այն ժամանակ այդքան աշխատատեղ Հայաստանին հազիվ էլ պետք լինի:

20. «Պարիտետի» ժամը

1. Խառնակչություն՝ Ջավախքի ուղղությամբ

Մարիուս Յուզբաշյանը սպանվեց՝ իր հետ գերեզման տանելով Ղարաբաղյան շարժման սկզբնավորման գաղտնիքը: Հետագայում Մոսկվայում երիտասարդ

տարիքում կյանքից հեռացավ Ղարաբաղի ղեկավարի պաշտոնում Կնոբկովին փոխարինած Հենրիկ Պողոսյանը, որին վիճակված, թե՛ վերապահված էր գլխավորել խոռվության օրենսդրական փուլը և որի օգնականն էր, ի դեպ, Սերժ Սարգսյանը: Վերջինս միաժամանակ լինելով Շարժման ակտիվիստ՝ նաև մարզի ղեկավարի կապն էր գործադուլային ղեկավար մարմնի՝ Դիրեկտորների խորհրդի հետ: Այս փաստը առավել չարագուշակ երանգ է ստանում, եթե հիշենք, որ նա նաև Ստեփանակերտի ռուսական կայագործի և հայկական կողմի միջև կապավորի դեր ուներ:

Չարագուշակ այն իմաստով, որ բոլոր նրանք, ովքեր պաշտոնի բերումով Ղարաբաղում և Հայաստանում պիտի որ առաջինը տեղյակ լինեին պատրաստվող ստորագրահավաքի մասին (Միացման մասին-խմբ.), այդ մարդիկ այսօր կենդանի չեն: 1988թ. Ղարաբաղի մարզկոմի քարտուղար Պողոսյանը, Հայաստանի Կենտկոմի առաջին քարտուղար Դեմիրճյանը, հանրապետության անվտանգության նախարար Յուզբաշյանը և ներքին գործերի նախարար Շահինյանը: Ես ինձ հաշիվ եմ տալիս, որ միայն բացառիկ հիվանդ երևակայություն ունեցողը կարող է այսպիսի պատկեր տեսնել, և առավել հակված եմ սա վերագրել հայ ավանդական փնթի ինքնահռչակման կրքին, բայց փաստը մնում է փաստ: Եթե այս անուններին ավելացնենք Վազգեն Սարգսյանի և Ժամանակի մարզխորհրդի նախագահ Լեոնարդ Պետրոսյանի անունները, ամբողջանում է այն մարդկանց շարքը, ում պիտի որ Ղարաբաղի անվտանգության երաշխիքներ տված լինեին սովետական հետախուզական ծառայությունները և ովքեր «իրավունք ունեին» այդ բանը ակնկալելու ներկայիս... Բայց ումի՞ց: Ցուցակը ամբողջանում է այն պահին, երբ օրախնդիր է Ադրբեջանի տարածքային ամբողջականությունը վերականգնելու հարցը:

Անհասկանալի է մնում Սերժ Սարգսյանի պարագան: Կամ նա հայտ չի ներկայացնում Ղարաբաղին տրված երաշխիքների «պահանջատերը» լինելու, կամ սկզբում հասարակ սաղրիչի դեր է ունեցել, ինչ դեր ուներ Իգոր Մուրադյանը՝ Յուզբաշյանին կից, կամ դեռ անելիք ունի Հայաստանում՝ այս պատմության ավարտական փուլում: Թող որ մենք սխալված լինենք, բայց, կարծես թե, չունի: Քանի որ այդ դերը կապված է լինելու ոչ միայն նոր պատերազմի հանգամանքներին, այլև նոր խառնակչությանը՝ այս դեպքում՝ Զավախքի ուղղությամբ: և ուրեմն, այդ դերի համար բոլորովին նոր մարդ է պետք՝ կազմակերպությամբ հանդերձ:

Հասկանալի է, որ դա Դաշնակցությունը կլինի: Օգնականներ կգտնվեն «Ջավախք» հայրենակցական միությունում, Սիլվան դեռ կա, ախալքալաքցի Զորի Բալայանի հարցը ավելի հեշտ է: Բայց տանող ուժը կլինի Դաշնակցությունը: Ոչ միայն այն պատճառով, որ կոմպլեքսավորված է, որ առաջին անգամ իր պատմության մեջ բաց է թողել խառնակչության պահը, այլև սեփական քաղաքական համոզմունքից ելնելով և քաղաքական ծրագրին ի նպաստ: Ծրագիր, որի էությունն այն է, թե ինչքան խոր խրվի Հայաստանը տարածաշրջանային կոնֆլիկտների մեջ, այնքան կախված կլինի Ռուսաստանից, ինչքան կախված լինի Ռուսաստանից, այնքան ժամանակ թշնամի կլինի Թուրքիային, և որքան երկար ժամանակ Հայաստանը թշնամի մնա Թուրքիային, այնքան տևական ժամանակ իրենք հնարավորություն կունենան դրսում զբաղվելու Հայ դատով:

Արդյո՞ք Ղարաբաղի տարբերակը Վրաստանի դեմ կիրառելու անհրաժեշտություն կլինի, դժվար է ասել, բայց Հայաստանում դրան պատրաստ թե՛ ուժեր կան, թե՛ բախտախնդիր իշխանություն: Այդ ուժերը եղել են միշտ, բայց Հայաստանի նախկին իշխանությունները ժամանակին կարողացան զինաթափել ՀԱԲ-ը, գուցե կանխարգելիչ միջոցառում որպես՝ փակեցին Դաշնակցությունը, նաև Գամսախուրդիան ժամանակին պաշտոնազրկվեց: Վերջին հաշվով, գուցե շնորհիվ այն բանի, որ Հայաստանում չկարողացան իշխանության գալ Էլչիբեյի և Գամսախուրդիայի տիպի գործիչները:

Թերևս, այս անգամ էլ խուսափենք երկրորդ ճակատից, բայց դա կախված կլինի միմիայն Վրաստանից: Իսկ Հայաստանում այդ ավանտյուրան նախապատրաստվում է դաշնակցականների պաշտոնեական առաջխաղացումով: Քոչարյանը ընդհանրապես պատրաստվում է պատերազմի և այդ վիճակին համապատասխան կռալիցիոն կառավարություն կազմելը, համենայն դեպս, սկսել է ծնունդով ջավախքցի դաշնակցական Լոքյանով: Եթե ուժային կառույցներից մեկնումեկն էլ հանձնի դաշնակցությանը, կարելի կլինի գրեթե համոզված լինել, որ, դաս չբաղելով ոչ մի բանից, նշմար է տալիս ում որ հարկն է, որ պատրաստ է ծառայել Վրաստանի ուղղությամբ համը հանելու գործում: Մերժի «ռուսական կողմնորոշումը» չփրկեց, պետք է մի նոր դեմք, ում ռուսական գաղտնի ծառայությունները համարում են իրենցը:

Արևմուտքն էլ, գուցե, իրենցը համարի, բայց այդպես պատահում է հետախույզների առօրյայում:

Քոչարյանը կուզենար այդ մարդը ինքը լիներ: Այսինքն, այդ էլ ինքը լիներ: Մի կողմից՝ Ամերիկյան չդադարեր փող տալ, մյուս կողմից՝ Ռուսաստանը նրան համարեր իրենը: Որովհետև ինքը ծնունդով, ավանդաբար, դաստիարակությամբ, ուղնուծուծով նրանցն է ու ասիացի, բայց ստիպված է խաղալ եվրոպամետ: Վիրավորական է՝ իր արդար հացը իրենից հանիրավի խլողներից վրեժխնդիր լինելու աստիճան: Բայց ո՞ր մեկի դեմն առնի: Բարեբախտաբար, դաշնակցականները նաև իրենն են և պետք են գալու պատերազմի ժամանակ: Ոչ թե կովելու համար, այլ ռազմաճակատի գիծ գնացած երկրապահների ու զորքի հնարավոր նահանջը գնդացիներով թիկունքից կանխելու համար: Նաև խոր թիկունքում՝ որպես ռազմական դրության ռեժիմը ապահովող զինված ուժ: Իսկ ամենամոտ ապագայում դաշնակցականի ղեկավարած պատժիչ ծառայությունը կապահովի, որ «27»-ի դատավարության ժամանակ Նաիրի Հունանյանը ավելորդ բաներ չասի:

Գուցե և հարցը «արմատապես» լուծելու միջոցով: Մերժ Սարգսյանը խանդի տեսարաններ չի սարքի: Նրան կործանելու է ազահությունը: Վերջին ամսի վերջին միլիոնին հետամուտ՝ նա այս անգամ բաց է թողնելու դավաճանելու պահը: և այդ կողմից Քոչարյանը ապահով է: Նա ապահով է զգում իրեն նաև Արևմուտքի և Ռուսաստանի կողմից՝ Հայաստանի ներսում ուզած քաղաքական կոմբինացիաներ անելու տեսակետից: Նրան դեռ ամեն ինչ ներվելու է. անգամ ռուսական հեռուստաալիքների փակումը, մամուլի ոլորտում դեռ սպասվող սահմանափակումները, երկրապահական-զինվորական թևի հանդեպ քրեական հետապնդումների փուլը, որը, թերևս, կսկսվի «27»-ի դատավարությանը համընթաց: Ներվելու է, որովհետև Ստամբուլի դաշնագրի տառին հավատարիմ՝ Ղարաբաղի խնդիրը տանում է հանգուցալուծման, մեծ տերությունների կարծիքով՝ ստորագրության, իր հաշվարկով՝ պատերազմի միջոցով: Այս ճանապարհին նա ոչ Ղարաբաղում, ոչ Հայաստանում ոչ մի հենարան չունի, Դաշնակցությունից բացի: Բայց այստեղ էլ միակարծիք չեն:

Դատելով այն բանից, թե Բազեյանի հրաժարականը ինչ աստիճան ջղագրգիռ է դարձրել դաշնակցական մամուլին, նրանք հասկանում են, որ պարտության

պատասխանատվությունը կրելու են միայնակ և որ կապիտուլյացիան ստորագրելուց հետո զրկվում են ո՛չ միայն իշխանությունից: Ի տարբերություն սկսնակ դաշնակցական Քոչարյանի, որը իր խելքից է ընկել «Մահ կամ ազատության» թակարդը, Դաշնակցությունը լավ բան չի սպասում առանց Ռուսաստանի զինակցության մղվելիք պատերազմից, առավել ևս՝ իշխանությունը պահելու ձև չի տեսնում այդ հանգամանքներում: և զարմանալի չէ, որ վերջերս սկսել է իր բառապաշարին անհարիր բառեր արտաբերել (ճիշտ է՝ գերագույն ջանքով) հանդուրժողականության թեմայով՝ ելքը տեսնելով նրանում, որ պարտությունը լինի ազգովին, միասնաբար, համագգայնորեն, անզիջում ու չպարտվողաբար... Որովհետև չի կարելի արյունով նվաճած հողը ետ տալ, բայց ավելի մեծ արյունով՝ խնդրեմ:

2. Դեգերումներ ռուսական տափաստաններում

Ճիշտն ասած, տպավորություն է ստեղծվում, որ արդեն Ռուսաստանն ու Արևմուտքն էլ չեն հավատում Ղարաբաղի հարցի խաղաղ կարգավորմանը: Մինչ Բաքվի հանդիպումը Արևմուտքը ամեն ինչ անում էր, որ Ռուսաստանը պատերազմը առիթ չդարձնի՝ Վրաստանից զորքերի դուրսբերումը կասեցնելու և Հայաստանում իր ռազմական ներկայությունը բազմապատկելու համար: Բաքվի (ռուս-ադրբեջանական-խմբ) համաձայնագրից հետո այդ վտանգը անցել է, թեև որոշ վտանգ դեռ կա՝ Ջավախքի ուղղությամբ հայկական ավանտյուրայի հետ կապված:

Բայց Արևմուտքի մտավախությունը հիմնականում փարատված պիտի համարել, քանի որ Ռուսաստանի այսօրվա դիրքորոշումը ոչ միայն բացառում է այդ վտանգը, այլ նաև կանխում է Պարսկաստանի միջամտությունը հայ-ադրբեջանական կոնֆլիկտին, ինչի հնարավորությունը որպես շանտաժ այնքա՛ն դեռ պետք էր գալու հայ գործիչներին: Մանավանդ, հույս կար, որ օրերից մի օր շանտաժը կդառնա իրականություն և կստացվի, որ «իրականացավ ապուշիս երազանքը»: Բայց Սերգեյը Թեհրանում հոգացած կլինի այս մասը: Ռուսաստանը չէր թողնի, որ հզոր բանակի տեր հոգևորականները յուրովի մեկնաբանեն Ռուսաստանի նոր նկատառումները: Ռազմական հանգուցալուծմանը դեմ չի լինի նաև Ռուսաստանը:

Աշնանը Մոսկվայում հայ-ռուսական հանդիպման ժամանակ Պուտինը հստակ արտահայտվեց, որ Ռուսաստանը չի առաջարկի մի տարբերակ, որից դժգոհ մնա մեկ

կամ մյուս ժողովուրդը: Այսինքն, ինքը չգիտի որևէ տարբերակ, որը կգոհացնի երկու կողմերին: և փոխզիջման վերաբերյալ հերթապահ նախադասությունը արտաբերելով հանդերձ, զգուշացրեց, որ Ալիև-Քոչարյան հանդիպումների մեղրամիսին հատկացված ժամանակը սպառված է՝ հայտարարելով, որ հայ-ադրբեջանական հարաբերությունների ներկա վիճակը խոչընդոտում է Ռուսաստանին՝ նորմալ հարաբերություններ հաստատել տարածաշրջանի երկրների հետ: Կարծես այդ ապտակը քիչ էր, Ռուսաստանի անվտանգության խորհրդի քարտուղարը նույն օրը անձամբ հերքեց Ալիևի մահվան մասին տարածված լուրը և հարկ համարեց ավելացնել, որ համաձայնագրերի վրա աշխատանքները շարունակվում են, ինքը զանգել է Ամերիկա, և որ Պուտինի այցը Բաքու կկայանա մոտ ժամանակներս:

Ընդհանրապես այդ պատմությունից (Հայաստանի պատվիրակության՝ Մոսկվայում գտնվելու օրը Ալիևի մահվան մասին դեզինֆորմացիայից) վատ հոտ է գալիս: Կամ դա «Արմենիկումի» մակարդակի ժուլիկություն էր, որը չի ներվում, կամ ռուսական ծառայությունների հնարք, որ առիթ լինի կոպտորեն ասել այն, ինչը չեն հասկանում դիվանագիտության լեզվով: և հայկական պատվիրակությունը բանակցությունները ավարտելուց հետո հայրենիք չվերադարձավ: Պաշտպանության նախարարը առանձին Սոչի գնաց՝ Սերգենին երևի հարցնելու, որ եթե ռազմավարական դաշնակիցների բարձր հանդիպման ժամանակ պաշտպանության նախարարը հանգստանում է իր համար, արդյո՞ք դա նշանակում է, որ... Իսկ Քոչարյանը երկու օր ուշքի էր գալիս Սարատովի տափաստաններում:

Այդպես մաս-մաս վերադարձան Հայաստան: Իսկ ռուսական կողմը շարունակեց պատրաստվել բուն՝ Կասպից ծովի ընդերքի ու մակերևույթի շուրջ բանակցություններին: Արդարության դեմ չմեղանչելու համար ասենք, որ ընդերքի, մակերևույթի, նավթամուղի հարց չկար 88 թվականին: Այն, ինչ ձեռնարկում էր ԿԳԲ-ն մեծ երկրի ծայրամասերում՝ ազգամիջյան հրահրումների և քրեական հետապնդումների ասպարեզում, նպատակ ուներ չափի բերել միութենական հանրապետություններ կոչված կուսակցապետությունների խաների հղփացածությունը: և այն մեծամիտ անփութությունը, որով դիպչում էին ամենանուրբ՝ ազգամիջյան հարաբերությունների լարերին, վկայում է այն մասին, որ երկրի

անսասանությանը դույզն-ինչ չէին կասկածում, հետևաբար ռեսուրսների պատկանելության հարց չկար:

Պարզապես ուզում էին է՛լ ավելի կենտրոնացնել, է՛լ ավելի ինտերնացիոնացնել, է՛լ ավելի գաղափարայնացնել ժողովուրդների անխախտ միությունը: Երկար տարիներ գտումներ չէին եղել, իսկ սիստեմը առանց գտումների չէր կարող գոյատևել: Հիմա դժվար է ասել, թե հայ-ադրբեջանական առճակատումը ինչ աստիճան էր խորանալու, եթե ամեն ինչ ընթանար այդ կոնտեքստում: Համենայն դեպս, Մասիսում Սումգայիթին համարժեք ջարդ կազմակերպել չհաջողվեց: Գուցեն շնորհիվ այն բանի, որ Երևանում հաջողվեց ժամանակին սահմանափակել Ադրբեջանական ՍՍՀ քաղաքացիների միահեծան ու հրահրիչ ազդեցությունը Հայաստանը ալեկոծող միտինգների վրա:

Հետագայում նրանք առհասարակ մեկուսացվեցին, և «պարիտետի» հարցը մնաց բաց: Բայց Յուզբաշյանին փոխարինեց Բադամյանը, և նման բանի մի փորձ եղավ վերջինիս օրոք ստեղծված «ՀԱԲ»-ի ձեռքով՝ Ոսկեպարում: Ժամանակը կգա, մեզ դեռ կհիշեցնեն Ոսկեպարն ու Խոջալուն՝ ի հակակշիռ Սումգայիթի:

Բայց «պարիտետի» հարցը վերջին պլան մղվեց, երբ Ադրբեջանում իշխանության եկավ Ազգային ճակատը և բացեց պարսկական սահմանը: Այստեղ էր, որ առաջ եկավ նավթի և նավթամուղի հարցը, և Ռուսաստանը որդեգրեց անթաքույց հայաստանանպաստ քաղաքականություն: Պատերազմը պատերազմ էր, և Հայաստանը, հափշտակված անակնկալ գորակցությունով, այդ հնարավորությունը օգտագործեց առավելագույնս: Տարածքներ կորցրած Ադրբեջանում հեղաշրջում եղավ (ինչի եզրին էր Հայաստանը ընդամենը Արծվաշեն գյուղը կորցնելուց հետո), իշխանության եկավ Ալիևը: և երբ ժամանակ անց, ռուսական կողմը Ալիևին հանձնեց՝ նրան իշխանության բերած և իբր նոր խոովության մասնակից դարձած հերոս ու վարչապետ, ռուսական զինվորականության բարեկամը լինելու հանգամանքով՝ Ռուսաստանում ապաստանած գնդապետ Հուսեյնովին, պարզ դարձավ, որ հայ-ռուսական զինակցությունը դեպի անկում է գնում: Ռուս-ադրբեջանական ռազմական համագործակցությունը ժամանակի հարց էր:

Բայց մի՞թե դա հասկանալու համար հարկավոր էր 5-6 տարի: Մի՞թե թափանցիկ չէր հոկտեմբերի զոհերի հոգեհանգստին եկած ռուսական բարձր պատվիրակության գնահատականը, թե՛ Հայաստանում սպանվել են Ռուսաստանի բարեկամները: Արժե՞ր

այդքան աղերսել Պուտինի հետ մի հանդիպում, որի ժամանակ փաստորեն պիտի թքեին երեսներին՝ պաշտպանության նախարարին նախապես արձակուրդ ուղարկելով, իսկ Հայաստանի նախագահին ուղարկելով «ինստանցիաներով» և միայն հաջորդ օրը բարեհաճելով ընդունել: և այնպես ընդունել, որ այդ օրը չկարողանա գտնի տան ճամփան, այլ երկու օր դեգերի ռուսական տափաստաններում, որպես փորձի փոխանակման եկած արհկոմի նախագահ կամ որպես մի մարզպետ Մուկ: Իսկ ինչպե՞ս կհրամայեիք ընդունել մի երկրի ղեկավարի, որի պառլամենտական մեծամասնությունը գնդակահարվում է օրը ցերեկով: Չլինի՞ սպասում էր, որ ճակատը պիտի պաշեն Վազգենի ու Դեմիրճյանի համար: Հետո, հո՛ւ նրա համար չէի՞ն համաձայնել հանդիպմանը, որ հերթապահ շաղակրատանք լսեն տնտեսական համագործակցության մասին: Տնտեսական համագործակցություն էս ուզում, ասին, գնա քեզ թայ գտիր: Գնա համագործակցելու երկրի ութ տասնյակ գավառներից մեկնումեկի հետ:

... Թե չէ՝ ի՞նչ էր կորցրել ռուսական տափաստաններում, որ դժվարանում էր տուն վերադառնալ: Եթե հնարավոր լիներ, Հայաստան կմտներ Այրումով, որովհետև օդակայանում ինչ հարց էլ տալու լինեն նենգ լրագրողները, ենթատեքստում բուն հարցն է լինելու. «Կոպեկդ գտա՞ր, պարոն նախագահ»: և ի՞նչ հետևության պիտի գար այդ հոգեվիճակում գտնվող, իր ժողովրդի պատմությունից անտեղյակ, իր ժողովրդի գիրը չիմացող, հավատից հեռու և ճաշակից բոբիկ մի մարդ, եթե ոչ սփոփանք որպես՝ փնտրեր ու գտներ իր նման մեկին, շատ կարդացած-քիչ հասկացած Մազին (ապշել կարելի է, ո՞նց մինչև հիմա չէին գտել իրար) ու իրենով, կաթողիկոսով, կույսերով-բանով համայն հայությանը ի տես բեմադրեր այդ «Տխուր մայմունների պարը»՝ դիվադադար անելով Լուսավորչի հոգին: Աշխարհի վերջը էլ ինչպե՞ս է լինում: Համենայն դեպս՝ իշխանության վերջը:

21. «Պարիտետի» ժամը-2

Հայաստանը կմիանա Բաքվի հոչակագրին

ինչի մասին էլ որ այն լինի

Հայաստանին պիտի անհանգստացնի (ոչ թե ուրախացնի) այն հանգամանքը, որ Բաքվում Ռուսաստանը և Ադրբեջանը ստորագրել են ընդամենը երկու փաստաթուղթ (ինչպես հայտարարվում է-խմբ.): Երկար տարիներ սպասված, երկար ժամանակ նախապատրաստվող հանդիպման արդյունքը այդպիսին չի լինում: Տասը նախապատրաստվող փաստաթղթերից երկուսի անպատրաստ լինելու դեպքում այդ մակարդակի բանակցությունները հետաձգվում են: Եթե չի հետաձգվել, ուրեմն գաղտնի համաձայնագրերը ավելի շատ են, քան հրապարակվածները: Կամ՝ ի սկզբանե պիտի ստորագրվեր երկու բան, պարզապես հրապակվում են այն մասերը, որ մասերը այս պահին հարկ են համարում:

Հայկական ցրված ուշադրությունը արժե հրավիրել այն հանգամանքի վրա, որ փաստաթղթերից մեկը կոչվում է Բաքվի դեկլարացիա, իսկ տեղանուններով կոչվում են հետպատերազմյան շրջանի սահմաններ որոշող և ազդեցության ոլորտներ ճշտող պայմանագրերը՝ Յալթայի, Բաթումի, Բրեստի, Լոզանի, Ալեքսանդրապոլի... Հիշո՞ւմ եք: Հետևաբար, պատերազմը մեզ համար է շարունակվում, նրանց համար ոչ միայն ավարտվել է, այլև գիտեն թե ինչպես:

Բայց սա՝ հասկացողների համար: Իսկ ով ավանդաբար գլուխը մտցնելու է Արարատյան դաշտի աղուտների մեջ և բաց քամակով վայելելու է Ախալքալաքից Հայաստան քշված ևս մեկ տասնյակ ԲՏՌ-ի ներկայությունը, այդպիսիներին ոչինչ չի օգնի: Նրանցը միշտ էլ եղել է ետին թվով ազատագրական երգեր հորինելը... Հայրենիքի ևս մի կտորի կորստյան մասին: Այդ մեկ տասնյակ ԲՏՌ-ները կամ նման մի բան կհետևի Բաքվի հռչակագրին, ինչպես դրան նախորդել էր ինչ-որ անմիտ թղթերի ստորագրումը Հայաստանի և Ռուսաստանի պաշտպանության նախարարների կողմից: և այդ ակնհայտ չնչինությունը, որը սեմուշկա ծախող աղջկա կողքով անցնող սուպերմենի՝ «Ո՞նց ես, թուրուշ» ռեպլիկի (ուշադրության) արժեքը ունի, կարող է դարձյալ մտքեր ծնել Թուրքիայի հարևանության մտքից մթագնած ուղեղներում:

Բայց Ռուսաստանը կարող է սաղիստաբար այդ ժեստն էլ չանել: Կարող է և անել, եթե որոշած լինի վերջնականապես հիմարացնել հայկական կողմին: Չքաշվեց, չէ՞, երկու պետությունների (ռուս-ադրբեջանական-խմբ.) հարաբերությունները նոր աստիճանի բերելու միտվող բանակցությունները պսակել Հռչակագրով, դրանով իսկ ավարտած համարելով հայ-ադրբեջանական պատերազմը և կանխորոշելով արդյունքը՝ ելակետ

ունենալով Ադրբեջանի տերիտորիալ ամբողջականությունը: Եթե հակառակը լիներ, Հոչակագիրը կկոչվեր Երևանի հոչակագիր:

Հիմա Հայաստանի կառավարիչներին մի բան է մնում անել. հնարավորին չափ սահմանափակել ռուսական հեռուստաալիքների մուտքը Հայաստան, որպեսզի Հայաստանի և Ղարաբաղի հայությունը առավելագույնս ուշ իմանա (լավ կլինի՝ բոլորովին չիմանա), որ Հոչակագրի մեզ հայտնի բովանդակության համաձայն, Ադրբեջանը իր նավթի մի մասը արտահանում է Ռուսաստանի տարածքով, ռուսական գազը մտնում է Ադրբեջան (հետագայում էլ գուցե այդտեղով՝ Պարսկաստան), Ռուսաստանում ապրող ադրբեջանցիները գրանցում են ստանում, վիզային ռեժիմ չի մտցվում երկու երկրների միջև, ռուսական ռադիոլոկացիոն բազան մնում է Ռուսաստանին, ռուսական նավթ ու գազ արդյունահանող «Լուկոյլ» հանրահայտ ընկերությունը 250 միլիոն դոլար է ներդնում հին հանքահորերը (Բաքվի-խմբ.) համատեղ շահագործելու համար... Այս մեկը, գուցե, Կասպից ծովի ընդերքը բաժանելու մասին համաձայնագրի թղթապանակից է:

«Հայի բախտը» թեմայով միջանկյալ զեղումներ

... Հիմա հայ մարդը պիտի մորմոքվի. «Այ, եթե «Լուկոյլի» ղեկավար Ալեքսանդրովի նման մի հայ օլիգարխ ունենայինք Ռուսաստանում»... При чем Александров, երագողներս: և ապա, որտեղի՞ց պիտի օլիգարխ առաջանար: Ի՞նչ հողի վրա: Ավելի ճիշտ՝ ինչ ընդերքի ու պաշարի հիմքի վրա: Մի կոնյակ ունենալով, այն էլ մի թիզ հողի վրա, այն էլ մի կլիմայի պայմաններում, երբ հասույթի մի մասը աշնանը թաղում են վազի հետ, -այդ գործից օլիգարխ կծընվի՞: Թե՞ վարդագույն տուֆից: Գուցե հանքային ջրից ու տոմատի՞ց: Բայց քարով չէ՞ որ կառուցում էին միջնադարում: Չէ՞ որ Բուլղարիան այնքան պոմիդոր է թափում, որքան աճեցնում է Հայաստանը, իսկ հանքային ջրերից գոյացած՝ Թուրքիայի ամենափոքր գետը Հրազդանի չափ է: Ճիշտ է, ավելի մեծ գետեր էլ ենք ունեցել: Շատ բան ենք ունեցել: Բայց դա պատմություն է, իսկ պատմությունը մեզ ապագա չէ:

Մերը Սերժ Ջիլավյանն է, որի հույսով ապրում էր ռուսահայ ու հայրենաբնակ մտավորականությունը 10 տարի: և տասը տարվա մեջ հազիվ հասկացավ, որ ոչ միայն փող չունի, այլև վերջին քսան տարին կամ բանտերում է եղել, կամ պարտքատերերից փախած՝ միաժամանակ հաջողացնելով գլխավորել Հայկական կոնգրես կոչվող բանը,

որի ղեկավար կազմի մնացած մասը ակադեմիկոսներ էին և այլ տիտղոսավոր հայեր: Բանը վերջացավ նրանով, որ համանախագահ ակադեմիկոսին ղեկտեմբերին ձերբակալեցին՝ 5 հազար դոլար կաշառք վերցնելիս:

Հիշո՞ւմ եք դաշնակցության աֆորիզմներից մեկը. «Ամեն գրպանահատ կարող է դաշնակցական դառնալ, բայց դաշնակցականը չի կարող գրպանահատ դառնալ»: Կարելի է տեղերը փոխել և քաղաքական իմաստով ավելի համոզիչ կլինի, բայց զարգացնենք միտքը՝ ըստ վերոհիշյալ դեպքի. ակադեմիկոսը չի կարող գրպանահատ լինել, բայց ընկերություն անելով ջեբկիրի հետ՝ օրերից մի օր կնստի:

Դե, հրեական համայնքի հայտնի դեմքերին էլ հետապնդում են, կառարկի բանիմաց մեկը: Այո, հետապնդում են. բայց մեկին 800 միլիոն դոլար վարկ վերցնելու և մասամբ վերադարձնելու համար, երկրորդին՝ մի քանի միլիարդ դոլար աշխատելու: և երկուսին միասին՝ իշխանությանը անհաշտ ընդդիմություն լինելու համար: Իսկ հայկական համայնքի ղեկավարներից մեկին ձերբակալում են մի քանի հազար կաշառքի համար, մյուսին ժամանակ առ ժամանակ միլիցիան բանտ է գցում՝ «քցված» պարտատերերից պաշտպանելու համար: Ընդ որում, ոչ միայն իշխանությանը չեն ընդդիմանում, այլև համագործակցում են: Ընդ որում՝ ամենաստորին օղակների հետ:

Չե, մերի մակարդակը, իրոք, ուրիշ է: և այլ մակարդակ չէր էլ կարող լինել, քան ապահովիչ արտադրողների դեմ գավառապետության մակարդակով ընդվզելը, ազգային վերածննդի ծրագիր ներկայացնող իշխանության մակարդակն է և ազգային անվտանգությունը «թուրքական կարմիր լոբուց» պաշտպանող «գործիչների» մահացած ուղեղը: Ներսը ինչ է, թե դուրսը ինչ լինեք:

և ի՞նչն է հատկանշական. որ թե՛ Ջիլավյանը, թե՛ «լոբու» Գուրգենը «Վ.Հարությունյան և մյուսներ» գործով «անցնում են» որպես տուժող կողմ: Առավել հատկանշականն այն է, որ ով պիտանի է երկրին ու ժողովրդին, գնդակահարում են նույնիսկ Պառլամենտում՝ առանց վրիպելու, իսկ ովքեր անպիտան են ամեն առումով՝ կա՛մ ոտքին է կաշում, կա՛մ ենթարկվում են հեռակա մահափորձի: Այսինքն՝ պայմանական: Մի խոսքով՝ վիրտուալ: Այն դեպքում, երբ երկուսն էլ պատրաստի թիրախ են, մեկը՝ իր ծավալուն մարմնով ու այն կառավարելու անհամապատասխան ուղեղով, մյուսը՝ չնայած ճպուռի ծավալին, ավելի ցայտուն է և խոցելի, որովհետև սիրում է հագնվել

նախշուն թիթեռի նման՝ թարմ խոտի կամ ալ դագաղի գույնի կոստյում, ծաղկազարդ վերնաշապիկներ և ճերմակ փողկապ:

22. «Պարիտետի» ժամը-2-2

Հավելում՝ «Հայի բախտը» թեմայով միջանկյալ գեղումներին

1. Անունների միատիկան

Այո, ժողովուրդն էլ պիտի բախտ ունենա: Այլապես ո՞նց հասկանալ, որ Հայաստանի երկու բարեկամ երկրներից մեկում հայերի ազգային շահերի պաշտպանը Սերժ Ջիլավյանն է, մյուսում՝ Ժորժիկ Աբրահամյանը՝ նախաձեռնողը Իրանի մեջլիսում Ցեղասպանության հարցը օրակարգ մտցնելու: և հրաշք պիտի լիներ, եթե այդ թները մայր հայրենիքում ազգային անվտանգության հողի վրա ի մի բերողի անունը չլիներ Սերժիկ Սարգսյան: Կարելի է ասել նաև, որ հեղինակը մանրախնդրություն ու բառախաղ է անում զուգադիպության վրա: Զգիտեմ, Ժորժիկը զուգադիպություն է, թե ոչ, բայց ժամանակին, երբ Ս.Սարգսյանը պաշտպանության նախարար էր, Ստեփանավանի զինվորական օդակայանում էր իջնում՝ հայտնի չէ ում պատկանող, Ջիլավյանին սպասարկող օդանավը: Այդ ի՞նչ էին տանում-բերում 8 տեղանոց մարդատար ինքնաթիռով՝ շրջանցելով Հայաստանի մաքսատունը: Այդ ու՞մ էին տանում-բերում՝ օգտվելով բանակի արտոնյալ վիճակից ու շրջանցելով Հայաստանի իրավապահ մարմիններին՝ այն երկու դժնդակ տարիներին, երբ իրար ետևից, առանց մի հետք թողնելու, սպանեցին Մարիուս Յուզբաշյանին, Վարդգես Պետրոսյանին, Համբարձում Գալստյանին, Աշոտ Սարգսյանին՝ երեքին արհեստավարժորեն գլխից կրակելով:

2. Զլինե՛ր այդ նավթը (գովք հայվանության)

Հայ ժողովուրդը չունենա՛ր այդպիսի լոբբի, որը իր համար զբաղմունք է սարքել Պանթուրքիզմի խրտվիլակով վախեցնելը Ռուսաստանի նման մի երկրի, որի քաղաքացիների 10-ից 3-ը թուրքալեզու է: Չունենա՛ր այս իշխանությունը, որը ողջ հույսը դրել է հարևանների կործանման վրա: Չունենա՛ր այդ հարյուրամյա

կուսակցությունները՝ իրենց հույսը սպասարկող մամուլով հանդերձ: Այն բանի համար, որ Ղարաբաղի փրկությունն ու Հայաստանի ապագան, նաև ժողովրդի մարտական ոգու պահպանման հույսը կապել են Կասպից ծովում նավթ չլինելու՝ իրենց անեծքի հետ: Անեծքի, որովհետև անօգնականորեն օրնիբուն կրկնելով, որ չկա, չկա, չկա,-դա արդեն թուղթուզիր անելու է նմանվում: Դա արդեն նույնիսկ ծիծաղելի չէ: Իսկ պետական հեռուստատիկնանց՝ ատելությունից ծամածովող բերանից ամեն օր դուրս գալով՝ հնչում է սրտաճմլիկ՝ պետական-կուսակցական այրերի կատարմամբ «պաշտոնական թուղթուզիր անելու» այդ արարողությունը: Ողորմելի է՝ ազգովին գետինը մտնելու ցանկության աստիճան:

Երանի չէ՞ր ծախու լիներ այդ մամուլը, գոնե հույս կլիներ, որ ինչ-որ ժամանակ կծառայի բանական մարդու և բանական գաղափարի: Բայց հարյուր տարի ոչինչ չի փոխվել հայ մամուլի վարքի մեջ: Ինչպես տասնիններորդ դարի վերջերին ու քսանի սկզբին մանկամտորեն հավատում էր, որ ռուսական զենքը ազատագրելու է ու նվիրի հայերին Տաճկահայաստանը: և ինչպիսի անպատասխանատվությամբ այդ նույն մամուլը, ռազմահայրենասիրական էքստազի մեջ ընկած, կամավորական ջոկատների նախատեսվող գործողությունների ուղղություններն էր քարտեզագրելով մատնում իր էջերում, նույն մանկամտությունն ու անպատասխանատվությունը հանդես բերեց արդեն անցած դարձած 20-րդ դարի վերջին տասնամյակի ողջ ընթացքում: Պատմությունը, այո, դաս չի լինում: Խելացի մարդիկ են ասել:

Բայց նկատի են ունեցել, որ դաս չի լինում հիմարներին: Անցած տասնամյակի առաջին կեսին, երբ առանձնապես կշտամբելու բան չկար, թերուսների դասը կշտամբանքի ու թերահավատության առարկա էր սարքել առաջին նախագահի՝ լեզունների իմացությունն ու ակադեմիական կրթությունը: Ու քանի որ նոր հանրապետության ինքնահաստատումը առաջ էր գնում բավականաչափ հավասարակշիռ ու անխաթար, նորանոր խավեր սկսեցին կորցնել զգոնությունը, մտածելով, թե այդպես էլ պիտի լիներ: և հիմա էլ իրենց հաշիվ չեն տալիս, որ եթե, օրինակ, Արամ Մանուկյանը նույնքան տգետ լիներ, ինչքան այսօրվա իշխողները, բոլորովին էլ միանշանակ չէ, որ Առաջին Հանրապետությունը կկայանար: և թե այդ հիմքի վրա կկայանար Խորհրդային Հայաստանը: Ապա և՛ այսօրվա անկախ Հայաստանը: Չէ՞ որ Թիֆլիսում նստած Ազգային խորհուրդը չէր ուզում հռչակել անկախ պետություն, իսկ երբ ստիպված եղավ

հռչակել՝ Ադրբեջանի ու Վրաստանի հռչակումից հետո, հիմա էլ դժվարանում էր տեղափոխվել Երևան և կառավարել այդ պետությունը:

3. Կերեք, խնդրեմ, ձեր եփած ճաշը

Դառնանք մեր կուսակցություններին ու ոչ բարով իշխանությանը հարցով. Ինչի՞ հասաք՝ այսքան տարիներ ժողովրդին ներշնչելով, թե մեր թշնամին նավթ չունի, և թե մեր քրիստոնյա լինելը բավարար պայման է, որպեսզի Ռուսաստանը մեր կողմից լինի միշտ: Հասաք նրան, որ Պուտինի՝ Բաքու այցելելու մի փաստով սառը ջուր մաղվեց հայության հույսին: Մարդիկ մեղավոր չեն: Հայ կորստաբեր քաղաքական մտքի ասպետների մի քանի սերունդ ջանք է թափել (նաև թափելով ժողովրդի արյունը), որպեսզի հայ մարդը առավելագույնս հիվանդագին ընկալի Ռուսաստանի ամեն մի քայլը տարածաշրջանում: Հիմա պատրաստ եղեք վայելելու դրա պտուղները:

Հայ ժողովրդին կարելի է «կերցնել» ամեն ինչ, բայց ռուս-ադրբեջանական մերձեցումը նա ընկալում է իբրև իր գոյության հիմքերի խարխուլում: Տաք էք, չեք զգում զանգվածային փսիխոզի խմորումը այդ հողի վրա: Խաթարված հոգեվիճակում չեն ներելու ոչ միայն զույգ իշխողներին: և ոչ միայն քաղաքական հենարանին: Էլ ականջ չեն դնելու «մագուրի», «թալանի» հեքիաթներին, չեն հավատալու, որ ցանկություն ունեիք «երկիրը դուրս բերել փոսից»: Տնտեսության և քաղաքականության մեջ անելիքները զուգարանի փոս փորողի բառապաշարով մատուցելու ընդունակ (փոսից հանել, փոսը լցնել, փոսը ծածկել) կուսակցություն, կուսակցական ու պատգամավոր պետք չի գալու այլևս մարդկանց, որովհետև դուք ոչ միայն Ղարաբաղն եք ծախել ու դատապարտել հայաթափման, այլև անբանությամբ, վախկոտությամբ ու անխելքությամբ Ռուսաստանի համակրանքն եք ծախել Ադրբեջանին: Այսպիսին է լինելու ժողովրդի ընկալումը: Այսպիսի ընկալման համար դուք շա՛տ եք ջանացել: Բարի եղեք ուտել ձեր եփած ճաշը:

23. «Պարիտետի» ժամը-3

Ստամբուլի և Բաքվի հռչակագրերի արանքում

Բաքվի հռչակագիրը Ստամբուլի վեհաժողովի տրամաբանական շարունակությունն է: Անելով առաջին քայլը Ստամբուլում՝ Հայաստանը կանի և երկրորդ քայլը՝ կմիանա

Բաքվի հոչակագրին, Ղարաբաղը վերադարձնելով Ադրբեջանին: Հանձնման արարողությունը փաստաթղթերում ներկայացված կլինի Ղարաբաղի կարգավիճակի հարցը ապագայում որոշելու մասին հեղիեղուկ բառակույտով, իբր, օրինակ, ռեֆերենդում կանեն հետագայում և այլն: Բայց ռեֆերենդում կանեն Ղարաբաղի ադրբեջանցիները (եթե կարիքը ունենան), որովհետև դեպքերը կգարգանան սրընթաց. զորքերը ետ քաշելու մասին առաջին իսկ պաշտոնական լրատվությունից հետո, երբ էլ որ զորքի տեղաշարժը ծրագրված լինի, բնակչությունը կտեղահանվի զորքերից շատ առաջ: Ո՞ւմ պիտի հավատան, թե դեռ ժամանակ կա: Մանավանդ որ՝ ինչ հավատալու տեղ է:

Ղարաբաղի համար փաստական անկախություն և բնակչության անվտանգ գոյատևման երաշխիքներ հնարավոր կլինեն ապահովել երեք-չորս տարի առաջ, գուցե ավելի վաղ, քանի դեռ Կասպիական նավթի արդյունահանման ու տեղափոխման միջազգային պրոյեկտները նախնական փուլում էին, և Ադրբեջանը սուր կարիք ուներ Արևմտյան այն միլիարդավոր դոլարների, որ ներդրվեցին տնտեսության մեջ վերջին տարիներին: Ռուսաստանի նվազ միջազգային կշիռը, Չեչնիայում պարտված բանակի վիստությունը, Հայաստանի միջազգային հեղինակությունն ու Ադրբեջանի ռազմական անկարողությունը վճռորոշ երաշխիքներ էին, որպեսզի Արևմուտքը ստիպեր Ադրբեջանին ընդունել այդպիսի կարգավիճակ: Ստիպեր հանուն ինչի՞: Հանուն Արևմուտքի շահերի:

Հիմա այդ միլիարդները ներդրված են, էներգակիրների նախագծերը՝ հաստատված, Ռուսաստանը ազատվել է Չեչնիայի կոմպլեքսից, նավթի գների աներևակայելի թռիչքի շնորհիվ ռուսական կառավարությունը աշխատավարձ է տալիս ժողովրդին ու զորքին, և հնարավոր է դարձել դեր խաղալ Կովկասում: Հետևաբար, Ադրբեջանը որևէ զիջման գնալու անհրաժեշտություն այլևս չունի: Կոմպլեմենտար, իսկ իրականում՝ հույսը ռուսական զենքի քրիստոնեական թրծվածության վրա դրած հայկական դիվանագիտությունը կամ դիվանագիտական եռամյա դատարկապորտությունը բերեց-հասցրեց այսօրվան: «Անզիջում» բախտախնդիրների բանակցությունների սաբոտաժը՝ սկսած 94 թվականից, դրան հաջորդած հեղաշրջումն ու վարած «ազգային քաղաքականությունը» այս տարիներին ծառայեցին բացառապես Ադրբեջանի և Ռուսաստանի ազգային շահերին:

Ի՞նչ գնահատական տալ այս ամենին: Դավաճանություն, հայրենադավություն, հանցագործություն, ուրացողություն... Ոչ մի բնորոշում և բոլորը միասին վերցրած չեն արտահայտում երևույթի էությունը: Ավելին, այդ մեղքերի համար պատիժն ու հատուցումը, նույնիսկ գնդակահարությունը ոչինչ չի փոխում և ուրեմն՝ անիմաստ է: Ոչ մի դավաճանի գնդակահարություն չի կանխել նոր դավաճանությունը: Պետք է, որ մարդկային հարաբերություններում, թե՞ մարդու և հասարակության փոխհարաբերություններում, թե՞ հայրենիքի ընկալման մեջ, գուցե հայ ընտանիքի ներսում ինչ-որ բեկում մտնի, արժեքների այս համակարգին սթափության մի կայծակ զարկի, որից հետո ուշքի եկած մարդը անընդունակ լինի բարբառելու, թե՝ «Հանուն հայրենիքի պատրաստ է ծառայել անգամ սատանային»: Կարևորը այստեղ այն չէ, թե որ կուսակցության ղեկավարն է ասույթի հեղինակը (դա ընդհանուր մտայնություն է հայոց մեջ): Մտքի ահավորությունը նրանում չէ անգամ, որ այդպես մտածում են (իսկ խոսքը օտար երկրների ծառայությունների լրտես լինելու մասին է), նույնիսկ էական չէ՝ անգիտանո՞ւմ են միտումնավոր, թե՞ իրոք չեն հասկանում, որ դժվարը մեկ անգամ սատանային ծառայելն է, դրանից հետո կծառայես ընդմիշտ ու նաև հայրենիքի դեմ:

Ահավորը այն չէ, որ հայ քաղաքական գործիչները ընդունակ են այդպես մտածելու (դա կարելի է բացատրել հազար մադի հաց կերած գաղթական լինելու հանգամանքով), այլ այն, որ ապահովաբար համարձակվում են բարձրաձայն արտահայտվել, որովհետև պիղծ մտքի ու արարքի ընկալունակություն կա հասարակության մեջ: Հասարակության մեջ ու ընտանիքում տաբու չկա Հայրենիք և Սատանա բառերը իրար կողք դնելու: Քրիստոնեությունը առաջինը ընդունելով և շուտով զրկվելով պետականությունից, Աստվածաշունչը պիտի որ դառնար մեր անկառավարելի մնացած ժողովրդի Սահմանադրությունը, լինելով ոչ միայն մարդկային համակեցության բոլոր ոլորտները հանգամանալից կանոնակարգող ու հստակ ձևակերպող օրենսգիրք, այլև մարդու առօրյայի ու կենցաղավարության համար բացառիկ պրակտիկ ձեռնարկ: Աստվածաշունչը այդ կիրառական՝ ընտանիք, հանրություն ու ազգ ձևավորելու իր (թող թույլ տրվի ասել) գլխավոր նշանակությամբ մնացել է փակ ու համր հայ ժողովրդի համար: Մարդկության հազարամյակների կուտակած փորձը, խոսքն ու խրատը մեր կողքով են անցել, և մեր ժողովրդի քիմիան

առել է միայն իմաստուն գրքի դիցաբանական համը՝ մարդկության մանկության շրջանի բնագոյային ընկալումներով:

Չիմացությունը մարդուն ժամանակից դուրս է դնում:

Դա էլ իր քաղցրությունը ունի, բայց դա տեսիլքների աշխարհն է՝ օգտակար երեխաներին և բանաստեղծներին և հատուկ՝ սալդաֆոններին: Մեր նման տեսլականի պատանդ Հունաստանում հեղաշրջում կատարած տխրահռչակ «Սև գնդապետները» նույն նվերը մատուցեցին թշնամուն տարիներ առաջ, երբ հակաթուրքական հիստերիայով և Կիպրոսի հարցում «անզիջում» դիրք բռնելով՝ առիթ տվին թուրքերին բանակը մտցնել Կիպրոս և կղզին բաժանել երկու մասի: Ելնելով հայ-հունական «թուրքահուշտ» բնույթի նույնությունից՝ վստահաբար կարելի է ասել, որ գնդապետները իրենց «հակաթուրքական» դիրքորոշման մեջ ստացած կլինեին Սովետական կառավարության «դաբրոն»: Կհարցնեք՝ սովետականներին ի՞նչ էր պետք զգվոտոց ՆԱՏՕ-ի անդամ երկրների միջե՞ւ. մի բուռ աղ Կիպրոսի անդորրության երաշխավոր Անգլիայի դիվանագիտության ճաշի մեջ, նաև տասնամյակների հնարավորություն՝ սղոցելու թուրքիայի ականջը ամերիկյան բազաների համար...

Գուցեն Բուլղարիայից թուրքազգի բնակչությունը քշելու՝ Ժիվկովի խնդիրը դյուրացնելու խնդիր կար: Ի դեպ, Բուլղարիայից վտարված տասնյակ հազարավոր թուրքեր բնակություն հաստատեցին Կիպրոսի թուրքական մասում, իսկ Կիպրոսի կրոնավոր պրեզիդենտ Կլիրիդիսը մեկ տասնամյակ չէր իջնում Սովետական «ԹԴԿՎԾ» ծրագրի էկրանից: Ուղղափառ եղբայրների կողմից այս մնաց հույներին իրենց «կոպլեմենտար»՝ ՆԱՏՕ-ի անդամ լինելով՝ Սովետների հետ հակաթուրքական խաղեր տալու քաղաքականությունից:

Իսկ Թուրքիան Կիպրոսի հյուսիսը փաստորեն իրեն միացնելով՝ իր տերիտորիալ ջրերի սահմանը Միջերկրական ծովում ետ ձգեց 300 կիլոմետր: Այսպիսի խաղեր: Բաքվի հռչակագրին կմիանա ոչ միայն Հայաստանը: Իգուր չէ այն կոչվում Կովկասի անվտանգության և համագործակցության մասին: Դրան կմիանա նաև Վրաստանը՝ իր տարածքային ամբողջականությունը վերականգնելու պայմանով: Կմիանան՝ կվավերացնեն փաստաթուղթը Թուրքիան և ԱՄՆ-ը: Գուցեն Իրանը, որը ստիպված կլինի միանալ նաև Բաքվում կնքված երկրորդ փաստաթղթին, որը Ռուսաստան-Ղազախստան համաձայնագրի հետ ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ Կասպից ծովի միջազգային

կարգավիճակի համաձայնագիրը, որը կարելի է արդեն եղած համարել, որովհետև ընդերքի ու ծովի մակերևույթի երեք քառորդին տիրապետող երեք երկիր արդեն որոշում են ընդունել, մնացած երկուսի՝ Իրանի և Թուրքմենիայի ստորագրությունը որոշիչ չէ, այլ ընդամենը ցանկալի:

Այսպիսով, Բաքվում ստորագրված երկու փաստաթղթերն էլ ստրատեգիական նշանակություն ունեն. մեկը Կովկասի տարածաշրջանում, մյուսը Կասպիական, և, ըստ էության, տարածաշրջանային զարգացման կամ ազդեցությունների գոտիների վերահաստատման միևնույն համաձայնագրի երկու բաղկացուցիչ մասերն են: և հույս ունենալ, որ նման համաձայնագրերի մայրաքաղաք դարձած Բաքուն նվազագույն իսկ զիջման կզնա, նշանակում է ոչ թե բան չհասկանալ քաղաքականությունից առհասարակ, այլ տարրական դատողունակությունից զրկված լինել իսպառ: Այն աստիճան, որ արդեն մնում է երազել, որ լինի սերունդներին պահապան միջազգային մի աստիճան, որը լիազորված լինի այս կամ այն էթնոսին, գոնե որոշ ժամանակով, զրկել ծնողական իրավունքից: և սկսել մեզնից, որովհետև այսպիսի մտավոր մթագնումով չի կարելի սերունդ դաստիարակել:

Վիճակի հեղինակը իր ժողովրդի զավակն է, և իր վայրիվերո երևակայությունը համարժեք է այն անբանական համառությանը, որով այս չափահաս մարդկանց ընդհանրությունը սերնդե-սերունդ իր զավակներին ոչ թե դեպի կյանք է առաջնորդում, այլ քշում է դեպի ետ՝ մի տեղ, որտեղ ինքն էլ լուսավոր բան չի տեսել (և հատկապես այնտեղ, որտեղ լուսավոր բան չի տեսել):

և որպեսզի սերունդը ոչ մի հնարավորություն չունենա թաքտալու մի այլ բախտի համար, ձեռ ու ոտը կապում է պատճառաբանված ատելության (հանդեպ Թուրքիան) և նույնքան չպատճառաբանված սիրո (հանդեպ Ռուսաստանը) քառատման դժոխային սարքին: Անցյալը մոռանալ անհնար է, հետևաբար, անցյալը չմոռանալու կոչն է շինծու: Անցյալը ինքնին, ինքնապահպանման բնագոյով, մոռացվում է այնքանով, որքանով խանգարում է ապագային: Դրա համար էլ մեռնողին թաղում են:

Ճիշտ է, միլիոնից մի դեպքում կորցնում են հրաժեշտի բնագոյը, և այդ դեպքում մարդուն հանձնում են հոգեբույժի խնամքին: Պատմությանն ու պատմական անցյալին բնական և քրիստոնեաբար կլինի վերաբերվել այնպես, ինչպես մարդը վերաբերվում է գնացողի հիշատակի հետ, որի մեծարման աստվածահաճո ձևը ծառայելն է նրա սերունդների

բախտին: Հիշողությունը նրա համար է, որ անցյալի աճյունը ամփոփվի այնտեղ, այլ ոչ թե կռապաշտորեն ներքաշվի մեր առօրյայի մեջ, ինչը ոչ միայն հակառակ է քրիստոնեության կարգին, այլև հակընդդեմ է ժամանակի ընթացքին: Հիշողությունը այնքան ներանձնական բան է, որ չի կարող լինել հավաքական, առավել ևս՝ չի կարող լինել պատմական: Պատմությունը լինում է արյունահեղ՝ պակաս կամ ավելի, քիչ թե շատ լինում է հերոսական, պատմությունը կանխորոշում է յուրաքանչյուրի ճակատագիրը, բայց մարդկային հիշողությունը սահմանափակվում է իր սեփական կյանքի ժամանակի սահմաններում, ինչը ոչ միայն պակաս սքանչելիք չէ, այլև միակ հնարավորն է: Մի՛ դրեք ձեր նախնիների աճյունասափորը ձեր երեխաների հացի սեղանին, Աստծուց վախեցեք:

24. «Պարիտետի» ժամը-4

Ռուսաստանը, այո, իսլամի խնդիր ունի: Ինչպես ընդունված է ասել՝ իսլամ ծայրահեղականության: Բայց Ռուսաստանի (ինչպես և Արևմուտքի) թե խնդրի ըմբռնումն է տարբերվում մերինից և թե, բնականաբար, խնդրի լուծման եղանակը: Սատեսության ոլորտի տարաձայնություն չէ: Մեր անհասկացողության (եթե կուզեք՝ անհամաձայնության) գինը վճարված է կորսված հայրենիքով ու միլիոնների կյանքով:

Իսկ Արևմուտքի կամ քրիստոնյա աշխարհի՝ իսլամական ռադիկալիզմի ըմբռնման եությունը այն է, որ Արաբական ավազուտներում և Ասիայի անապատներում խորոզվող ժողովուրդների հակառակությունը Ռուսաստանի, Եվրոպայի և Հյուսիսային Ամերիկայի արգավանդ հողերը վայելող ժողովուրդների հանդեպ՝ սողացող սոցիալական ընդվզում է ավելի, քան կրոնական անհանդուրժողականության դրսևորում: Նաև դեմոգրաֆիկ պայթյունի արդյունք (ինչպես և չինացիների, իբր, գաղափարաբանական հակառակությունը Արևմուտքին), որը նույնպես սոցիալական խնդիր է: Չմոռանանք, որ իսլամի ծագումը նախորդեց դեպի Միջերկրական ծովի հյուսիսային ու արևմտյան բարեխառն կլիմայով ավերն ու դեպի Կասպիան ավազանի ոռոգելի հողերը իսլամի դրոշի տակ միավորված արաբական ցեղերի արշավանքին:

Արևմուտքը սոցիալական այդ արհավիրքին դիմագրավում է ազատ հասարակությանը հատուկ միակ եղանակով՝ ինտեգրելով կամ ինտեգրվելով: և որպեսզի այդ ընթացքը պայթյուններով չլինի, ապահովության գոտիներ է կարգում քաղաքակրթությունների միջև: և ապահովության միջնաբերդերը ընտրվում են ոչ թե քրիստոնյա երկրների թվից, ինչպես հայերն են երագում, այլ նույն իսլամական, բայց բավարար չափով լուսավորյալ երկրների, որոնց համար նաև ոչինչ չի խնայվում, որ այդպիսին մնան: Նաև հարաբերական բարեկեցության օջախներ է ստեղծում այդ աշխարհի ներսում: Արևմուտքը այդ քաղաքականությունը որդեգրել է ճարահատյալ, բայց գնալով դա դառնում է այդ երկրների համար օրգանական, որովհետև Արևմուտքի ռասայական պատկերը փոխվում է: Արևմուտքը դառնում է խառնածին:

Բացառված չէ, որ Արևմուտքը ճակատագրական սխալ է անում, բայց նա այդ «սխալ» ճանապարհով գնում է առնվազն կես հազարամյակ և մեր ու հույների կարծիքի հետ ոչ միայն հաշվի չի նստում, այլև մեր ինքնամատույց գոհողությունը հանուն քրիստոնեությանը, նույնիսկ մեր եղենը ի չարս է գործադրում կամ ծառայեցնում է նույն փափուկ դիմագրավման քաղաքականությանը: և «նեղացնում» է Թուրքիային, որովհետև Թուրքիան բուֆերի իր դերը ամբողջությամբ չկատարած, հախուռն մտնել է ուզում Եվրոպա: Արդարն ասած, ուզում է վերադառնալ Եվրոպա, բայց Եվրոպան անցյալ դարի Եվրոպան չէ, և դեռ տարիներ են պետք, որպեսզի Թուրքիայի ապրանքներն ու ծառայությունները բերվեն Եվրամիության ստանդարտի: Նաև այդպես մեկ էթնոսի խուռներամ ընդունելության Եվրոպան պատրաստ չէ:

Դրա համար են Թուրքիային ժամանակ առ ժամանակ տեղը դնում, և ոչ թե այն պատճառով, որ քրդերին օր ու արև չեն տալիս, իսկ հայերին ժամանակին կոտորել են: և Ֆրանսիան էլ թուրքերին կասեցնելու հարցում առաջ է ընկնում ոչ թե այն պատճառով, որ թիթիզ է, ինչպես հայերի մի մասն է կարծում, կամ մարդու իրավունքի մեռած են ու հայասեր, ինչպես մյուս մասն է մտածում, այլ որովհետև Ֆրանսիայում այդ բանը սրտանց է ստացվում նաև այն պատճառով, որ Ֆրանսիան աննկատ արաբանում է իր նախկին գաղութների հաշվին, իսկ արաբները Եվրոպայի այդ փափուկ կտորը համարում են իրենց բաժինը, ոչ թե թուրքերի կամ չինացիների:

Ֆրանսիան, անշուշտ, այդքան հեշտ հանձնվել չի ուզում: Այդ պատճառով էլ երկու հազարամյակի սահմանին Ֆրանսիայի պառլամենտը երկու՝ օրգանապես իրար հետ

կապված արտահերթ հարց ուներ օրակարգում. Թուրքիայի Եվրոպա մտնելը դանդաղեցնելը ցեղասպանությունը դատապարտելու միջոցով և ռուս երիտասարդ կանանց մուտքը Ֆրանսիա դուրացնելու գործը օրենսդրորեն կարգավորելու հարցը: Շեշտում են՝ արդեն մեկ անգամ ծննդաբերած կանանց: Այսինքն, ծննդաբերելու ընդունակ կամ (որ ավելի երաշխավորված է) երեխայի հետ: Երկրորդ հարցը քննարկվում է զգուշորեն, որովհետև շոշափում է չբեր ֆրանսուհիների զգացմունքները: Իսկ ցեղասպանության հարցում՝ ոչ մի նրբանկատություն:

... Ո՞վ կսպասեր, որ 130 տարի հետո Հայկական հարցը Եվրոպային պետք կգա երկրորդ անգամ: Եվ ի՞նչ երաշխիք կա, որ պետք չի գալու ևս մի 110 տարի հետո: Ռուսաստանի քաղաքականության մեջ չի կարող չարտացոլվել 25 միլիոն իսլամ դավանող բնակչության մտայնությունը: Ռուսաստանը չի կարող չպաշտպանել ու չգուրգուրել Տաջիկստանի նման բուֆերը, ինչպես պահպանում է Մոնղոլիան Չինաստանի ոչ իսլամ բնակչության դեմ: Ռուսաստանը դատապարտված էր Ադրբեջանին դաշնակից-բուֆեր ունենալ (կամ ինտեգրման խողովակ) Կասպից ծովի հարավային ափին: և այս հարցում Արևմուտքը նրա համախոհն է: և առաջին հերթին այդպես պիտի աներ, ոչ թե Հայաստանին կամ Վրաստանին պատնեշ դնելու հեղեղի դեմը: Արեց այնպես, ինչպես Արևմուտքն է անում՝ Թուրքիայի, Եգիպտոսի, Հորդանանի, Ալժիրի միջոցով, ոչ թե քրիստոնյա Հունաստանի, ինչի պատրանքն ունեն հույներն ու հայերը: Իհարկե, Ռուսաստանը կուզենա, համենայն դեպս, հայկական մի անկլավ ունենալ Ադրբեջանի կազմում, բայց կպնդի այն աստիճան, որքան Ադրբեջանը թույլ տա:

Իսկ ընդհանրապես, աշխարհքաղաքական վերադասավորումների պատմական այս փուլում հայկական անկլավի ու Հայաստանի դերակատարումը կարելի է համարել ավարտված: Ինչպես Առաջին համաշխարհային պատերազմից առաջ և ընթացքում հայ կամավորական շարժումն ու արևմտահայությունը կատարեցին իրենց դերն ու վերացան: և այսպես կլինի միշտ, քանի դեռ մենք մեր երևակայած աշխարհում Հայաստանը կարգված կհամարենք քրիստոնեական աշխարհի միջնաբերդ: Իսկ իրականում՝ նա վաղուց ապահովության այլ համակարգի անցած տիրույթներում անելիք ունենալու պատրանքով ծերացող, հավատարիմ ու ժամանակավրեպ շան է նման, որին ժամանակ առ ժամանակ մի կտոր տրանշ են նետում և թողնում, որ իր

մահով մեռնի: Իսկ Բաքու Պուտինի այցից ուղիղ երկու օր հետո Մախաչկալա ռուսական նավատորմի ռազմակայան ժամանեց ռազմածովային ուժերի հրամանատար Կուրոեդովը, իբր, շքանշան հանձնելու «Կուրսկ» սուզանավի անձնակազմի հետ զոհված տեղացի ինժեների հարազատներին: Ասել է թե՝ շքանշանի հանձնումը վաղ աշնանից հետաձգվում էր մինչև նախագահի այցը Ադրբեջան, երբ արդեն հնարավոր կլինի ռուսական Կասպիական նավատորմը քշել մինչև Պարսկաստանի և Թուրքմենիայի ափերը՝ նաև այդ կողմից (հեռվից) հսկելով Տաջիկստանի սահմանը: Գուցեև չափավորելու համար չինական ազդեցությունը միջինասիական երիտասարդ պետությունների վրա:

Ինչը պիտի որ ձեռնտու լինի նաև Արևմուտքին: Ադրբեջանը՝ չլինելով շրջափակման մեջ, չլինելով Հայաստանի նման իրեն միակողմանի կախման մեջ դրած, պաշարներով լինելով Հայաստանից հարյուրապատիկ հարուստ, հնարավորություն ունենալով իր նավթը արտահանելու նաև Իրանով, դրանով հանդերձ միայն Կասպիական համաձայնագրով այնպիսի գին է վճարել Ռուսաստանին, որը վճարում են միայն հողի դիմաց: Իսկ թե երկրորդ-երրորդ նավթամուղը Վրաստանով կանցնի թե Հայաստանով, Ադրբեջանի համար մեկ է: Իսկ Ռուսաստանը կուզի, որ Հայաստանով անցնի: Ոչ թե հանուն Հայաստանի, այլ որ չանցնի Վրաստանով: և Վրաստանը կախված մնա Ռուսաստանի էներգոնետուրսներից: Որքան էլ տարօրինակ է, դրանից կարող է շահել նաև Վրաստանը՝ նավթամուղից հրաժարվելու դիմաց վերականգնելով իր տարածքային ամբողջականությունը:

Չէ՞ որ Աբխազիայի ու հարավային Օսեթիայի հարցը կախված է բացառապես Ռուսաստանից: Կգնա՞ Վրաստանը դրան, կհամոզի՞ Ռուսաստանը Կասպյան միջազգային ծրագրերի շահագրգիռ երկրներին, դժվար է հիմա ասել, բայց որ Հայաստանով տարբերակը 500 կիլոմետր կարճում է խողովակի ուղին և համապատասխանաբար էժանացնում նավթի ինքնարժեքը, լուրջ պատճառաբանություն է: Բայց շուտ են ուրախացել մեր պետական հեռուստատղերքը Վրացական նավթամուղի տապալման առիթով: Դա միայն այն է նշանակում, որ նավթամուղը կանցնի Պարսկաստանով կամ Հայաստանով, իսկ Հայաստանով կանցնի միայն մի դեպքում, եթե Ադրբեջանի կամքով լինի, իսկ Ադրբեջանի կամքն ու պայմանը

Էլի Ղարաբաղն է: Ասել է թե՛ վրացական տարբերակի տապալումը միայն արագացնում է Ադրբեյջանի տերիտորիալ ամբողջականության վերականգնումը:

Ոնց որ թե ստացվում է հայ գյաղաների՝ լամպը ռեկլամելու ուղիղ հակառակը: Այնպես որ, միշտ չէ, որ պետք է կամենալ հարևանի վատը: Թուրքական բանակը, համենայն դեպս Իրաքի տարածքում, ուխտադրժորեն ջախջախում է քրդական ջոկատները: Հայ գրողների միության անդամ Օջալանի կոչով Թուրքիայի տարածքից քաշված ապստամբների դեմ, այն էլ այլ երկրի տարածքում, ծավալվող բանակային գործողությունները խիստ տարօրինակ են, եթե հաշվի չառնենք մեկ էական հանգամանք. այդ ջոկատների պարտիզանական գործողությունների հնարավոր վերականգնման շրջանը համընկնում է այն տարածքների հետ, որտեղով անցնում է Միջերկրականի թուրքական ծայր արևելյան ափը (Ադանայի մոտ) Բաքվի հետ կապող ամենակարճ ուղին՝ լինի դա Պարսկաստանով, թե Մեղրիով: Չմոռանանք ասել, որ թուրքական բանակի գործողությունները սկսեցին Մինսկի խմբի համանախագահների՝ Անկարայից Երևան և Բաքու ժամանելուց անմիջապես հետո:

Երևանում, ի դեպ, ակնարկեցին Թուրքիայի միջնորդ դերի մասին, որ վաղուց չէր եղել: Դրանից երկու շաբաթ հետո կնքվեց Բաքվի հռչակագիրը: Անմիջապես հետևեց ՆԱՏՕ-ի գլխավոր քարտուղարի հայտարարությունը Երևան ժամանելուց առաջ, թե ՆԱՏՕ-ի վրա հույս դնել չարժե: Ամենազվարճալին, սակայն, Թուրքիայի սփոփիչ ակնարկն էր այն մասին, թե իբր, պատրաստ են Հայաստանի հետ հարաբերությունները կարգավորել: Բայց Օսկանյանը դեռ չէր հասցրել իրենց «անկոտրում» պահվածքի արդյունքների մասին մանրամասնորեն զեկուցել ժողովրդին, թուրքերը «քաջերի» 24 ժամվա ուրախությունը շատ համարեցին և հասկացրին, որ հանաք են արել: Նման չէր, թե ձեռ են առնում, բայց ստացվեց այդպես: Հազիվ թե նախատեսված լիներ, որ զգացվի, թե թուրքերը առաջին հաղորդումը տվել են ուրիշի խնդրանքով, որպեսզի Պուտինի Բաքու գնալու օրը հայ կառավարիչները հնարավորություն ունենան «հաղթական» մի բան ասելու շփոթված հայ ժողովրդին: Հնարավոր է, որ դա Ալիևի խնդրանքն էր, և Թուրքիան որոշեց կատարել կեսբերան:

Հնարավոր է, որ ավելի ազդեցիկ խնդրանք էր, բայց քանի որ հայերը էլի չափը անցան Թուրքիային «ծնկի բերելու» հարցում, տեղնուտեղը սաստեցին և ստացվեց էլի ձեռ առնելու նման:

Մնում է ավելացնել, որ թվարկածս բոլոր անցքերը տեղի են ունեցել 25 օրվա մեջ: Մի ժամանակահատված, որի մասին կարելի է ասել, որ Ամերիկյան զբաղված էր ընտրություններով, բայց կարելի է ասել նաև, որ դա մի ժամանակահատված էր, որի համար ԱՄՆ-ի թե՛ նախկին, թե՛ ներկա նախագահները չէին կարող պատասխանատվություն կրել: Ասենք Կալիֆոռնիայի հայ ընտրողների առաջ: Ընտրությունը ընտրություն, բայց հո չեն կարող տասը տարուց ավելի դայակություն անել թալիբների նման գործիչների ծնող քրիստոնյա ժողովրդին: Ի դեպ, թալիբների մասին: Հայկական Թալիբանը առանձին ուսումնասիրության նյութ է և, հավանաբար, կլինի հետևյալ հոդվածաշարի թեման:

Իսկ այս թեման հնարավոր չէ ավարտել, չվերադառնալով Մեղրու հարցին: Իսկ Մեղրու հարցը, դատելով վերջին մեկ ամսվա սրընթաց զարգացումներից, փակված չէ, և խոր կասկածներ կան, որ նավթամուղի առիթով Քոչարյանը, այնուամենայնիվ, ինչ-որ դավաճանություն է որոշում ռմբակոծություններից խաթարված իր մտքում՝ Մեղրիի հանդեպ: Որը նշանակում է. Ղարաբաղը Ադրբեջանի կազմում՝ «անկախությունից ցածր, ինքնավարությունից բարձր», Մեղրին՝ ոչ Հայաստանի կազմում, ոչ Ադրբեջանի, նավթի խողովակը՝ Մեղրիով Թուրքիա, իսկ Քոչարյանին՝ ունեցվածքի անձեռնմխելիություն և երաշխիք, որ իրեն Արևմուտքը չի հանձնի Հայաստանի հաջորդ իշխանություններին, երբ նոր հանգամանքներ ի հայտ կգան հոկտեմբերի 27-ի նորոգված դատական պրոցեսում: Եվ, ըստ երևույթին, նա կանգ չի առնելու այդ ճանապարհին, որովհետև իր ստեղծած փակուղուց ոչ մի ելք չունի, բացի այն միջոցը, ինչին դիմում է գորքն ու երկիրը կործանած հրամանատարը: Բայց, քանի որ այդ մասին խոսելը անիմաստ է և տեղ չի թողել նաև մարդավայել հրաժարականի, նաև՝ Ազգային ժողով չկա, որ դրությունը փրկի իմպիչմենտով, ամեն ինչ կվերջանա ավելի վատ՝ հոկտեմբերի 27-ի նման:

25. Հայկական Թալիբան

Թալիբներն ու Հայաստանի «ազգային ուժերը» իշխանության եկան միաժամանակ: Արդյո՞ք զուգադիպություն էր: Որպեսզի պատասխանենք այս հարցին, հիշենք ինչ եղանակով իշխանության եկան և նայենք տարածաշրջանի քարտեզին՝ հասկանալու

համար, թե ի՞նչ խնդիր էր լուծելու Պակիստանի ու Աֆղանստանի սահմանին քոչվոր անասնապահությամբ զբաղվող Փուշտուն ցեղի ջահելության՝ «խալամի նվիրյալների» շարժումը Աֆղանստանում և Ադրբեջանի ու Հայաստանի սահմանին Ադվանքում բնակվող՝ Ադրբեջանի կոմերիտիության ծայրամասային կազմակերպություններից մեկի ակտիվից և «հավատավոր» դաշնակցականներից կազմված միացյալ իշխանադավ խումբը՝ Հայաստանում:

Թե՛ Ասիայի, թե՛ Կովկասի թալիբները իշխանությունը զավթեցին մի քանի ամսում: Թե՛ այստեղ, թե՛ այնտեղ դիմադրության գրեթե չհանդիպեցին: Թե՛ սրանք, թե՛ նրանք ակնհայտորեն քաջալերված էին դրսի ուժերի կողմից: Որ սրանք էլ դիմադրության հանդիպելու դեպքում կդիմեին զենքի՝ ապացուցվեց հետագա արյունահեղությունների շարքով: Ըստ տարվա եղանակի Պակիստանում կամ Աֆղանստանում ապրող փուշտուններին դժվար է լիարժեք աֆղանստանցի համարել, և հենց այս հատկանիշն է որոշիչ եղել թե՛ ասիական, թե՛ կովկասյան վարձկաններին ընտրելիս:

Վարձկան ռեժիմի ընտրության առաջին պայմանն այն է, որ դրա ներկայացուցիչները մշտական բնակության վայրի կոմպլեքս չունենան, նախկինների գերեզմանով, զավակների ապագայով կապված չլինեն տվյալ երկրի հետ: Մի խոսքով, ունենան առնվազն երկու հայրենիք (նորմալ մարդիկ, որ ունեն մեկ հայրենիքի գիտակցություն, այդ գործի համար պիտանի չեն), որպեսզի հարկ եղած դեպքում մեկնումեկը ծախեն: Հասկանալի է թե՛ որը: Նման հրոսակների երկրորդ առանձնահատկությունը այն է, որ խրված լինեն նարկոբիզնեսում կամ նման այլ բիզնեսի մեջ, հետևաբար և լինեն ապահովաբար կառավարելի հատուկ ծառայությունների կողմից: Նկատած կլինեք, որ Հայաստանի կուսակցական-պաշտոնական մամուլի հակաադրբեջանական քարոզչությունը երկու տարի առաջ կտրուկ անկում ապրեց:

Դա տեղի ունեցավ այն բանից հետո, երբ ԱՄՆ-ում նարկոտիկների և պայթուցիկների հետ առնչություն ունենալու մեղադրանքով ձերբակալեցին Հայ Դատի գրասենյակի ղեկավարին: Ճիշտ է, ժամանակ անց նարկոտիկի մեղադրանքը, կարծես թե, հանեցին: Բայց հենց որ դաշնակցությունը ետ քաշվի Ղարաբաղը հանձնելու գործում Քոչարյանին օժանդակելուց, ԱՄՆ-ում կամ այլ տեղ կձերբակալեն դաշնակցության ևս մի ղեկավարի: Գուցե և մի քանիսին: Թույլատրվում է միայն անշառ հակաթուրքական քարոզչություն, որը սաստկացավ, ի դեպ, Վազգենի և Դեմիրճյանի սպանությունից

հետո: և Ֆրանսիայի գլխավորած հակաթուրքական թամաշան նույնպես թափ առավ պառլամենտի գնդակահարությունից հետո: Պիտի ենթադրել, որ Վազգենը և Դեմիրճյանը, լինելով հայաստանցի մարդ, զգուշանում էին Հայաստանը ներքաշել այդ խարդախ խաղի մեջ, ինչը հնարավոր դարձավ նրանց վախճանից հետո:

Այսպես թե այնպես, Քոչարյանին Ֆրանսիան շքանշանի արժանացրեց իրենց պառլամենտի հակաթուրքական որոշումից անմիջապես հետո, համենայն դեպս, թուրքերին մատնացույց անելով այդ գործի բուն մեղավորին և Ղարաբաղը հանձնելու հարգելի պատճառը ակնարկելով, թեև Ֆրանսիան Հայկական հարցով, ասվել է, խիստ պրակտիկ հարց էր լուծում՝ խափանելով Թուրքիայի՝ այս պահին անցանկալի մուտքը Եվրոմիություն:

Եվրոմիությունը Եվրախորհուրդ չէ, ուր կարող են ընդունել նույնիսկ Հայաստանի ու Ադրբեջանի նման երկրներին: Արժեք մի առանձին հողվածով անդրադառնալ Եվրամիության շրջանակներում ինտեգրացիայի մասշտաբներին, բայց լավ է դա անեն տնտեսագետները, մենք սահմանափակվենք մատչելի մեկ օրինակով: Ասենք, աջաբասանդալի պահածոյի եփելու տեխնոլոգիան ու բաղադրակազմը պիտի համապատասխանի Հոլանդիայում ընդունված ստանդարտներին: և նույն պահանջը՝ տասնյակ հազարավոր ապրանքների հանդեպ: Չհաշված քաղաքացիական, իրավական, բանկային, սոցիալական և այլ նորմերի համապատասխանեցումը Եվրոստանդարտներին: Թուրքիան, անշուշտ, զոռբայություն է անում, առանց իր գորքերը Կիպրոսից դուրս բերելու՝ կամենալով խցկվել Եվրամիություն: Բայց զոռբայության դեմ էլ միջոցներ կան:

Ուրիշ բան որ չլինի, քրդական հարցն ու Հայկական հարցը կան ու կան: Դիվանագիտությունը դիվանագիտություն չէր լինի, եթե մատներ իր բոլոր մոտիվները, բայց «27»-ի դատավարության նախօրյակին այդ եղեռնագործության երկրի ղեկավարին շքանշանով պարգևատրելու համար զուտ արեվմտյան ցինիզմ պիտի ունենալ: Իհարկե, պետք չէ քաղաքականության մասին դատողություններ անելիս բարոյական նորմեր հիշել, ուղղակի արժե մի պահ մտածել, որ եթե դիվանագիտության վիթխարի փորձ ունեցող երկրի թեկուզ և սոցիալիստների կառավարությունը գնում է նման աննրբանկատ... այսինքն անպատկառ քայլի, հաշվի չառնելով թեկուզ և Հայաստանի նման չնչին երկրի կենդանի ժողովրդի զգացմունքները, ուրեմն ի՞նչ հիմք

կա կարծելու, թե այդ պետությունը ընդունակ է ազդված լինելու 85 տարի առաջ նահատակված ժողովրդի ճակատագրից: և եթե քաղաքականության մեջ «շնացած» այդպիսի պետությունը, այնուամենայնիվ, դիմում է մի ժողովրդի բացահայտորեն արհամարհող ոչ դիվանագիտական քայլի, ուրեմն ինչ գին պիտի տրված լինի փոխարենը կամ ինչ պիտի տրվի անխուսափելիորեն:

Աֆղանական թալիբներին ենթարկեցին միջազգային շրջափակման: Հավանաբար, դուրս եկան իրենց խնդրի շրջանակից: Կամ ամբողջությամբ չկատարեցին խնդիրը: Կամ, որ ավելի հավանական է, ընդվզեցին չափը անցած պատվիրատուների դեմ և որոշեցին տեր կանգնել վերանվաճած երկրին: Այդքան կայունանալ և ինքնուրույն քաղաքականություն իրականացնել այն աստիճան, որ սկսեն մտածել իրենց տարածքով Կասպյան էներգակիրների ելքը ապահովել,-այդ բանը ոչ մեկի հաշիվների մեջ, կարծես թե, չկար: Համենայն դեպս, այդքան շուտ դա պետք չէր նույնիսկ Ամերիկային, որին այդ անկայուն վիճակը հարկավոր կլինի մինչև որ Պարսկաստանը ընդունի խաղի որոշակի կանոններ: Դա չի նշանակում, թե ԱՄՆ-ի ուզածի նման էլ կլինի հաստատ, բայց հզոր երկիրը կարող է սահուն կամ կտրուկ փոխել իր քաղաքականությունը, և բացառված չէ, որ Բուշը մոտ ապագայում սկսի Թալիբանի իշխանության ճանաչման գործընթացը:

Իսկ նարկոտիկները և Բեն Լադենին ապաստան տալը երկրորդական հարց են: Սկզբից էլ պարզ էր, որ թալիբները իրենց ձեռքում պիտի կենտրոնացնեն Աֆղանստանի տնտեսության գլխավոր ոլորտը: Ավելի լավ Ինտերպոլի համար, ավելի հեշտ է հսկողության տակ պահել խոշոր առաքողներին: Իսկ Բեն Լադենի համար ավելի ընդունելի մեկուսացում, քան Աֆղանստանում ապաստանելն է, չկա՝: Թե՛ ԱՄՆ-ի արաբ դաշնակիցներն են գլխացավանքից ազատված, թե՛ Արևմուտքն առիթ ունի ժամանակ առ ժամանակ չարիքը անձնավորելու և թալիբներին շանտաժի ենթարկելու, թե՛ Ռուսաստանին է հնարավորություն տրված չեչենների ժողովրդական ապստամբությունը ներկայացնել իբրև դրսի էքստրեմիստների ոտնձգություն: Նաև պարզ էր ի սկզբանե, որ Հայաստանն ու Ղարաբաղը դառնալու են ամեն տիպի հանցագործների պարտակման վայր:

Բայց ոչ մեկի երևակայությունը չէր հերիքի կանխատեսել, որ հետախուզման մեջ գտնվող անձին կդարձնեն թեկուզ և չճանաչված հանրապետության կառավարության

դեկավար: Այս հարցում Աֆղանստանի թալիբները լակոտ են մերինի համեմատ: Նրանք Բեն Լադենին նույնիսկ մինիստր չեն նշանակում, այլ ստիպում են դաչադի թափառական կյանք վարել Աֆղանստանի անապատներում ու լեռներում: Հայաստանում այդպես դոնեդոլ չեն գցել անգամ Դրիմից ու Ռուսաստանից փախած շարքային մարդասպաններին և խարդախներին:

Բայց միջազգային սանկցիայի ենթարկվեցին Աֆղանստանի թալիբները: Իսկ Հայաստանը չի ենթարկվել ոչ միայն այն պատճառով, որ արդեն իսկ տնտեսական ու քաղաքական շրջափակման մեջ է, այլ որ՝ հայկական Թալիբանը իր հանձնարարությունը կատարում է անառարկելի ոչ միայն Ռուսաստանի և ընդհանուր Արևմուտքի շահերին «կոմպլեմենտար» ծառայելով, այլև Արևմուտքի առանձին երկրների առանձին շահերի մասով էլ՝ իր հերթին: Այսինքն, մանրամասն ու անխտիր ծառայելով բոլորի շահերին, բացառությամբ, բնականաբար, Հայաստանի: Բնականաբար, որովհետև այդքան բազմաբնույթ շահեր չեն կարող համընկնել Հայաստանի ազգային շահին: Ճիշտն ասած, կենցաղում այդ սկզբունքը կանանց մի տեսակ անվանում է «կլիենտի մոննաթ»: Բայց դա արդեն մաքրակենցաղության հարց է:

Ընդ որում՝ հոգու: և ըստ էության ստացվում է, որ փուշտունները ըմբոստանում ու Աֆղանստանը, այնուամենայնիվ, համարում են իրենց հայրենիքը, ինչպես դա արել են մոնղոլները իրենց Ժամանակին, ինչպես վարվել են թուրք-սելջուկները Փոքր Ասիան և Բալկանները նվաճելով, իսկ մեր երկիրը ասպատակող հրոսակները նորմալ նվաճողի բնագդ էլ չունեցան, այլ երկրի վրայով անցան չոռի նման: և երեք տարում հասան նրան, որ Հայաստանը անցյալ տարեվերջին ՄԱԿ-ը ստիպված ներգրավեց սովի մատնված երկրների ցանկ:Որը համընկավ, ի դեպ, սրանց արտաքին քաղաքականության հայտարարած նոր՝ «ներգրավման» փուլի հետ:

26. Դաշնակցությունը դարձյալ անելիք չունի

Ահա և հնչեց վարձկանների վերջին խոսքը. իրենց Առաջին Բերանով հայտարարեցին, որ պատասխանատվություն չեն ստանձնի: Ոչ ոք չէր էլ սպասում, որ կստանձնեն:

Պատասխանատվություն ստանձնելու համար համարձակություն պիտի ունենալ, պակաս հիացած լինել Նազարի լեզվիտիվությամբ, պաշտոնով, մի քիչ ինքնագոհողության ընդունակ լինել (ոչ թե գոհել զինակիցներին և ժողովրդին), նաև նվազագույն խելք պիտի ունենալ, որը անհրաժեշտ է տղամարդուն՝ թեկուզ մի տուն պահելու համար:

Պատասխանատվությունից հրաժարվել երեք տարիներ բանակցությունների մասին գլուխ տանելուց հետո այլ բան չի նշանակում, քան ընտրել պատերազմի ուղին: Իսկ պատերազմի գնալ երեք տարի երկրի տնտեսական, բարոյա-հոգեբանական, ռազմա-քաղաքական ներուժը պառակտելուց հետո — նշանակում է կանխամտածված գնալ վաղօրոք տանուլ տված պատերազմի:

«Տարբերակներից մեկը» պաշտպանելու մասին դաշնակցականների քրթմնջոցը չի հակասում պատերազմի գծին: Նրանք շատ լավ էլ գիտեն, որ ոչ մի «Ընդհանուր պետություն» էլ չկա: Համենայնդեպս, չի եղել Ալիևի համար, ինչը ապացուցվեց Մեջլիսի քննարկումներով: Իսկ եթե մի բան գոյություն չունի կողմերից մեկի համար, ի՞նչ բանակցությունների մասին է խոսքը:

Ալիևը այս երեք տարիների ջործեծոցին տոն էր տալիս հայտնի է ինչի համար, իսկ Բաքվի հոչակագրից հետո դա պարզ դարձավ նույնիսկ երեխային: Իսկ Քոչարյանը պարզապես ժամանակ էր վատնում, այդ միջոցին փորձելով «նաղղել» Մեղրին: և հիմա հայտնի չէ, թե հայ գործիչները ինչն են ուզում քննարկել, երբ Բաքուն մերժել է, իսկ Քոչարյանը ասաց, որ ինչ այնտեղ քննարկվել է (բացահայտվել է), արդեն պատմություն է: Ուզում են ցույց տալ, թե իրենք է՞լ մարդահաշիվ են: Դաշնակները «համաձայն» են, որովհետև հիմա արդեն պաշտոնապես է հայտարարված, որ չկա գոնե կիսահամաձայնեցված տարբերակ: Իսկ թե ով ինչ է ուզում, հայտնի էր 88 թվից և վերստին այն հայտարարելու համար 15 անգամ հանդիպելու կարիք չկար:

Ալիևը ինչ-որ բան մերժել է ոչ թե այն պատճառով, որ Ադրբեջանին ձեռնտու «տարբերակ» չի եղել (հետաքրքիր կլիներ, որ լիներ տարբերակ, որը մեզ ձեռնտու լիներ, ու Ադրբեջանը դա նույնիսկ քննարկեր Մեջլիսում), այլ որովհետև ինչքան ժամանակ պետք էր, ինքը արդեն շահել է, մնում է քիչ էլ ոտքը կախ գցի՝ տեսնի ի՞նչ է ստացվում Մեղրին «սաղացնելու» Քոչարյանի ջանքից: Կստացվի՝ ավելի լավ, չի ստացվի՝ իր տարածքային ամբողջականության հարցը վճռված է՝ լինի դրա

իրագործումը պատերազմով, թե առանց պատերազմի: Ալիևը քիչ էլ կսպասի, որովհետև ո՞վ գիտի, մեկ էլ ո՞ր հազարամյակում Ադրբեջանին այդչափ ինքնամատույց, այդքան նույն հողի-ջրի բանագնաց հանդիպի:

«Ընդհանուրը» արևմտահայ Օսկանյանի համար «ամբողջական» բառի հոմանիշն է, և Օսկանյանը ախպարի տափակ հումորով որոշել է Ղարաբաղի ժողովրդին ձեռ առնել՝ Ադրբեջանի ամբողջականությունը վերականգնելը բառախաղի վերածելով: Եթե Քոչարյանի Կասյան չփախչեր 27-ի ջարդից հետո, պարզ չէր, թե ա՛յդ մի հայերեն չիմացողը ինչ էր հորինելու նույնպես հայերեն չիմացող Ադրբեջանի ախպար իր շեֆի հետ միասին: Բայց թռավ՝ CNN-ով աշխարհին հայտարարելու, թե մի քանի նարկոման մտել գնդակահարել են հայոց պառլամենտը:

Թռավ արդյո՞ք միայն ա՛յս հանձնարարությունը կատարելու, թե՞ թռչելու ուրիշ պատճառ էլ ուներ, պարոն դատավոր: Գուցե նա՞ էլ զենքի վրա երդում կերած ուներ: Այդպիսի վկային ո՞նց կարելի է բաց թողնել: Չէ՞ որ նա գիտի, որ «ուռած» են եղել, և ուրեմն պատվիրատու չի եղել: Նման ալիբի-ծիտը ինչո՞ւ է իշխանությունը ձեռքից բաց թողել, եթե ավելի լուրջ պատճառ չկար Կասյային թոցնելու: Արտաքուստ կողմ լինելով բանակցություններին՝ Դաշնակցությունը դրսի տերերին վճարում է իր կերած հացի դիմաց, համոզված լինելով, որ բանը դրան չի հասնի:

Այսինքն՝ անարյուն հանձնելու չի հասնի: Հասնի էլ, իրենք իրենց ստանալիքը ստացել են Եղեռնը դատապարտելու որոշումով: Բանակցային հոետորությունը, սակայն, չի խանգարի ներքաղաքական պետքերին: Պատերազմի գնալով, պիտի տպավորություն ստեղծեն, որ իրե՛նք չեն հրահրում պատերազմը: Այդքան նրբանկատ են դարձել՝ առանց մեծ ախպոր կովի անբարենպաստ ավարտի կանխատեսումից: Ըստ էության, որերորդ անգամ երկիրը մտցնելով փակուղի, պիտի համոզեն ժողովրդին, որ ճակատագիրը դարձյալ բարեհաճ չէր, և այլ ելք չի մնում, քան արյուն թափելը: Իհարկե, ժողովրդի արյունը: Իհարկե՝ անիմաստ: Բայց հո չեն կարող հող հանձնել առանց թարմ արյունի:

Այո, Դաշնակցությունը ստացել է Ղարաբաղի գինը՝ տասնամյակներ առաջ ապահովելով Սփյուռքում հարկ հավաքելու իր լիազորությունը՝ Հայ Դատը հետամտելու ծախսերը հոգալու պատճառաբանությամբ: և Ֆրանսիայի պառլամենտի որոշումից անմիջապես հետո, ինչպես և սպասվում էր, դրսում նոր թափ է առել

դաշնակցական էմիսարների զանգվածային հարկահանությունը: Հայաստանի անկախության հռչակումը մեծապես «խփեց» այդ գործին, և անցյալ ողջ տասնամյակին Դաշնակցությունը, վտանգված տեսնելով Սփյուռքի վրա իր ազդեցությունը, կենացմահու պատերազմ մղեց Ադրբեջանի հետ պատերազմող հայկական նոր ոտքի կանգնող պետության դեմ:

և մինչ շրջափակման պայմաններում պատերազմող երկիրը ժամանակ կար՝ երկու օրվա հացի պաշարով, չորս օրվա բանակի վառելիքի պաշարով պատերազմ էր մղում Ղարաբաղի ճակատում, Դաշնակցությունը Սփյուռքում տեռորի էր ենթարկել հայությանը՝ «Հայաստան» հիմնադրամի գործունեությունը վիժեցնելով վճռականությամբ, իսկ Հայաստանում ութ թերթ էր հրատարակում Հայաստանի պետության ու բանակի դեմ՝ հայությունից կորզած փողերով: Ես ասում եմ՝ պետության ու բանակի դեմ, ոչ թե իշխանության, որովհետև (ի գիտություն հայերի) պատերազմի ժամանակ չի լինում իշխանություն և ընդդիմություն, այլ լինում է ճակատ և թիկունք: Առավել ևս՝ չի լինում զինված ընդդիմություն: Այսինքն, Աֆրիկայում մի տեղ լինում է: Այնտեղ, որտեղ ընդդիմությունն ու թշնամին միևնույն ցեղից են:

... Քանի դեռ հայի ցաքուցրիվ միտքը չի ըմբռնում, որ պատերազմող երկրում (սեփական երկրում) կուսակցական զինյալ խմբերի առկայությունը ավելի վտանգավոր է, քան երկրորդ ճակատը, այս երկրից ոչինչ չի ստացվելու: Քանի դեռ գոնե Հայաստանում չեն հասկացել, որ Տեր-Պետրոսյանը ժամանակին ոչ թե կուսակցություն է փակել, այլ կասեցրել է ՀԱԲ-ի նման, Սարի Թաղի Վրեժի ավագակախմբի ձևով պետության զինված ուժերին զուգահեռ այլ զորամիավորումներ ստեղծելու փորձը, քանի դեռ չկա այդ հասկացողությունը, թե՛ նորանոր հեղաշրջումներ կլինեն և թե՛ նորանոր սկաուտներ կմտնեն՝ պառլամենտը ու կառավարություն կգնդակահարեն: Բայց ինչպե՞ս պիտի հասկանա հայությունը, եթե նրա, թվում է թե, ամենադատողունակ մասն անգամ ընկել է հեշտի ակոսը ու դեբիլ մանկան քոքվածությամբ երեք տարի նույն երգն է զլել. «Դուք նրանց հալածեցիք, նրանք ձեզ են հալածում, դուք նրանց...», ոչ մի տարբերություն չտեսնելով զինված ընդհատակի ու երկրում լեգալ գործող կուսակցությունների գործունեության միջև: Ինչո՞ւ դեբիլ քոքվածությամբ, ոչ թե թուրթակի՞: Որովհետև թուրթակը նոր բան սովորում է, իսկ դեբիլը՝ ոչ: Նաև՝ դեբիլը չի մեծանում:

... Հայի՝ իշխանության ու ժողովրդավարության ընկալումը, ախր, ուրիշ տեսակ է...
Եթե իշխանություն է, ինչո՞ւ ազգային չէ: Եթե ազգային է, ինչո՞ւ տրամվայով չի գնում
գործի: Եթե հավասարություն է, պետությունը ինչո՞ւ պիտի զինված լինի, իսկ
ընդդիմությունը՝ ոչ: Եթե խոսքի ազատություն է, ինչո՞ւ թերթերի բաժանորդագրություն
չկա խրամատներում...

Ամենինն պատահական չէ, որ հայի դեստրուկտիվ միտքն է մոգոնել դիմություն
տառակապակցությունը՝ իբրև ընդդիմության հակառակ իմաստի արտահայտիչ:
Հայերենում ոչ միայն այդպիսի բառ չկա, այլև լեզվի կանոններով չէր էլ կարող
ստեղծվել: Լեզվի կանոնները՝ մի կողմ, մարդկային բանականությունն է վկայում, որ
սկզբում եղել է իմաստը, հետո հակաիմաստը: Այսինքն՝ ելման կետ պիտի լինի
իմաստը, նույնիսկ բառի համանիշը որոնելիս: Հակառակ դեպքում ստացվում է բանալ
տգիտություն: Բայց չէ՞ որ սա սոսկ տգիտություն չէ, այս հակառակից գալը: Սուտ է, որ
չհասկանալը պետության փորձառության բացակայությունից է: Եթե այդպես լիներ, ոչ
մի պետություն չէր կայանա, որովհետև բոլորը չէ՞ որ սկսել են փորձ չունենալուց:

Այն բանը, որ մեկ երկրում երկու բանակ չի կարող լինել, և մարտը չի կարող
ղեկավարվել երկու հրամկետից, այդքանը ըմբռնելու համար նույնիսկ մարդկային
ուղեղի անհրաժեշտություն չկա, բնական է այն նվազագույն... չգիտեմ ինչը... թեկուզ
այն, ինչով, օրինակ, օժտված է ոչ միայն կոորդինացված գործողություններով որս
անող խորամանկ գայլերի ընտանիքը, այլև գայլաշան նման անուղեղ հայվանի
ռիմակը... Նույնիսկ այդ նույն գայլաշների՝ ղեկավարող հարձակումից ոչ պակաս
կազմակերպված պաշտպանվող խոտակերի երամակը: Բայց մի՞թե հնարավոր է, որ
Աստված մեզ զրկած լինի գոնե այդքանից: Եթե՝ այո, ուրեմն մեր սիմպտոմը բոլորովին
այլ է: Դժվար է խոստովանել, բայց ուրիշ ի՞նչ ճանապարհ կա՝ խոստովանելուց բացի:
Մանավանդ որ, խոստովանելուց հետո անգամ (պատկերացրեք) մեկ շանս,
այնուամենայնիվ, մնում է. նայելով ընդօրինակելու պարզագույն հնարը: Վերցնել մի
հաջողած ազգի վարքի կանոնները (ազգը ընտրել առանց մտածելու, վիճակ գցելով) և
առանց խմբագրելու, առանց տեղայնացնելու, առանց ազգային չարաբաստիկ
առանձնահատկությունը հիշելու-ընդօրինակել կապկելու աստիճան: Եթե լրիվ
չհաջողենք, հաստատ կստանանք կիսահաջող մի բան:

Իսկ Դաշնակցությունը ինքնապահպանման բնագոյով էր վիժեցնում օգնությունը պատերազմող Հայաստանին, թե չարամտորեն, նշանակություն չունի: Բնութագրականն այն է, որ այդ կազմակերպությունը ստեղծվել է որպես թշնամի միջավայրում գործելու կոչված կառույց և այդպես գործում է նույնիսկ սեփական երկրում: Այդպես՝ մի ոտքը փախչելու պատրաստ պարտիզան մնում է նույնիսկ այն ժամանակ, երբ իշխանության է գալիս (վկան՝ Առաջին Հանրապետությունն ու այսօրվա Ղարաբաղը լքելը): և ինչպես տեսնում ենք, հարցը նույնիսկ իշխանության ձգտելը չէ, որը բնական կլինեք կուսակցության համար (եթե կուսակցություն լինեք), այլ այն գործելակերպը, որը գիտակցաբար որդեգրված է որևէ տարածքում քայքայիչ և ահաբեկչական գործողություն ծավալելու համար:

և չի վերափոխվում, որովհետև որպես կուսակցություն, որպես լեգալ կառույց չի կարող իր գոյությունը պահպանել դրսում: Իսկ նման բնույթով չի կարողանում կառուցողական ուժ լինել նույնիսկ իշխանություն ստանալու դեպքում: Որովհետև իրենց խնդիրը այս Հայաստանը չէ: և քանի դեռ իրենց խնդիրը այս Հայաստանը չէ, նրանք վտանգավոր են լինելու այս պետական կազմավորման համար: Նրանք չեն կարող ինքնուրույն վերափոխվել (եթե անգամ ուզենան) և դառնալ քաղաքական պրոցեսի մասնակից կուսակցություն: Նրանց կարելի է միայն ստիպելով դարձնել այդպիսին տասնամյակների ընթացքում: Իր բնույթով, բազմաթիվ ազգերի մեջ գոյատևելու օբյեկտիվ պրոբլեմներ ունենալով՝ Դաշնակցությունը չի կարող հազարումի կասկածելի կապերով կապված չլինել պետական ու ոչ պետական կասկածելի ուժերի հետ, և, բնականաբար, չի կարող ամենատարբեր կախվածություններ չունենալ: Դա այդ կուսակցության գոյատևման երաշխիքն է:

Եթե այդպիսի բազմադեմությամբ նա կարող է օգտակար լինել բազմադեմ Սփյուռքին, ապա հայկական պետությունը դրանից միայն կվտանգվի: Բայց հայ քաղաքական (նաև ոչ քաղաքական) ուժերի միջև աշխատանքի այս բաժանումի անհրաժեշտության գիտակցությունը պիտի դաջվի նախ հայ հասարակական-քաղաքական մտքի գորշության վրա: Ծանր խնդիր է, քանի որ (որքան էլ վիրավորական է մեր ազգային ինքնագիտակցության համար) Դաշնակցությունը ամենահայկական կազմակերպությունն է՝ ազգային արատների խտացած պատկեր: Ավելի հայկական անհնար է պատկերացնել:

27. Ո՞վ Քոչարյանին կհանձնի միջազգային դատարան

Իսկ ո՞վ չի հանձնի, կպատասխանի ամեն մի հայ և արտահայտած կլինի համայն հայության այս պահի տրամադրությունը: Բայց հանձնելու ժամանակ հասարակության մեջ որոշ քննարկում կընթանա:

Անշուշտ, կգտնվեն մարդիկ, որ դեմ կլինեն առհասարակ որևէ դատի, բայց հիմնական վեճի առարկան կլինի հետևյալը՝ հանձնել միջազգային տրիբունալի՞ն, թե՞ դատել Հայաստանում, թեկուզ և անօրինական ճանապարհով իշխանությունը զավթելու կամ 50 հազար հայ աղջիկ-երեխաների մարմնավաճառության դրդելու մեղադրանքով: Դա իբրև սկիզբ: Հետո այնքան վկայություններ առաջ կգան և այնքան ցուցմունքներ և «ցուցմունքներ» կտրվեն, որ Քոչարյանը կփոշմանի, որ նախապես մեղայականով չի ներկայացել միջազգային դատարան: Որոշողը վերջին հաշվով կլինի օրվա իշխանությունը: Ճիշտ է, իշխանության որոշումը կախված կլինի միջազգային ճնշման աստիճանից, բայց բարյացակամ իշխանությունը, ինչ ասել կուզի, շանս է՝ կաշին փրկելու, և Քոչարյանի միմիայն իշխանության մասին մտածելու ընդունակ ուղեղը հիմա տենդագին մտածում է (չի կարող չմտածել) նաև անվրեպ հրաժարականի ուղղությամբ:

Իհարկե, առաջին հերթին նա մտածում է սեփական իշխանությունը ցմահ դարձնելու մասին: Եթե մի հրաշքով Ղարաբաղը հանձնելով կարողացավ մնալ պաշտոնին, նա հաջորդ ընտրություններին լրջորեն չի էլ պատրաստվի, ոչ էլ կոպեկ կծախսի, ուղղակի գրել կտա քանի տոկոս որ պետք լինի (եթե Դեմիրճյանի ահռելի ձայները կեղծեց, եթե փաստորեն մեռած տնտեսության շիրմաքարին պետական վիճվարչությունը դիֆերամբներ է գրում՝ հանգուցյալի քաջառողջության մասին, ու ոչ մեկը ձեռք չի բռնում, ինչից պիտի քաշվի): Նաև Սահմանադրությունը կփոխի՝ իր իշխելու հնարավորությունը մոտեցնելով ցմահի. այսինքն՝ արագացնելով սեփական մահը: Բայց սա արդեն ծանոթ պատմություն է:

Սակայն կա Ղարաբաղի հարցը, և նա չի կարող չմտածել (քանի դեռ իր մտածելը նշանակություն ունի) այնպես անել, որ ինքը դեր ունենա նոր իշխանության ձևավորման գործում: Ամբողջ բարդությունն այն է, որ բնույթով լինելով ուխտադրուծ, նա բոլորին իրենով է չափելու և մինչև վերջին պահը չի կարողանալու որոշել՝ ո՞ւմ

կարելի կլինի իր ճակատագիրը վստահել: Իհարկե, նա վստահում է թիկնապահ Գրիշին: Նաև մի քանի մարդ կլինի, որոնց վստահում է: Կարող են գտնվել նույնիսկ մեկ-երկու ջեբի կուսակցություն, բայց խնդիրն այն է, որ այդ ուժը նախ պիտի իրենից մի բան ներկայացնի, նաև այդ ուժը պիտի անհատականացված լինի այնպիսի անձով, որը միաժամանակ ընդունելի լինի թե՛ Արևմուտքի, թե՛ Ռուսաստանի համար: Համենայն դեպս, երկուստեք մերժելի չլինի կտրականապես: Միայն ա՛յդ դեպքում հնարավոր կդառնա անարյուն իշխանափոխությունը, որը նաև անձի ապահովություն կերաշխավորի Քոչարյանին: Իհարկե, անարյուն իշխանափոխություն կապահովվի նախ և առաջ օրինական ընտրությունը, բայց անագնիվ ընտրվածը ագնիվ ընտրությունների մասին հազիվ թե մտածի:

Հետո ի՞նչ է նշանակում ազատ ընտրություն այսօրվա Հայաստանի լլկված քաղաքական դաշտում: Եթե մինչև վերջ անկեղծ լինենք և մինչև վերջ ազատ, դա նշանակում է ընտրություն կատարել Մանուկ Գասպարյանի և Նաիրի Բադալյանի միջև: Ինչ ասել կուզի, վատ փոխարինողներ չեն Քոչարյանին, բայց բանը, կարծում եմ, դրան չի հասնի: Չի հասնի, որովհետև ընտրությունների բախտը, ընդհանրապես ասած, չի վճռվում սոսկ պոպուլիզմով և պարզ թվաբանությամբ (այլապես ԱԺՄ-ից, օրինակ, նախագահության թեկնածու կառաջադրվեր Սադոյանը ոչ թե Մանուկյանը, իսկ Բրազիլիայի թագավոր կօծվեր Պելեն): Բարեբախտաբար, Հայաստանի տնտեսական, զինվորական, քաղաքական վերնախավը (եթե կարելի է մերոնց պարագային այս բառը օգտագործել) շատ բան ունի կորցնելու վայրիվերո քաղաքական ցնցումների հեռանկարում:

Ու չնայած ազգային քաղաքականության հարցերում հանդես է բերել բացարձակ բթամտություն, կորցնելու վտանգից համախմբված՝ իշխանություն կապահովի այն քաղաքական ուժի համար, որը առավելագույնս երկիրը զերծ կպահի փուչ ազգայնական ավանտյուրայից՝ մի կողմից, և ունեցվածքի վերաբաշխումից՝ մյուս կողմից-լինի դա սոցիալիստական լոգունգների ծխածածկույթով, թե «ազգային» տիպի, այսինքն պերմանենտ կողոպուտի ձևով: Միայն թե անկախության սերնդի այսօր կշիռ ունեցող գործիչները (լինեն իշխանության մեջ, կողքերը, թե ընդդիմադիր) պիտի լրջորեն դաս առած լինեն ՀՀԾ-ի ջահելների (Բագրատյանի, ... ինչու չէ, նաև Վազգենի) դառը փորձից, ովքեր հրադադարը շփոթել էին պատերազմի ավարտի հետ, երկիրը

համարում էին կայացած, իսկ իրենց՝ բավականաչափ հասունացած՝ իշխանությունը Տեր-Պետրոսյանի ձեռքից ստանալու համար: Թե այդ շտապելուց ինչ ստացվեց, բոլորս տեսանք: Իրերի բնական ընթացքը կվտանգվի նաև այն դեպքում, եթե Քոչարյանը, օգտվելով Հայաստանի պառլամենտի ոչնչությունից, դարասկզբի դաշնակների օրինակով վերցնի ու մի ձևով Հայաստանը հանձնի Ռուսաստանին: Մյուս մասը, բնականաբար (դարձյալ հին փորձով), կվերցնեն Թուրքիան ու Ադրբեջանը: Դառնանք, այնուամենայնիվ, բուն հարցին՝ ո՞վ է, որ չի հանձնի Քոչարյանին միջազգային դատարանին:

Սերժը կհանձնի առանց երկմտելու, որովհետև Հենրիկ Պողոսյանին հանձնելուց սկսել, վերջացրել է Վազգենով ու Սամվել Բաբայանով, այս մեկը ինչո՞ւ պիտի բացառություն լինի: Նաև այն պատճառով, որ բենզինի ու թանկարժեք մետաղների փողերի մեծ մասը պահվում է, անշուշտ, ոչ Ռուսաստանում, այլ Բնտերպոլի լիազորությունների սահմաններում: և, հետևաբար, միանշանակ խոսել Սերժի ռուսական կապվածությունների և այդ կողմից ապահով լինելու մասին չի կարելի: Նրա միակ կապվածությունը փողն է, և որտեղ այն ապահով կլինի, այնտեղ էլ ապահովություն կփնտրի ինքը: և ուրեմն կհանձնի: Դեռ մի բան էլ՝ բոլոր սպանությունները կդնի վզին: Դաշնակցությունը չեմուչում կանի, բայց դրսում իրենց ջոջերից մեկնումեկին նարկոտիկի գործով կձերբակալեն, ստիպված կփոխանակեն Քոչարյանի հետ: Նաև դաշնակցության սոցիալիստական ոգին չի ների Քոչարյանին, որ իրենց քաղաքական տանիքը 3 տարի, փաստորեն, օգտագործեց իր ու Սերժի շրջապատին հարստացնելու համար:

Կոմունիստները կհանձնեն ոչ միայն Քոչարյանին, այլև կնստեցնեն բոլորին, ովքեր 88 թվականից երևացել են ասպարեզում: Այսինքն, մի ողջ սերունդ: Ձեռքի հետ էլ ունեցվածքները «ազգայնացնելով» իրենց օգտին: Այդ հիմա է, որ իրենց գառի տեղ են դրել: Երկրապահների մեջ նախ կխոսի թասիբը և կդատեն իրենք: Իսկ դատելուց հետո կմտածեն, որ մարդասիրական կլինի, եթե նստի նրապական բանտում և կհանձնեն միջազգային տրիբունալին: Վազգեն Մանուկյանը այնքա՛ն երկար է երազել «համաշխարհային ազգ» գլխավորելու մասին, որ այնպիսի մանրուք, ինչպիսին Քոչարյանի ճակատագիրն է, չի կարող նրան ետ պահել իր առաքելությունից: Որքան էլ տարօրինակ է, Արևմուտքին ավելի տևական ժամանակ կարող է դիմադրել միայն

նախկին իշխանությունը, թեկուզ և այն պատճառով, որ իրենք են այս պետությունը հիմնադրել և սուվերեն երկրի պատիվը իրենց համար մի բան արժե: Նաև լուրջ գործոն է Տեր-Պետրոսյանի միջազգային հեղինակությունը, ինչ էլ որ ասելու լինեն Աստուծոց տուժած Կիմ Բալայանիկներն ու գուրգենչիկները:

Բայց դրամական միջոցների ներհոսքը երկիր արագացնելու համար տեղի կտան և էլի կհանձնեն: Ֆրանսիան ձև կանի, թե այդպիսի մարդ չի ճանաչում, ինչպես Ամերիկան է մոռացել, որ Սերբիայի նախագահ Միլոշևիչը 95 թվականի Դեյտոնի խաղաղության համաձայնագրի կնքման պրոցեսի աստղն էր և, կարելի է ասել, մի ամիս ապրում էր Քլինթոնի տանը: Բայց այսօր Սերբիայի նոր իշխանությանը խեղդում են՝ Միլոշևիչին ժամ առաջ միջազգային տրիբունալին հանձնելու պահանջով, եթե, իհարկե, փող են ուզում՝ ավերված երկիրը ոտքի կանգնեցնելու համար: Սերբիայի նոր ղեկավարը դեռ դիմադրում է, որովհետև սերբերի 60 տոկոսը դեմ է հանձնելուն: Իսկ հայերի քանի՞ տոկոսը պիտի դեմ լինի Քոչարյանին հանձնելուն... Անհարմար էլ է հաշվելը:

28. Ձեռ ես տվել՝ խաղա

Այնինչ, դուք արդեն թոնում եք, «ազգայիններս»: Այդպես է, երբ բերանը չափ չի ունենում, ոտքերը պիտի պատրաստ լինեն ամեն պահ ծլկելու: Միայն թե պետություն ղեկավարելը թաղի լակոտների կռիվ չէ, որ մեր քրֆես ու փախչես: Ոչ էլ «ազգային ազատագրական» դաշաղություն, որ քրդի մի կով որպես մսացու մորթելու դիմաց հայկական մի գյուղ մատնես մորթվելու և սարով անցնես մյուս գավառ: Իսկ դուք, «փրկիչներս», պետության ներքին ու արտաքին հարաբերությունները իջեցրիք Ցախի Մեյդանի հայաթի (լակոտական) կովի մակարդակին: Երկիրը դարձրիք Թուլեքի Թագավորություն:

600 տարի երազածը, 80 տարի առաջ մեկ անգամ ձախողվածը, 7 տարիների ընթացքում կարոտով, արյունով ու սիրով հիմքերը դրածը: Որպեսզի ձեր քոսոտ տեսքը համապատասխան լինի միջավայրին (այս լեզուն դուք եք ներմուծել հայ մամուլ-ներողամիտ եղեք), փուշտունների փնթի բնագոյով ավերեցիք ու պղծեցիք ձեզանից առաջ եղած ամենայն բան- պետություն, գաղափար, ընկերություն, անուն, պատիվ և ավանդույթ: և հիմա գնո՞ւմ եք: Հիմա նրանք դարձյալ գնում են... Առայժմ՝

պատասխանատվությունից: Իհարկե, հակառակորդին ուշունցի կապած ու հոխորտալով, որ կվերադառնան: Ինչպես վայել է կովից փախչողին: Ինչպես վայել է կռիվը գցող ու արանքը ճողող պրովոկատորին: Հիմա պիտի ձև անեն, թե հայտարարություն անելով ուզում են իրար (վոյին ու օյին) օգնած լինել Ամերիկայի բանակցություններից առաջ: Ճշմարտությունը, սակայն, այն է, որ եկել է հաշվենկատ ամուսնության վերջը, որովհետև դաշնակցության մեջ հաղթեց արևելյան կլանը: Բարեբախտաբար, Իրանի իսլամական պետությունը սանձերը քաշեց՝ իրեն ենթակա Իրանի, Սիրիայի ու Լիբանանի Դաշնակցական մարմիններին արգելելով Մեդրին սարքել բազարի առարկա: Իր հերթին ռուսական սահմանապահ զորքերի հրամանատար Տոցկին նրբանկատորեն Մեդրու հատված տեսչական ստուգման չգնաց, ցուցադրելու համար, որ Հայաստանի այդ հատվածը Ռուսաստանը վստահում է Իրանի պահպանությանը՝ Ադրբեջանի, Թուրքիայի և Հայաստանի թուրք-դաշնակցական ալյանսի ոտնձգություններից:

Ահա թե ում ենք պարտական լինելու Մեդրին չկորցնելու համար: Իսկ Ամերիկայի դերը պարզ կդառնա շուտով: Քանի որ Հայաստանի համար միջազգային ամենատարբեր սանկցիաների շրջան է սկսվել, առաջիկայում Դաշնակցության հանդեպ Արևմուտքի վերաբերմունքից կզգացվի՝ Ամերիկան ուզո՞ւմ էր Մեդրին օտարել մեզանից, թե՞ ոչ: Եթե դաշնակցականների ձերբակալություններ եղան Արևմուտքում, նշանակում է՝ այո, եթե՝ ոչ, ուրեմն՝ ոչ: Այո, այդքան պարզունակ և կոպիտ: Երբ դիվանագիտության լեզուն չեն հասկանում, իջնում են նաև այդ մակարդակին: Ինչպիսին Չորի Բալայանին ինտերպոլով փնտրելու դեպքն է: Դրան հաջորդած քայլը Ադրբեջանի արտգործնախարարի հայտարարությունն է՝ Քոչարյանին Խոջալուի համար դատի տալու մտադրության մասին: և գործը Քոչարյանով չի սահմանափակվելու:

Կարծեմ, նոյեմբերին արդեն ասել եմ, որ ժամանակը կգա, մեզ կհիշեցնեն Խոջալուն: Ինչևէ: Հասկացողը հասկանում է, որ նույնիսկ Ադրբեջանի ու Հայաստանի նման իքի-բիր պետությունների ղեկավարները չեն կարող իրենց թույլ տալ բանակցությունների նախօրյակին նման անարգիչ հայտարարություն անել, եթե այն համաձայնված չլինի շահագրգիռ կողմերի հետ: Եթե Ադրբեջանի արտգործնախարարը այդ հայտարարությունը անելու հաջորդ օրը չի պաշտոնազրկվել (որովհետև նրա հետ այլևս ոչ մի արտգործնախարար ոչ միայն զրույցի չէր նստի, այլև ձեռքը չէր սեղմի),

նշանակում է դա միայն Ադրբեջանի տրամադրվածությունը չէ, և, հետևաբար, Քոչարյանի բանը բուրդ է: Նրան սպառնում է Միլոշևիչի ճակատագիրը: Այս փակուղում հայտնվելով՝ նա ամեն ինչի ընդունակ է: Այդուհանդերձ, սխալ են անում նրանք, ովքեր պահանջում են Քոչարյանի հրաժարականը: Հասկանալի է, որ տազնապաժ են երկրի ճակատագրի համար:

Բայց հանուն հենց այդ երկրի ապագայի՝ պետք չէ դա անել, մանավանդ որ, վստահեցնում եմ ձեզ, այդ մտահոգությունը չի գնահատվելու: Այնպես որ, թողեք ինքը տրամաբանական վախճանին հասցնի այն ավանտյուրան, որ ձեռնարկել է 3 տարի առաջ: Չարժե այդքան թերագնահատել նրա մտավոր կարողությունները: Նա հասկանում է իր վիճակը և կուզենա երկիմաստ մի վիճակում արանքը ճղել: Պետք չէ այդպիսի առիթ տալ նրան: Թող մնա, որ գնալիս հետը տանի վարձկանների իր բանդան՝ իր քվեարկողներով, իր կեղծողներով, ծափահարողներով, գրչի ու լեզվի սազանդարներով, իր նման հետին թվով ֆիդայիներով ու պահեստապետական եկանամիստներով... Հայաստանի մթնոլորտը կարիք ունի միանգամից մաքրվելու ասիական բաղնիքի այն զարշահոտից, որ կախված է լինում օդում աշխարհագորի և մեղրեսների սաների խմբակային ու զանգվածային լոզանքից հետո: Տրամաբանական ավարտը անհրաժեշտ է, որպեսզի ժողովուրդը վերջապես հասկանա, որ գերագույն ազգային գաղափարը- ունեցած երկիրը շենացնելն է, ոչ թե չեղած բանի համար Կիկոսի դեգեներատ տնեցիների նման սուգուշիվան կապելը: և որ երկիրը մարդուս նույն տունն է, ոչ թե ապուպապի գերեզմանին կից սպասարկող անձնակազմի բուդկա: Վերջին հաշվով, ձեռ են տվել-պիտի խաղան:

29. Հայկական Թալիբան, վերջնաբանի փոխարեն

Ռուսաստանը այլ ելք չունի, քան Ադրբեջանի հետ ռազմական դաշինք կնքելը

Ահա եկավ վարձկաններին վերցնելու ժամը: և որոշակի հույս կա, որ սա միաժամանակ կլինի հայ «Գաղթօջախային դիվանագիտության», հայ համայնքային-հայրենակցական-մեռելաձին քաղաքական մտքի թաղումը՝ վերջապես: Ի՞նչ կորուստներով է այս անգամ Հայաստանը դուրս գալու իր ավանդական

մեռելապաշտության այս վերջին հարյուրամյակից և ինչ եզրակացությունով. դժվար է այս պահին գնահատել, որովհետև բուն ցնցումները դեռ առջևում են: Տեր-Պետրոսյանի նման ռոմանտիկները կարծում են, թե այս անգամ դաս կքաղենք: Ոնց որ թե՛ հերթական անգամ սխալվում են: Եթե Մեծ Եղեռնի նման արհավիրքից անգամ բացարձակապես ոչ մի հետևություն մեզ համար դուրս չբերեցինք...

Բայց այդ մասին՝ հետո, «Մեզ օղի նման անհրաժեշտ է սեփական թշնամի» հոդվածով: Իսկ մինչ այդ արձանագրենք, որ նոր տարվա առաջին աշխատանքային տասնօրյակում Հայաստանում մեկնարկեց՝ ոչ, ո՛չ թե նախընտրական շրջանը, այլ 98 թվականի հեղաշրջման համար արդարանալու կամպանիան, որի սկիզբը դրեց, բնականաբար, Վազգեն Մանուկյանը՝ մասնակցության իր բաժին մեղքը, այդպիսով, հանձն առնելով (ինչից էլ որ ու ինչ ոգով էլ որ խոսեր), և շարունակեց (ինչը ամենահետաքրքիրն է) Նաիրա Մելքումյանը, որը զարգացնում էր Մանուկյանի գլխավոր միտքը, թե հեղաշրջում արեցին, որովհետև Լևոնի իշխանությունը լեգիտիմ չէր: Զգո՞ւմ եք լեյտմոտիվի փոփոխությունը. ոչ թե որ Լևոնը «ծախում էր Ղարաբաղը», այլ որ՝ թույլ էր: Այս մոտիվը գնալով սաստկանալու է՝ արտաքին քաղաքականության ճակատում տապալված լինելը ավելի ու ավելի ակնհայտ դառնալուն համընթաց, և թող զարմանալի չթվա, եթե իշխանափոխության հիմնավորումների սպառման վերջնամասում և կործանարար լինելը հանրության գլուխը մտնելու շեմին ապստամբները ապավինեն մանկամտությանը՝ թե Լևոնին հրաժարականի պարտադրեցին, որովհետև մարդամոտ չէր:

Եթե առաջիկայում ուշադիր լինենք, տեսնելու ենք, որ 98-ի հեղաշրջման մոտիվացիան գնալով Ղարաբաղի հարցից հեռացվելու, տարվելու է դեպի սոցիալական վիճակի (այն ժամանակվա, որ այսօրվանը լրագրողները մոռանան- ժողովուրդը չի մոռանում ոչ մեկը) թելադրությունների ոլորտը: Նաիրային ու Վ.Մանուկյանին այդ հարցում միանալու են (հերթականությունը ասել չեմ կարող), Արկադիան, Արտաշ Թումանյանը, Արտաշ Գեղամյանը, Գառնիկ Անանյանը, մի քանի՝ սոցիալականի մեռած դաշնակ դասախոս Համալսարանից, մի տասնյակ դոկտորներ ակադեմիայից՝ քյավառա Ազատ Եղիազարյանի գլխավորությամբ, մի դասակ հին ու նոր կոմունիստ պատգամավորներ պառլամենտից՝ Մերժի ձեռնասուն, պոլի շորի նման առօրյա պետքերի Մերգիկը՝ ռամկավար դարձած դախ կոմսոմոլների շինջոկատով, և, իհարկե, թանաքի ծծանի

նման ձեռքի տակ լինող Հայրիկյանը: և իհարկե Սիլվան: Լյուդմիլան, Ժաննան, Ֆլորան, Նառան, Իռան, Քիսոն...

«Ղարաբաղը ծախելու» մոտիվը թուլանալու է, որովհետև արտաքին քաղաքական օղակի՝ արդեն խեղդող սեղմումի տակ դադարելու է աշխատել, ու երևալու է, ամենայն ակնհայտությամբ, որ Ղարաբաղը «պահողները» ահա չորս տարի դրած նադո՞ղ ծախում են այն: և ոչ միայն Ղարաբաղը, այլև Հայաստանի մարդկային, բարոյական, քաղաքական, ռազմական ռեսուրսները անամոթաբար ծախում են՝ բլոկով, կանխատրով, կարատով և այլն: Ղարաբաղը՝ Ադրբեջանին, Հայաստանի ռեսուրսները՝ քամուն, և, որքան էլ բանալ է ստացվում, փողը մնում է իրենց: Ողբերգությունն ու զավեշտը, ինչպես կյանքում, միահյուսված են լինում քաղաքականության մեջ: Այս չորս տարին հարյուր-հազարների համար անձնական ողբերգություն եղավ, տասնյակ մարդկանց կյանք արժեցավ, հարյուրավորների քաղաքական կարիերան փչացավ, նոր հարյուրավորներ էլ սկսեցին ամեն շաբաթ եղունգները կտրել, մի տասնյակ մարդ էլ բիրդան հարստացան անհավատալի չափերի:

Ոչ թե իմ ու քո հաշվին, ինչի մասին երեսանց բղավում են Արշակն ու Արտաշը: Ոչ: Դա ժամանակավոր անհարմարություն է հայաստանցիներին համար: Այլ՝ Ղարաբաղի կորստյան գնով: Իսկ ստեփանակերտցի Նաիրան եկել Երևանում խոսում է Տեր-Պետրոսյանի լեգիտիմությունից: Վատ նանար չեն ընտրել, ես ձեզ ասեմ, այդ դերի համար: Բայց բավականաչափ անհաջող է ընտրված արդարանալու կամպանիայի ստարտի երկրորդ դեմք Վազգեն Մանուկյանը: Բացի այն, որ օբյեկտիվորեն սուբյեկտիվ կողմ է, ինչ էլ որ խոսի, դեռ մի բան էլ հոգուն մեղք է անում՝ 96 թվականի ձախողված հեղաշրջման մեջ արյուն չթափելու հանգամանքի պատիվը իրեն վերագրելով:

Ընդհակառակը, այդ ինքն էր շահագրգռված, որ արյուն թափվի, եթե անգամ հազար անգամ երդվի, որ չէր ուզում: Կամ՝ միամիտներին համոզի, որ չէր ուզում: Այդ իշխանության համար էր արյունը վտանգավոր: Մոռանում ենք, որ միայն վերջին տարիներին ենք հայաստանցիներս զարմանքով նկատել, որ արյունը ամրապնդում է իշխանությունը, գոնե՝ առժամանակ: Այն ժամանակ բոլորովին հակառակ համոզմունքն ունեինք բոլորս: Այնպես որ, արյունը իշխանությանը պետք չէր, և նա ապահովեց, որ արյուն չթափվի: Ճիշտ է, մի քիչ էլ նախախնամությունը իրենց կողմից

եղավ: Ի դեպ, լեզվատիրության և 96 թվականի ռեյտինգների մասին: Ահա թե ինչ են գրում մեր նախագահական ընտրությունների նախօրյակին ռուսական կառավարական շրջանակներին մոտ կանգնած քաղաքական վերլուծաբանները («Նացիոնալնայա սլուժբա նովոստեյ»):

Ուրեմն, ռուս քաղաքական վերլուծաբանները 96 թվականի նախագահության մեր թեկնածուների հնարավորությունները այսպես են գնահատում. «Հիմա քչերն են կասկածում ներկա նախագահի հաղթանակին, որը ընտրողների մեծամասնության մոտ և ներհայաստանյան քաղաքականության մեջ կարողացել է առաջատար դիրք գրավել: Դրա համար էլ նրա ախոյանների կողմից նրան առաջադրվող պրետենզիաները միայն որոշակի քաղաքական դիրքեր պահելու հայտ և միջոց է դիտվում: Դրանով են, ըստ երևույթին, առաջնորդվում նաև ակնհայտ աուտսայդերներ Բադալյանը, Հայրիկյանը, Սարգսյանը, Աղալովյանը»: Որպեսզի վերոգրյալը մասնավոր մեկի սուբյեկտիվ կարծիք չհամարենք կամ դաշնակից երկու երկրներից մեկի կառավարության կանխակալ ու կանխորոշող (Ռուսաստանի դեպքում) կարծիքը, ուշադրություն դարձնենք հետևյալ առանցքային մտքին. «Հայաստանի պարագային (հոդվածը ընդհանրապես Կովկասի մասին է- Ա.Հ.) Ռուսաստանի գլխավոր քաղաքական շահը այն է, որ պահպանվի դաշնակից երկրի քաղաքական ռեժիմի կայունությունը»:

Իսկ ինչո՞վ պիտի ռուսական կառավարությունը նպաստի դաշնակից երկրի քաղաքական ռեժիմի կայունությանը: Ամենևին էլ ոչ եղած իշխանությունը պաշտպանելու միանշանակորեն, այլ «ուշադիր և բարյացակամորեն հետևելով Հայաստանում ընթացող պրոցեսներին», որովհետև, համոզված են Ռուսաստանում, «Գործող համաձայնագրով նշագրված երկկողմանի հարաբերությունների ուղղվածությունը, ամենայն հավանականությամբ, զգալի փոփոխություն չի կրի առաջիկա ընտրությունների ցանկացած ելքի դեպքում»: Ահա այս վերջին համոզմունքը առավել քան համոզիչ է դարձնում ռուս վերլուծաբանների՝ Հայաստանի 96 թվի նախընտրական շրջանի համակրությունների և հակակրությունների պատկերի գնահատման օբյեկտիվությունը: Այդ սկզբունքին հետևելով և այդ գնահատականն ունենալով, սակայն, ռուսական կողմը կուզենար, որ «եթե Տեր-Պետրոսյանի ընկեր-ախոյանները ընտրություններում հավաքեն ձայների նշանակալի մասը, ապա նրանք

շանս կատանան վերադառնալ իշխանության կառույցները, որը, պիտի ենթադրել, պոզիտիվ ազդեցություն կունենա հայկական պետականության ամրապնդման տեսակետից:

Բազմաթիվ դեմոկրատական երկրների զարգացման փորձը ցույց է տալիս, որ դրանց ներքաղաքական կայունությունը ուղղակիորեն կախված է քաղաքական վերնախավում և իշխանական կառույցներում բոլոր հիմնական հասարակական կառույցների և դրանց ներկայացուցիչների մասնակցության աստիճանից»: Թող ներվի ինձ ծավալուն այս մեջբերումը: Համենայն դեպս, կողմնակի հայացք է ու ավելի ձանձրալի չէ, քան Վ.Մանուկյանի յոթնամյա նաղլը՝ իր չստացված ձայների մասին: և պակաս հուսահատեցնող է, քան մանկական վերկուսակցական խանդավառությունը Լյովիկ Զուրաբյանի, որով նա Լևոն Տեր-Պետրոսյանի գլխավոր սոցիոլոգ կարգեց կենսագրությամբ, խասյաթով, անատոմիայով, ուղնուծուծով սկաուտ և դաշնակցական Նաիրի Բադալյանին՝ 1996 ընտրական տարում: Ինչպես եթե...

Բայց անպատկերացնելին ես ինչպես նկարագրեմ: Չեմ ուզում խորանալ «խլուրդ»-ական-լրտեսական դատողությունների մեջ, բայց պարզագույն մի կանոն՝ քաղաքական ասեմ, ազգային ասեմ, համակեցություն ասեմ, թե պարզապես կենցաղային, կա մի այդպիսի կանոն կամ օբյեկտիվ ռեալություն, որ համաձայնությանը նախորդում է հանդուրժողականությունը, ինչպես հաշտությանը զինադադարն է նախորդում: Դա վերաբերվում է մարդկային գործունեության անխտիր բոլոր ոլորտներին: Պատկերացրեք, որ նույնիսկ ներազգային հարաբերությունների ոլորտին: Որովհետև բնությունը իր օրենքները չի փոխում, ըստ այնմ, թե ոլորտը սուրբ է, սրբազան է, թե ինչ շանոտնուզուխ է: Թռչելուց առաջ, եթե անգամ ազգային երկպառակտչության վրայով ես թռչում, պետք է ասել՝ «հոպ»: Բայց սա՝ ապագայի համար:

Իսկ այն ժամանակ սկսնակ սոցիոլոգ (հասկացություն, որը Հայաստանում ասոցիացվում է արդեն խարդախ բառի հետ) Բադալյանը (հետագայում՝ կասկածյալ), որը իր հասարակական, քաղաքական, աշխատանքային կենսագրությունը սկսել էր սկաուտական բանակումներում և նոր ձևավորվող դաշնակցական լրատվական ցանցում, 96-ին, հանկարծ, դառնում է Տեր-Պետրոսյանի նախընտրական շտաբի կարևորագույն դեմքերից մեկը, որովհետև Զուրաբյանը դառնում է, փաստորեն,

ընտրությունների՝ մամուլի գծով պատասխանատուն: Իսկ որտեղ ենք տեսնում սույն Բաղայանին իր սև գործը անելուց հետո, 98 թվականին...

Ապրես, Վազգեն Սարգսյանի աշխատակազմում, որպես քաղաքական ու ռազմավարական վերլուծությունների (ռազմախին նայեք) խմբի ղեկավար՝ մտքի տիտան Շիրխանյանի ենթակայության տակ: և այդ ժամանակներում է, որ բուռն ծաղկում է ապրում Նաիրի Բաղայան- մանր սոցիոլոգի գործունեությունը: Երբ ամեն ամիս հարցումներ է անցկացնում՝ նախապես կուսակցություններից կանխավճար հավաքելով և ամսվա վերջում ամենքին մի քանի ռեյտինգ գրում տալիս: Անշուշտ, ամենաշատ տոկոսը՝ Դաշնակցությանը: Բայց դառնանք 96-ին: Անշուշտ, ժողովրդային տրամադրությունները իմանալու միակ աղբյուրը Տեր-Պետրոսյանի համար Ն. Բաղայանը չէր՝ Դաշնակցության հետ: Բայց ճակատագրի հեգնանքն այն է, որ երկրորդ աղբյուրը Սերժ Սարգսյանի ղեկավարած Ազգային անվտանգության ծառայությունն էր: Արդեն կարելի է մոտավոր պատկերացում կազմել, թե գործող նախագահի թիմը ապատեղեկատվության ինչ պաշարով և ինչ տրամադրությամբ էր գնում դեպի նախագահական ընտրությունները: Բայց կար համակրությունների և հակակրությունների մի այլ պատկեր, ինչի մասին ընտրություններից ամիսներ առաջ գիտեր նաև ռուսական իշխանությունը: Իսկ թե ռուսական կողմը տեղյակ էր պահել, թե՞ ոչ Տեր-Պետրոսյանին՝ իր ուսումնասիրությունների մասին, մենք չգիտենք: Մենք նաև չգիտենք ՅՈՒՆԻ-ի մատուցած տեղեկությունը, որը պիտի որ շատ չտարբերվեր Նաիրի Բաղայանի հրամցրած պատկերից:

Հիմա անլեզվիտիմության հին երգը նորից քաղաքական բեմ է ելնում. ինչո՞ւ: Պետք չէ շատ առաջ ընկնել և եզրակացնել, որ սկսվել է նախագահական ընտրությունների նախաշրջանը, թեև հակառակը պնդելն էլ խոհեմ չի լինի: Իհարկե, Քոչարյանը, համենայն դեպս, պատրաստվում է ընտրություններին և, բնականաբար, գտել ու ֆիքսել է իր բուն հակառակորդին՝ Տեր-Պետրոսյանին: Զարմանալի կլինեք, եթե նա Արտաշին կամ մեկ ուրիշի լուրջ ընդունեք և մեկուկես տարի առաջ կամպանիա սկսեք, ինչը (վաղ սկսելը) հղի է փուստ-ստարտի վտանգներով: Նա պետքը չունի վաղ սկսելու: Նրան Վազգենի և Նաիրայի կամպանիան պետք է նախ այսօրվա քաղաքական վիճակի թելադրանքով:

Արտաքին քաղաքական: Ներսում նա խնդիր չունի, հատկապես որ կեղծելու տարբերակը կա: Նման դեպքում, եթե հույս էլ չունեն ընտրություններին հասնելու, համենայն դեպս, նախընտրական կամպանիայի իմիտացիա անում են: Այլապես թիմը սխալ կհասկանա և ժամանակից շուտ կլքի պատրոնին: Դա արվում է ոչ միայն համակիր լոխերի համար, այլև մերձավորագույն զինակիցների: Բայց իշխանության բիրտ բնույթն է այդպիսին: Քնքշություն ակնկալեք ձեր սիրուհիներից: և ուրեմն, Քոչարյանն այսօր ձեռքն է առել երկսայրի մի բան: Կհասնի՞ ընտրությունների, կօգտագործի Լևոնի դեմ, չի հասնի... օգտագործում է արդեն այսօր: Այսօրվանից: Ամենահավանական զարգացումների դեպքում նա պիտի հեղաշրջման համար արդարանալու բավականաչափ պաշար կուտակած լինի: Կասկածելի ճանապարհ է, և Մանուկյանին էլ հատակն է տանում հետը: Ամենայն հավանականությամբ, անգիտակցաբար է անում, ինչպես շատուշատ բաներ, որ արել է այս տարիներին: Բայց Մանուկյանը ինչո՞ւ է Քոչարյանի քարը իր վզին կապել: Որովհետև Վազգենը իր տարերքի մեջ է: Նա բլեֆ է անում: Իսկ այս ողջ իրարանցման պատճառն այն է, որ Ռուսաստանին այսօր այլ բան չի մնում անելու, քան ռազմական Դաշինք կնքելը Ադրբեջանի հետ: Կենտրոնական Ասիայում ամերիկացիների հիմնավորվելուց հետո:

Մոսկվայում Բաքվի հետ ստորագրված համաձայնագրի մանրամասները էական չեն: Ամենայն հավանականությամբ, այն կիսով չափ էլ պատկերացում չի տալիս այն գեոպոլիտիկ զարգացումների մասին, ինչի հոտը առել է դաշնակցությունը և ինչը օբյեկտիվ պատճառներով դեռ չի հասկացել ռամկավարների Թերմաշը: Կարծեմ ուղիղ մեկ տարի առաջ մենք ենթադրել էինք, որ ԱՄՆ-ը շուտով բանակցություններ կսկսի Թալիբների հետ: Թալիբների հետ, թե առանց Թալիբների, ամերիկացիները մտնելու էին Աֆղանստան անխուսափելիորեն, որովհետև տարածաշրջանում քաղաքական ամեհի վակուում էր գոյացել, ինչը լիցքաթափելու համար ռուսները արդեն ուժ չունեին, Չինաստանը՝ դեռ չունեի: Մնում էր Ամերիկան: Ինչը և եղավ: Ամերիկացիները, ի վերջո, Կովկասում ռուսներին թեթևակի վրաքաշ անելով՝ մտան Կասպից ծովի և Իրանի թիկունքը՝ էֆեկտիվ նրբագեղությամբ, եթե այս տերմինը, իհարկե, օգտագործելի է ռազմաքաղաքական օպերացիաների դեպքում:

Դա Ռուսաստանի համար չարյաց փոքրագույնն էր՝ համեմատած Չինական ապագա հնարավոր ներխուժման հետ: Այդ պատճառով էլ ռուսական կողմի առարկությունները

ճարահատյալ են: Ամերիկացիները միայն առիթ չունեին, ինչը ձեռք բերեցին սեպտեմբերի 11-ին: Չլինե՞ր սեպտեմբերի 11-ը, կլինե՞ր դեկտեմբերի՝ կարևոր չէ քանիսը, կամ չգիտեմ որ ամսի որևէ օր: Մեզ վերաբերվող մասով հակատեռորիստական կամպանիայի նշմարվող զարգացումներից և դասերից մեկն այն է լինելու, որ Կոալիցիան չի կարող տևական ժամանակ այսպես ստորացված վիճակում թողնել մահմեդական աշխարհին, և որ այդ աշխարհի կողմից Ամերիկային հասցեագրվող գլխավոր՝ երկակի ստանդարտով առաջնորդվելու մեղադրանքը մեղմելու համար մոտ ապագայում Կոալիցիան պատժելու է նաև քրիստոնյա մի կարգազանց տարածք:

Իսկ այդպիսին, ըստ ամենայնի, Հայաստանն է: Հատկապես, որ վերջին 10 տարում քիչ «ավանդ» չենք ներդրել մահմեդական աշխարհի հասարակական կարծիքում երկակի ստանդարտի գոյության համոզմունքի ձևավորման գործում: Այնպես որ, քավության նոխազը չէ, որ փնտրելու են: և ահա թե վերջում ինչ է ստանում «լավ ժամանակներին սպասելու» քաղաքականությունը՝ մասնավորապես, և այդպիսի կենսաձևը՝ ընդհանրապես: և մինչ թոթովախոս աղամալյանները-աղալովյանները հին դալմադալն են քոքել Հյուսիս-Հարավ անմտության մասին (պատեֆոնի երանավետ ժամանակներում կտտոցով ասեղը ակոսից դուրս գցելու հնարավորություն կար), ռուսական մեծագույն նավթային ընկերությունը արդեն ակնհայտորեն միանում է Բաքու-Ջեյհան գծին. մնացածը մասնակցության տոկոսի բազարն է: Եթե անգամ լուրջ ընդունենք Հյուսիս-Հարավ «օսը», ի՞նչ կապ ունի դա հայերիս հետ: Ռուսաստանը իր «օսը» անց է կացնում որտեղով ասես, բայց ոչ երկայնությամբ Գյուլնազ տատի հեքիաթ Իրան-Հայաստան գազամուղի, որը այս քաղաքականության պայմաններում, քանի դեռ Ռուսաստանի ընդերքում գեթ մեկ բալոն գազ կմնա, չի իրագործվի: Իսկ այդ թեմայով Օսկանյան-Քոչարյանի հակառուսական շանտաժը վատ կվերջանա: Հայտնի է, թե ինչով է ավարտվում թույլի շանտաժը-լավագույն դեպքում՝ ապտակով:

Անցած տարի, երբ Ռուսաստանի տրանսպորտի նախարարի տեղակալը Ադրբեջանում բանակցություններ էր վարում Ռուսաստանը Ադրբեջանի ու Իրանի վրայով հարավային ծովերին կապող երկաթուղու պակասող 300 կիլոմետր հատվածը կառուցելու մասին, նույն օրերին նույն Ռուսաստանի էներգետիկայի փոխնախարարը Երևանում հայտարարեց, թե՝ «Պատմականորեն հնարավոր չէ, որ ռուսական գազը

Թուրքիա մտնի Հայաստանով»: Ոչ թե աշխարհագրորեն, ոչ թե քաղաքական պատճառաբանությամբ, և ոչ էլ տնտեսագիտական, այլ շփոթիտակ՝ «պատմականորեն»: Իհարկե, նա ուզում էր ասել և կարող էր ասել՝ պաթոլոգիայի բերումով: Հայկական պաթոլոգիայի: Ո՞վ պիտի ասեր ապուշը դու ես: Հո ինքը ուղիղ չէր ասել՝ ապուշ: Ռուսները Թուրքիա ու Բալկաններ գազը անց են կացնում Սև ծովի տակով, Ռուսաստան-Թուրքիա ավտոուղին անցնում է Վրաստանով, ծովային ուղիները, բնականաբար, Սև ծովով և Կասպից ծովով, իսկ երկաթուղին էլ, ահա, Ադրբեյջանով: Որից հետո Ռուսաստանի ու Վրաստանի համար գոնե անիմաստ է դառնում Ջուլֆայի երկաթուղային հանգույց ու Մեղրու երկաթուղին՝ այսինքն, հայկական երկաթուղու տրանզիտային նշանակության առնվազն կեսը: և Հայաստանը դառնում է մեծ ճանապարհների խաչմերուկում բարձր քարի վրա նստած հազարամյա քոռ բու:

և որպեսզի հայ ժողովրդի պատմական հիշողությունը շատ չվիրավորվի թուրքերի հետ ավելորդ շփումից, Ռուսաստանը դեմ չէ, որ Հայաստանը Թուրքիայի հետ շփվի օդով, ապագայում, Մեծամորի հոսանքի լարերով: Ու դեռ Արամը (ճիշտ է՝ անվստահորեն) գրում է, թե՝ «հայ-ռուսական հարաբերություններում տնտեսական գործոններն են աշխատում, ոչ թե քաղաքական»: Իսկապես որ, Ռուսաստանը նոր լարեր հո չի քաշելու (շուկայական տնտեսության այս դարում) Կրասնոյարսկգեսից մինչև Էրզրում, եթե Մեծամորի ատոմակայանը հրես՝ Թուրքիայի սահմանի վրա, հայերի պատմական հիշողությունն էլ (ու բարգավաճելու շանսը՝ հետը) հուր-հավիտյան մեկուսացված ռուսական սահմանապահ գորքով: Միայն ապշել կարելի է, թե մի ժողովրդի ազգային զգացմունքները ինչ աստիճանի շուկայական արժեք ունեն մի այլ ազգի համար: Առավել ապշելունն այն է, որ հայերի գործնականության մասին առասպելը ամեն անգամ իրականության հետ շփվելիս հօդս է ցնդում: Հայությունը իրեն ավելի ապահով զգում է անցյալի մեջ, ուր ամեն ինչ տեղի ունեցել-վերջացել է, և որևէ բան որոշելու անհրաժեշտություն չկա: Բայց ամբողջ ցավն այն է, որ ուրիշները ամեն պահ որոշում են ընդունում (այդպիսին է մարդուս բնույթը): և որոշում ընդունողները ընդունում են նաև նրանց փոխարեն, ովքեր որոշում ընդունելու ընդունակություն կամ խիզախություն չունեն:

և իհարկե, այդ որոշումները մեր մասով լինում է անցնող-դարձողի որոշումը՝ ճանապարհին ընկած քարի մասին: Մեկը վերցնում դնում է ճամփեզրին, մեկը ոտքի թաթով շարտում է հեռու՝ նայած իր ուժին ու քարի չափսին: Որպեսզի համեմատությունների ցուցակը լիովին սպառենք և Հայաստանի այսօրվա անապահովությունը ավելի հստակ տեսնենք, դիմենք ռուս գրողին, հատկապես, որ այդտեղ հիշատակվում է նաև Փարիզը (առանց Քի Վեսթի): Մամին Սիբիրյակի վեպի հերոսը իր՝ Փարիզ ճանապարհ ընկնող ցանցառ ազգականուհուն խորհուրդ է տալիս. «Չլինի՞ թե Փարիզում մտքովդ անցնի ֆրանսերեն խոսես, որովհետև քո ֆրանսերենը նույնն է, ինչ ձիու քայլքը սառույցի վրա»:

Չպատկերացրի՞ք: Դա ներելի է: և ուրեմն, քանի որ Վարդանանց պատերազմին հայ այրուձիի՝ Կասպից ծովը շրջանցելով դեպի Հայաստան մարշ-բրասուկից հետո հազիվ թե ձիերը մեր կյանքում լուրջ նշանակություն ունեցած լինեն և հարստացրած լինեն մեր սոցիալական փորձառությունը, ինչից պիտի բխեր մեր երևակայությունը, կանգ առնենք մեզ քաջածանոթ կենդանու պատկերի վրա՝ նույն սառույցին: Սառույցը միջազգային քաղաքականության ասպարեզն է, էշի չոված չորս ոտքերը՝ Քոչարյանը, Սերժը, Օսկանյանը, Վահանը: և քանի որ իշի՝ գլուխ ունենալ-չունենալը մի հաշիվ է, մնում է մեզ իդենտիֆիկացնել մնացած մասի հետ: Հետևաբար, էշի իրանն էլ Հայաստանն է, այսինքն՝ մենք: Սառույցի վրա: Գրեթե պատկերացրիք: և ահա քիչ չէ այդ էշը այդ վիճակում է, մի բան էլ Հունաստանը, Իրանը, Սփյուռքը, Ռուսաստանը խեղճ հայվանին բզում, բրթում ու քաշքշում են՝ չորսով մի ուղղությամբ: Ուղղությունը կարևոր չէ, որովհետև էշը քայլ անել չի համարձակվում, այլ չոված ոտքերով սողում է սառույցի վրա: Դեռ որ սողում է: Հիմա պատկերացրի՞ք: Հիմա նույնիսկ կոմպլեմենտարիզմը պատկերացրիք: Բայց Հյուսիս-հարավի նաղլը ավարտենք:

և այսպես, տարածաշրջանի կոմունիկացիների անցուդարձին հեռվից նայող Հայաստանին մի բան, այնուամենայնիվ, նմում է, որ Հայաստանը քրիստոնեական սիրուց դրդված Ռուս-Բելոռուս Միության հետ կապվի... օդով: Վրաստանի օդով անցնող հայ քաղաքական բթամտության չժանգոտող պողպատե լարով: Այս էլ ձեզ՝ Հարավ-Հյուսիս առանցք: Ահա և ձեզ կոմպլեմենտարիզմը գործողության մեջ: Ահա և ձեզ Ցեղասպանության դատապարտում՝ կենդանի երկրի փոխարեն: Փաթեթային տարբերակն էլ՝ վերադիր: Այսպես ավելի շուտ կմոտենանք Հայաստանը

փաթեթավորելուն: Կամ՝ Զմոսելուն: Բայց ուրիշ ի՞նչ աներ Ռուսաստանը, եթե Հայաստանը անմիտ քարի նման ընկած է Հարավի ու Հյուսիսի, Արևմուտքի ու Արևելքի ճանապարհին: Ի՞նչ է լինում պարտիզայանի շան կամ դեզի վրա նստած շան հետ, որը ոչ ինքն է ուտում, ոչ ուրիշին է մոտ թողնում: Պարտիզայանի շան հետ լինում է այն, որ կա՝մ սովից սատկում է, կա՝մ տալիս սատկացնում են:

29. Օրը ցերեկով՝ համաներումից մինչև հրապարակային մահապատիժ «Առազաստում»

1.Շակալների խրախճանքը

Երևի չարժեր չնչին զավգակությանը անդրադառնալով՝ սկսել այս խոսքը, եթե այդ՝ գյաղայի, տեսակը դարձած չլիներ մեր ժամանակի «հերոսը»-պատգամավորը, մինիստրը, իդեոլոգը... չգիտես ինչի:

Կարելի էր նաև արհամարհել: Տգետին արհամարհելը, գիտենք, մտավորական մարդուն սազական զբաղմունք է, մի պայմանով, սակայն, որ քեզ մտավորական են համարում, ոչ թե փալաս: և, որ առավել կարևոր է, նա, ում հասցեագրված է արհամարհանքդ, առնվազն պիտի իմանա, թե ինչ ասել է՝ մտավորական: Այլապես կստացվի, որ արհամարհել ես, ասենք, 4 համարի տրուլեյբուսին:

Ոչ թե այն իմաստով, որ արհամարհել-տաքսի ես նստել, այլ կողքովդ անցնելիս պարզապես արհամարհել ես ... Տաք է, շարժվում է, ապրում է 60 տարի, այդպես մետաղի ջարդոն կդառնա ու կմտնի ձուլարան, չիմանալով, որ իրեն արհամարհել են: Այնպիսի ժամանակներում, երբ միլիցիայի պաշտոնաթող թաղայինները դառնում են օրենսդիր, իսկ «վետերոկի» վարիչները՝ մինիստր, դժվար թե նրանցից թեթևակի զգվելու՝ մեր դեմքի արտահայտությունը գնահատվի որպես էսթետի դիրքորոշում:

Վախենամ թե՛ դա ավելի շուտ համարեն գոմիկի երկիմաստ ծամածռություն: և ոնց որ թե իրավունք ունեն խառնելու, որովհետև մենք էն գլխից ենք խառնել հասկացողությունները և, օրինակ, մտավորական ենք համարում նաև մեկին, որը ռուսերեն թերթ է խմբագրում և թերթում վերնագիր է դնում, թե՛ «Թուրքերը մոբայլով խոսում էին կովի հետ»: Ըմբռնում եք, չե՞, «Ազգային-ազատագրական» ենթատեքստը՝ կովը խոսում է կովի հետ: Դե որ մենք սրան մտավորական ենք համարում, նա ինքն էլ

է անկեղծորեն իրեն այդպիսին համարում, գուցե կինն ու հարևաններն էլ են համարում, որովհետև փողկապ է կապում, առավոտները հարևաններին բարևում է՝ քթի տակ մոթմոթալով, ոչ թե ուսները թփթփացնելով (ուրիշ բան, որ գուցե դա չի անում վախից), կնոջը չի ծեծում և սեփական երեխաներին մեր չի հայհոյում բաց պատշգամբում ... Եվ իզուր եք կարծում, որ նա կովի, հեռախոսի ու թուրքի մասին գրածը սրամիտ ժուռնալիստական հնարք է համարում: Ամեննին: Նա դա դիտում է որպես Հայ Դատի հանդեպ իր որդիական պարտքի մատուցում: և չես կարող համոզել, որ «դիշովկից» Հայ Դատը շահել չի կարող, և առհասարակ, որևէ գաղափար դրանից չի շահում: և չես կարող հասկացնել, որ, առհասարակ, չի լինում ինտելիգենտությունը՝ առանձին, մուռ քշելը՝ առանձին, ճաշակը՝ առանձին, ազգասիրությունը՝ առանձին, առաքինությունը՝ առանձին, արհեստը՝ առանձին: Չի լինում, ու՝ վերջ: Չի լինում հայ մտավորական և չինացի մտավորական: Կամ մտավորական են, կամ չինացի և հայ:

Եթե մեկնումեկը պատերազմի դաշտից շատ հեռու ու տաք մի տեղ խոսում է զենք վերցնելու մասին, բարբաջում է ավտոմատը ձեռքին ՀՀՇ-ի վերադառնալու դեմը առնելու մասին, հասարակության մեջ պետք է գտնվի սրամիտ մեկը, որ հանկարծ «փը՛շտ» անի, որպեսզի կողքինները պահը վայելեն: Եթե մեկը նրանցից, ովքեր նախկինում իրենց «սպասարկած տարածքում» կաշառք էին վերցնում՝ անգամ մի բանկա դուրմայով և սուջուխի երկու շարանի տեսքով, ահա այդ մեկին չի կարելի հիմարաբար «չեկիստ» ասել՝ իբր բացասական իմաստով, որովհետև սովետական միլիցիոներին չեկիստ ասելը նույն պարզևն է, ինչ կայարանի համբալին 1 դուլարի փոխարեն 100 դուլար տալը: Չի կարելի նմանին կշտամբել (ինչպես իմ գրչակից ընկերներն են անում), թե՛ արի քարը փեշիցդ թափ տուր, որովհետև օրենսդիր լինելով՝ վայել չէ զենքից-բանից խոսել: Չի կարելի կշտամբել, որովհետև, եթե նրա նմանը օրենսդիր է դարձել, նշանակում է դրանից առաջ երկրում այնպիսի մի ազգային աղետ է տեղի ունեցել, որ հիմա օրենքից խոսելը նույնն է, թե քաղաքը ավերած երկրաշարժի հաջորդ օրը կշտամբես քաղաքացիներին, որ փողոցը անցման տեղերով չեն անցնում: Կամ՝ նեղանաս քաղաքապետարանից, որ մյուս առավոտ զիբիլը ժամանակին չի տարել, երբ ողջ քաղաքն է դարձել աղբակույտ:

Հիմա գլադաների ժամանակն է: և մի կարճ ժամանակ էլ դեռ այդպես կլինի: և այդպիսի ժամանակներում, երբ հերոսները բանտում են կամ հողի տակ, երբ դեռ խրամատները

Ազգային ժողովի շենքից հեռու են հարյուրավոր կիլոմետրերով, գյաղաները, այսպես, պիտի կամուֆլյաժե բիկինի հագնեն ու պուտանկի «խրոխտ» մարշով գնա՝ ն-գան իշխանության միջանցքներում: Գնան ու գան: Գնան ու գան... Մի բանում, սակայն, կարելի է վստահ լինել. այն տարիներին «ազգային թրաշ» պահած հանցագործների ավտոմատների շրխկոց-չրխկոցը սրանց նմաններին այն աստիճանի սարսափի է մատնել, որ նրանք այլևս երբեք ավտոմատ ասած բանին մոտ չեն գնա, ինչ մնաց թե ինչ-որ մեկի դեմը առնեն, այն էլ՝ պատերազմի բովով անցած ՀՀԾ-ի: Այնինչ, նույնիսկ զգոնությունը չկորցրած «Առավուտը» այդ առթիվ ամոթխած թոթվում է, թե՛ եթե իշխանությունը մինչև հիմա ՀՀԾ-ի վերադարձով է վախեցնում մարդկանց, ուրեմն նախկինները խնդիր ունեն հասարակության հետ ...

Ներողություն, որ ընդհատում եմ մտքիդ սլացքը. իսկ Կարեն Դեմիրճյա՞նն ինչ խնդիր ուներ հասարակության հետ, որ մարդուն ոչնչացնելուց հետո հիմա էլ հիշատակն են ոչնչացնել փորձում՝ գրեթե հաջողությամբ: Նույն այդ հասարակությունը, որ բոլորովին վերջերս պաշտում էր երջանկահիշատակ Կարեն Դեմիրճյանին, արդեն սկսել է ծամծմել այդ չարաբաստիկ 300 դոլարի պատմությունը, որը վիժվածքները հեռատեսորեն հանած են եղել դիակի շորի գրպանից (բայց ասում են՝ շփոթված էին): Դեմիրճյանը չէ՞ որ բացարձակապես խնդիր չուներ հասարակության հետ, բայց պարզվեց, որ ամեն ինչ կախված է (համենայն դեպս, ժամանակի որոշակի հատվածում) գրպարտության պետական մեքենայի թափից: 20 տարի առաջ այդ նույն ժողովրդի գլխում եթե Դեմիրճյան անունը փողի հետ կապող մի միտք անգամ ծագեր, ապա դա կլիներ զուտ հետաքրքրասիրություն՝ արդյո՞ք առաջին քարտուղարը գոնե ձևի համար գրպանում փող պահում է: Ոչ թե՛ ինչքան ու որտեղից: Ափսոս է այդ մարդու հիշատակը:

և այդ հիշատակը այդպես ոխակալորեն, այդպես հրապարակայնորեն անամոթաբար տրորելու մթնոլորտում, պատկերացրեք, չգտնվեց մեկը, որը վեր կենար ասեր. «Լսեք, ա՛յ թուրք ու քուրդ բեգերին՝ խոնարհ, բայց սեփական իշխանների գլխակեր ճորտի զավակներ, դու՛ք ձեր հայրերի այդ ո՞ր արժանիքի իրավունքով եք իշխան մարդու անունը հոլովում: Մի՞թե պարտադիր էր, ասեր, ա՛յ տիրադավ անտերներ, որ ընդամենը 2 տարում խփեիք մուխանաթության բոլոր ռեկորդները աշխարհի ժողովուրդների շարքում՝ սկսած երկրի դատախազին իր աշխատասենյակում

սպանելուց, վերջացրած Պառլամենտի սպանողով... Հիմա էլ, ահա, հանգուցյալների գրպանների խուզարկումն ու դրա քննարկումը հրապարակայնորեն... Ա՛յ չտեսի ծոռներ ու չունևորի թոռներ, այ համբալի համբալ զավակներ, բա եթե Դեմիրճյանի նման տղամարդու գրպանում էլ 300 դոլար փող չպիտի լիներ, հապա ու՞մ գրպանում պիտի լիներ: Կիմ Բալայանի՞: Դե, պատկերները մտովի իրար կողք դրեք: Կուզեք՝ ավելացրեք իշխող կոչվող կուսակցության Մարգարյանի պատկերն էլ ու... սարսափեք Հայաստանի ապագայից...

Չէ՞ որ, եթե Հայաստանում միայն մեկ տղամարդու վերապահված լինել գրպանում 300 չէ, 30 հազար ունենալու, իսկ ուրիշներին՝ ծխախոտի փողից բացի՝ ոչ մի բան,- այդ մարդը պիտի լիներ Կարեն Դեմիրճյանը: Իր դիրքով, իր վաստակով, իր երեվելի տեսքով՝ վերջին հաշվով... Բայց շակալներից ոչ մեկը այդ բանը չի ասի վախից, թե օրերից մի օր Ազգային Ժողովի դահլիճում կսկսեն իրենց բոլորի գրպանները ստուգել... կենդանի ժամանակ: Նրանք չեն անի, պարզ է, բայց դրսում է՛լ մարդ չի մնացել Դեմիրճյանի հացը կերած ակադեմիկոսներից: Այդ ԽՍՀՄ ժողովրդական արտիստներից-բանից... Ուրանալը՝ ուրանալ, բայց այսչա՞փ սահմոկելի-համազգային մասշտաբի:

2. Հատակին պատկածների դավադրությունը

Իսկ դուք ասում եք՝ հասարակության հետ խնդիր: Իսկ դուք ուզում եք օրենսդրական դաշտ բերել (իբր, մի փախչող են) ու «հանգստացնել» ծտի սիրտ ունեցող գրպանահատներին, մարդկանց չուլաններից դաուրմա ու թթու «առգրավող» նախկին թաղայիններին ու գաստրոնոմների ետնամուտքով ձրի հավ ու ձու տուն տանող ՕԲԽՍ-ի նախկին օպերներին, որոնց ետին թվով «ազգի զինվոր» են գրել, օ՛ սարսափ, ռուսալեզու թերթերի պատվաբոգերը: Իսկ նրանց՝ բանականություն չկորցրած կոլեգաները կարկամել են: Ինչու՞ են կարկամել: Հո շուտով գալու է երկիրը դարձյալ պաշտպանելու ժամանակը: և երբ եկավ այդ ժամանակը, երբ վրա հասավ իշխողների փախեփախը, այդ ժամանակ հո լավ է երևալու՝ ո՛ր մկան ծակն են մտնում բեղավոր ու անբեղ «միկրոֆոնի ֆիդայիները»:

Ճնշվում են, որովհետև քի՞չ են: Իսկ լավը ե՞րբ է շատ լինում: Երբ, առհասարակ, հազար չափահաս մարդուց քանի՞սն է ուղեղ ունենում: Մե՞կը, երկու՞սը, երե՞քը... Պատկերացնու՞մ եք, ի՞նչ քառս կդառնար կյանքը, եթե հազարից տասը մտածելու

ընդունակ լինել: Իսկ դուք խեղճացել և Վարդենիսի գյուղերի խեղճ փախստականների նման հեշտորեն տրվել եք «մագութի հանձնաժողովների» անուղեղ բարբաջանքին: Հետո, շատ չէ՞ք, սիրելիներ (կասեր Մերուժանը), դուք էլ հմայվել «նախկիններ» բառով: Ու երբ օրը տասը անգամ կրկնում եք՝ «նախկին հանցավոր ռեժիմ, նախկին հանցավոր ռեժիմ», նպատակ ունենալով, հավանաբար, ձեռնադրել ընդդիմախոսներին, այդ բանն անելիս մի անգամ ուշադիր նայե՞լ եք ձեր շուրջը ու մտածել, թե այսօրվա Հայաստանում հարյուր հոգուց քանի՞սն է հիշում կամ հասկանում չակերտների նշանակությունը: Թե՞ կարծում եք, տգետները միայն պառլամենտում են հավաքվել: և երբ ձեր շուրջն եք նայում, չի՞ երևում, որ նախկինների գալու-չգալու հարցը բավականաչափ հոետորակա՞ն է: Համենայն դեպս, պարզ չէ՞, որ պետության ու բանակի հիմնադիր գործիչները որտեղ էլ լինեն, ինչ կուսակցության ու կառույցի մեջ էլ լինեն, եթե ոչ առաջնային, գոնե ուրիշներին հավասար իրավունք ու հնարավորություն ունեն հավակնելու՝ Հայաստանը թուրքերից մաքրելու դերին: Մանավանդ որ, մի անգամ արդեն մաքրել են:

Միտքս այն է, որ իմ ու քո կյանքի փորձ ունեցողը, հասարակական վարքի մոտիվները մեջբերելիս, (հատկապես երջանկահիշատակ Դեմիրճյանի անբասիր կերպարի աղճատումների հետ հաշտվող մասսաների ֆոնի առկայությամբ) դատողություններում պետք չէ, որ լինի այդքան այսօրեական: Երբեք մի ասա երբեք: Երբեք մի ասա՝ նախկին իշխանություն, նախկին նախագահ, որովհետև ըստ ժամանակագրական կատեգորիայի՝ դա իր անունն ունի՝ առաջին: Իսկ քաղաքական կատեգորիաներով դատելու դեպքում՝ առաջինը դեռ չի նշանակում առաջին ու վերջին: Հայ ժողովրդի ճակատին գրած հո չի՞, որ ամեն անգամ երկիրը բաշխբոզուկներին թողնելով՝ ինքը պիտի հեռանա երկրից: Հո չէ՞նք կարող հույսներս դնել Հայաստանը միայն ծիրանի սեզոնին հիշող մեր սիրասուն ախպար եղբայրների վրա: Հիմա էլ հո երկրորդ Վազգեն չկա, որ խաբվի ու հայկական բանակը դնի դավադիրների տրամադրության տակ: Հո նոր Դեմիրճյան չի ծնվելու, որ նույն միամտությամբ հայերի ձայները շահի ու դառնա այդ ձայների զոհը: Վերջապես, հո գետնի տակ չանցան երկիրն ու բանակը հիմնադրած անկախության սերնդի հազարավոր տղամարդիկ: Թե չէ, մի ողջ ժողովուրդ չի կարող հույսը կապել ԱԺ-ի դավաճանների հետ, ովքեր մի մարդու նման համաներում շնորհեցին «27»-ի մարդասպաններին ու

կազմակերպիչներին: Այնքա՛ն միաձայն ու դավադիր հապճեպությամբ, այնպիսի չքմեղությամբ (իրենց լեզվով՝ իրենց շլանգի տեղ դրած), որ մարդու լեզուն չի դառնում այս անգամ մի բան ասի գործադիրի հասցեին՝ իր այլանդակությամբ հանդերձ:

Թերթերը գուշակություններ էին անում՝ տեսնես Քոչարյանը վերջին հանդիպման ժամանակ ի՞նչ էր ասել խմբակցությունների ղեկավարներին, որ այդպես գաղտնապահ են դարձել: Թերթերը ամեն անգամ իրենք իրենց ուզում են հավատացնել, թե Քոչարյանը այս անգամ դրանց հետ կարող է ազգային-պետական խնդիրներից խոսել: Իսկ «պետական գաղտնիքը» այն է եղել, որ Քոչարյանը դարձյալ սպառնացել է ցրել պառլամենտը, եթե համաներումը չանցկացնեն պառլամենտում: Ընդ որում՝ ծպտուն չհանելով:

Չծպտալով: Որովհետև պարզ է, չէ՞, եթե մեկնումեկը մե՛կ-միակ հարց տար Դավիթ Հարությունյանին՝ Համաներման ու «27»-ի առնչության մասին, ինչ էլ որ նա պատասխաներ, սկանդալը դուրս էր գալու դահլիճից, և ստիպված էին լինելու նախագիծը մերժել... Բայց պայմանը եղել է անծպտուն քվեարկելը: Թուլաբաժինը կորցնելու վախից բացի կա՞ այլ մի բացատրություն՝ այդպես գողեգող-դավաճանաբար քվեարկելու համար: Ծանոթ պատմություն է: Մի դեպքում (98-ին)՝ եթե չթողնեք պատգամավորին դատեն, պառլամենտը կցրեն: Հիմա՝ եթե չթողնեք մարդասպաններին բանտից ազատեմ՝ կցրեն: և երկու դեպքում էլ քվեարկեցին:

Երկու դեպքում էլ՝ գրեթե միաձայն:

և վիճակի տրագիկոմիզմը այն է, որ առաջին քվեարկության ժամանակ Վազգեն Սարգսյանն ու Դեմիրճյանը կենդանի էին: Երկրորդ դեպքում՝ քվեարկությունը իրենց սպանողներին ազատելու համար էր: Իսկ այդ ողորմելիները, իբր, քիչ բուրժ էին, հիմա էլ իրենց լրիվ թթվի քարի տեղ են դրել և մրթմրթում են, թե՛ «չէին սպասում»... Ինչի՞նչ էին սպասում: Ումի՞ց չէին սպասում: «27»-ից հետո է՞լ չէին սպասում: Այ, Դեմիրճյանը չէր սպասում: Այս խոսքերը կան սպանությունը պատկերող ժապավենում: Առաջին կրակահերթին հետևող՝ վայրկյաններ տևած դադարին Դեմիրճյանը, որ հասկանալի բնագոյով կռացել էր, այդ դադարին գլուխը վեր է բարձրացնում ու մեծավարի հորդորում, կարծես, բառացիորեն հետևյալով՝ «Տղանե՛ր, այդ ձևով չի կարելի հարց լուծել...» և նույն ակնթարթին գնդակահարվում՝ մեջտեղի փակ դռան մոտերքից արձակված կարճ ու դիպուկ կրակահերթից: Այդ մեկը, կարծես, եղբայրներից ոչ մեկը

չէ, այլ, թերևս, Լեոնարդ Պետրոսյանին հատկապես գնդակահարողը: Դեմիրճյանը իրոք չէր սպասում: Նա երեխայի նման խաբվեց ու ներքաշվեց քաղաքական ինտրիգի՝ ջահել գիշատիչների պատրաստած որոգայթը: Նա պիտի որ 98-ի ընտրություններից հետո հոգեբանորեն պատրաստ լիներ թթել ետ քաշվելու, բայց հիմա էլ իր թիմի տակնաքներին էր պատգամավորություն ու պաշտոն հարկավոր, և այս անգամ էլ գերի դարձավ նրանց ախորժակին:

Դեմիրճյանը չէր սպասում՝ համոզված լինելով, որ ինքը թշնամիներ չունի: Բայց ինչպե՞ս կարող է թշնամի չունենալ կես միլիոն ձայն ունեցող մարդը: Պարզապես նա ուրիշ էպոխայի մարդ էր: Հուշտ էր լինում շենքի միջանցքներում շալվարներով վազվզող աղջիկների տեսքից, իսկ իր շրջապատում չգտնվեց մեկը, հատկապես օրգանների (իրոք որ օրգաններ) մեծաբերան անուղեղ գնդապետներից, որ մարդու ուշադրությունը մի քիչ էլ դարձներ այլ կողմ՝ Ազգային Ժողովի միջանցքներում մշտապես պլաշներով վիստացող, ձիագողի վազվզող աչքերով, լղար ու գունատ, գունատ ու մորուքավոր, անսեռ-անտարիք, անպաշտոն ու պաշտոնավոր սկաուտ թուլեքի վրա:

3. Հայ-Ֆրանսիական համատեղ սպանություն

Համաներման բերած խնդիրը այն չէ, որ մի քանի մարդ պակաս են պատժվելու: Այլ այն, որ եթե նրանց մեջ կար մեկը, որ ասելու բան ուներ, ասենք, զենքը նախօրոք Ազգային Ժողովի շենք մտցնելու մասով, այլևս չի ասի: և Ժամանակին էլ «կթռչի» Հայաստանից, ասենք, Ֆրանսիա, որտեղ այդպիսիներին շքանշան են տալիս, իսկ Հայաստանի իշխանությունները պարտքի տակ չեն մնում և Երևանում Ֆրանսիայի մյուս հերոս Շառլի հացի սեղանին հայ են մորթում: Իսկ վերջինս փոխանակ սուս անի միառժամանակ (ինչպես նվագագույնը ընդունված է Արևմուտքում), հարցազրույց է տալիս և գովում «Առագաստում» արյունալի հյուրընկալության տիրոջը: Որովհետև այդպես է պետք Ֆրանսիայի ազգային շահին, մանավանդ՝ կոնյակի գործարանը «հաջողացնելուց» հետո:

Զենքը ներս տանելու հարցը ամենաառանցքայինն է, որովհետև այդ վիժվածքներն այդքան միամիտ չեն, որ զենքը առած՝ հախուռն մտնեին տարածք, ինչպես ամերիկյան ֆիլմերում են ավտոյից իջնում ամայի ճանապարհի բենզակայանում ու մտնում ներս՝ մի քանի մանեթ կողոպտելու: Հնարավոր է, որ Հունանյանը իր տիպով պատրաստ է

եղել նաև դատարանի առաջ կանգնելու, բայց ո՛չ նաև ծրագիրը տապալվելու դեպքում: Ոստիկանների ու Երկրապահի սապոգների տակ հոգին փչելու հեռանկարի չնչին իսկ հավանականության դեպքում նա չէր ստանձնի «գործը», հետևաբար՝ նա զենքով տարածք չէր մտնի, էլ չէմ ասում՝ մի քանի զենքերով մի քանի մարդու տարածք մտնելու վտանգավորության մասին: Եթե պահակակետում «վառվելու» երեք տոկոս հավանականություն լիներ (իսկ մի քանի մարդ՝ մի քանի ավտոմատով տարբերակը վառվելու հավանականությունը մեծացնում է բազմապատիկ), այդ պարագային «օպերացիան» նման ռիսկի ենթարկել չէին կարող ոչ մի տրամաբանությամբ: Անհավանական է այդ ռիսկին գնալ կազմակերպիչներ չլինելու պարագային, էլ առավել անհավանական է՝ կազմակերպիչների առկայության դեպքում: Որովհետև այդ խումբը, ըստ ամենայնի, գնում էր ծրագիր իրագործելու շենքի ներսում, ոչ թե դրսից զինված հարձակում էր գործում շենքի վրա: և ուրեմն՝ զենքը ներս տանելու փուլը ժամանակի մեջ պիտի առանձնացված լինի բուն գործողության փուլից:

Շենքի պահապանների անփութության մասին լեզենդը բավարար հիմք չէր ապահովության: Նաև՝ հայտնի էր, որ շենքի պահապանները, այնուամենայնիվ, կառավարության այցի օրը զգաստանում են: Նաև՝ կառավարության անդամների զինված օգնականներն են բակում և միջանցքներում այդ ժամերին ավելանում: Չեմ պնդում, թե այդ պայմաններում բացառված է զենքով տարածք մտնելը, բայց անհամեմատ ապահով է զենքերը նախապես ներս տանելը: Կա՛մ օրեր առաջ, կա՛մ կառավարության գալուց ժամեր առաջ: Բայց ոչ մի դեպքում այդ ժամին: և դրա համար, հասկանալի է, շենքի ներսում հանցակից են ունեցել:

Պատահական չէ, որ թե՛ Նաիրի Հունանյանը, թե՛ Նաիրի Բադալյանը չեն կարողանում բացատրել, թե սպանությունից բուլեններ առաջ զուգարանում ու մոտերքը ով ում ինչ էր փոխանցում և ինչ էր ասում: Նաիրի Բադալյանի փոխանցածը ընդամենը վերևի վերջնական «դաբրո՞ն» էր, թե՞ կոնկրետ զենք: Թե՞ վերջին տեղեկությունը առ այն, որ ամեն ոք դահլիճում իր տեղը նստած է: Որովհետև ոչ մի կարգի բանդա, առանց վերջին բուլենին հավաստիանալու, որ զոհերը հենց իրենց տեղերում են նստած, չէր մտնի դահլիճ՝ կուրորեն: Այդ մասին պիտի լուր տված լինեն կա՛մ դահլիճից՝ հեռախոսով մեկին, որը հընթացս տեղեկացրել է մարդասպաններին,

կամ պիտի այդ մասին անմիջապես հաղորդած լինի մեկը, որ մեկ-երկու րոպե առաջ դուրս է եկել դահլիճից:

Իսկ հիմա՝ ոստիկաններին մեկուկես տարի բանտում պահելուց ու ներում շնորհելուց հետո, խիստ բարդանում է սպանությանը նախորդող ժամին կամ ժամերին միջանցքներում ու հարկերում եղած կասկածելի անցուդարձի, մարդասպանների ու նրանց համախոհների հանդիպումների մասին տեղեկություններ ստանալը: Տեղեկություններ, որ պիտի ունենային ոստիկանները:

Տեղեկություններ նաև նախորդ օրերի անցուդարձից: Իսկ դատավարական տակտիկայի արտադատավարական սցենարիստները ևս մեկ ներկայացում սարքեցին՝ պառլամենտի զուգարանում երկու տարի հետո զենքեր պահելու հետքեր որոնելով: և այդ մասով էլ գործ փակեցին: Իսկ ինչո՞ւ չստուգեցին (դեռ երկու տարի առաջ) այն սենյակները, ուր մարդասպանների մի մասը սովորություն է ունեցել ներսուղուրս անելու:

Դատավարական սցենարի վճռական պահը, սակայն, դատաքննական կարգի սահմանումը եղավ: Դրա ամբողջ իմաստն այն է, որ Նաիրի Հունանյանին կարգելով առաջին հարցաքննվող՝ դատարանը հնարավորություն տվեց նրան մանրամասնորեն կողմնորոշել մյուսներին, որպեսզի հանցագործության բոլոր դրվագներով ցուցմունքներ տան՝ հիմք ընդունելով ի՛ր ցուցմունքները: Չէ՞ որ նրանք (համենայնդեպս, շարքային կատարողները) սպանությունից առաջ այլ ասելիքներ ունեին և, հետևաբար, հետաքննության համար ընդհանուր լեզենդ մշակած չեն եղել: Լեզենդ պիտի չմշակվեր նաև հանցախմբի վճռականությունը մինչև «իքս» պահը պահպանելու համար, որովհետև լեզենդ մշակելը կնշանակեր կասկած հարուցել խմբի մեջ, որ կարող է դատ լինել, այնինչ խումբը պիտի համոզված լիներ, որ ապստամբության է գնում, ոչ թե պարզ մարդասպանության: Բայց հետագայում նրանք լեզենդի հարցում «բացթողումը» լրացնելու հնարավորությունը լիուլի ստացան: և իզուր են լրագրողները զարմացած Հունանյանի հիշողության «պայծառացումներից»: Ակնհայտ է, որ նա ոչ թե հիշում է այս կամ այն մանրամասնը, այլ յուրովի է շարադրում բոլոր այն էպիզոդները, որոնց վկա չկա, հանցագործներից բացի: Հորինում է իր հանցակիցների ականջի համար:

Որպեսզի սերտեն և դուրս չգան այդ շրջանակից: Բանտում այն մեկի մեռնելով՝ խզվեց զենք տրամադրողների հետ կապը, որը պիտի տաներ դեպի կազմակերպիչները: Բադայանին, դահլիճից սպանությունից երկու րոպե առաջ դուրս եկած Մովսիսյանին ազատ արձակելով և այս համաներումով՝ գրեթե կտրվում է զենքը նախապես շենք մտցնելու և որտեղ պահ տալու թելը, որը նույնպես պիտի տաներ դեպի կազմակերպիչները:

Գործը ջարդելու առնվազն ևս մեկ քայլ է մնացել-մարդասպաններից նա, ով իրեն չի կարող տիրապետել՝ ցուցմունքների իմաստով, հոգեբանների օգնությամբ կհանձնեն հոգեբույժներին (ահա ինչի համար են հոգեբանները) և կվնասագերծեն: Դա, երևի, կլինի Կարեն Հունանյանը: և զոհերի իրավահաջորդների շահերի պաշտպանները, վստահ եղեք, կնպաստեն դրան: Այնպես, ինչպես նպաստեցին համաներմանը: Բոլորը: Իրավահաջորդների ներկայացուցիչներով, այդ կողմի իրավաբաններով, Ազգային ժողովով, ազգով-բանով: Այնպես, ինչպես մինչև հիմա եղել է: Նրանք սպանում են, սրանք ներում են: Որ այդ մեքենան անթերի է գործում, ապացուցում է «Առագաստի», ըստ էության, հրապարակային մահապատիժը՝ անունով ողջունելու դիմաց:

Թերթերը գայթակղվեցին «Սեդրակօղլի» բառը տպագրելու հնարավորությունով և չզգացին, որ այդ «կուտը» սպանող կողմն է տվել: Իբր, սպանել են վիրավորելու համար: Այնինչ, սպանել են հանգուցյալի «լուպազության» համար: Պարզապես, խեղճ հայի մտքով անցնել չէր կարող, որ եթե այդպիսի բացառիկ մի զուգադիպությամբ Փարիզից Շառլը՝ Վրաստանի հայ, Ղարաբաղից՝ Ռոբեր, Ինքն էլ ահա Ջավախքից ... հայերով Երևանում հավաքվել քեֆ են անում ու ջազ են լսում բաց սրճարանում... Ո՞ր քեֆը լավ հայը կմտածեր, որ պահը արձանագրելու՝ իր հոգու պոռթկումը կարող էր իր կյանքը արժենալ:

Աստված էլ բեթարից ազատի, երբ մուղամից միանգամից անցնում են ջազին:

Տեղին չէ նաև այն համոզմունքը, թե հասարակությանը վախեցնելու համար սպանել են հատուկ: Տիգրան Հայրապետյանին, այո, այդ նպատակով սպանեցին, իսկ այսօր դրա անհրաժեշտությունը չկար: Քոչարյանը չէր ուզենա, որ բանը այդպես վերջանար այդ օրը: Պարզապես ամեն ինչ տեղի էր ունեցել ինքն իրեն՝ հանցագործ աշխարհի բարքերին համապատասխան- Պախանին «սխալ» խոսք են ասում, համապատասխան մեկը «հանում՝ խփում» է: Այդքան առօրեական: Տեղում գնդակահարում ես, կամ

քաշում ես մի կողմ ու սատկացնում: և ինչպես հասարակության ռեակցիայից պարզվեց, իրենք դարձյալ «ճիշտ» էին: Հասարակությունը ինչ էլ մտածի իր ներսում, մի բան ակնհայտ է, որ ընդունել է նրանց «հեղինակությունը»: Որպես իշխանություն ընդունում է թե ոչ- էական չէ, որպես հանցավոր կազմակերպություն՝ դրա կանոնները ընդունում է: Վ. Նազարյանը միակն էր, որ տվեց այդ մարդու ճշգրիտ ախտանիշը, թե՛ «Նրան ոչ թե իմփիչմենթ պիտի հայտարարել, այլ մեկուսացնել հասարակությունից»: Թե չէ՝ սրանք սպանությունների գործը դրել են կոնվեկտի:

Իսկ հիմա դատը կանեն այնպես, որ հասարակությունը այլ բաներով զբաղված լինի, ու եթե պետք լինի ինչ-որ մեկը կնստի 2-3 տարի: և ինչպես հանցավոր աշխարհում, կարող է նստել ոչ թե նա, ով «խփում» է, այլ ում որ որոշում է «ախպերությունը»: Իսկ նստողը երեք տարի կնստի, թե վեց ամիս, ի՞նչ պիտի իմացվի: Հիմա ով է հետաքրքրվում (սկսած ընկերներից) Տիգրան Հայրապետյանին սպանող կամ սպանության մեղքն հանձն առած վարորդը բանտո՞ւմ է, դրսո՞ւմ է, մեռա՞ծ է, թե՞ կենդանի: Թե՞ համաներումը արվեց նաև նրա համար:

18.12.2001

30. Երբ վերինների խելքը չի հասնում, ներքինների էլ՝ տանձին չի

Արդեն մեկ տարի առաջ հայկական գործերը դուրս են եկել Ֆիզուլու և Հորադիզի գրավյալ տարածքներից: Արդեն մեկ տարի այդ տարածքները ոչ միայն ականազերծվել են (բնականաբար, ականապատման քարտեզները տվել են մերոնք), ոչ միայն վերակառուցվում են Բաքվում ԱՄՆ-ի դեսպանի հսկողությամբ, այլև այդ տարածքում բացվել է սակրավորների ուսումնարան՝ ԱՄՆ-ի ֆինանսավորումով:

Գրավյալ տարածքների այդ մասը «հանձնելու» մասին, երևի թե, բազմակողմ պայմանավորվածության համաձայն, չեն գրում նաև Ադրբեջանում: Պայմանավորվածությունը՝ պայմանավորվածություն, բայց չեն կարող ամբողջովին լռել իրենց դիվանագիտական հաջողության մասին, և ժամանակ առ ժամանակ ադրբեջանցի փախստականների վերադարձի մասին հպանցիկ հաղորդում է տալիս անգամ պետական լրատվական ծառայությունը: Հնարավոր չէ, որ Հորադիզի պատմությունը Հայաստանում չիմանան գոնե մի 100 հոգի, բայց դավադրաբար լռում

են: Միայն լիբանանցի Ժիրիկն է միանձնյա հիստերիաներ սարքում՝ առանց առարկայի անունը տալու: Ժամանակին Սուլեյման Դեմիրելը ընդամենը երկու գյուղից հայկական գործի դուրս քաշելու դիմաց խոստանում էր բացել հայ-թուրքական սահմանը, բայց դարաբաղցիք շանտաժի էին ենթարկում Տեր-Պետրոսյանին, թե՛ մեկ գյուղից դուրս գալը անգամ խուճապի կմատնի Ղարաբաղը: Այսօր գործերը դուրս են եկել մի ամբողջ շրջանից, սահմանը չի բացվում. ինչո՞ւ: Ինչո՞ւ է Թուրքիան հարյուրապատիկ կարծրացրել դիրքորոշումը և պահանջում է հայկական գործերը դուրս բերել Ադրբեջանի և Ղարաբաղի ողջ տարածքից: Բացատրությունը մեկն է. Հայաստանի այս չորս տարիների արտաքին տխմար քաղաքականությունը աներևակայելի չափերի ամրապնդել է Ադրբեջանի և Թուրքիայի դիրքերը տարածաշրջանում: Բայց ի՞նչ են ստացել իշխանությունները մի շրջան, այսուհանդերձ, տալու դիմաց: Մի՞թե ևս մեկ երկրի կողմից ցեղասպանության դատապարտում: Թե՞ նախընտրական նաղդ փող, ասենք՝ Լինսի հիմնադրամի տեսքով: Ասենք թե՛ ևս հինգ երկիր (չե՞ որ հինգ շրջան է մնացել հանձնելու) ճանաչեցին Ցեղասպանությունը, 10-ի ու 15-ի տարբերությունը արժե՞ փոխել գրավյալ տարածքների հետ: Չե՞ որ այդ հողերը երաշխիք էին՝ հող Ղարաբաղի կարգավիճակի դիմաց սկզբունքը իրագործելու համար: Ինչո՞ւ են լռում դաշնակները, եթե իրենց ծրագիրը հողահավաքն է, ոչ թե ուրիշի գրավածը հանձնելը: Ինչո՞ւ են լռում բանակի սպաները, ովքեր 97 թվականին դավաճանեցին իրենց գլխավոր հրամանատարին, իսկ հիմա անձպտուն են քաշվեցին Հորադիզից՝ առանց որևէ պայմանի: Ինչո՞ւ դարաբաղցիք մերժեցին Դեմիրելի առաջարկը: Սոսկ այն պատճառով, որ թո՛ւրք էր: Գյո՞ւղ չէին ուզում հանձնել, թե՞ չէին ուզում Հայաստան գնացքներ մտնեն: Իհարկե, վերջինը:

Հիմա արդեն դաշնակ գործիչները բացահայտ լպիրշությամբ հայտարարում են, որ չեն ուզում Թուրքիայի սահմանը բացվի: Այսինքն, որ չբացվեն նաև մյուս սահմանները: Էլ ո՞վ բացահայտ չի ուզում, որ այդ սահմանը բացվի: Բացահայտ՝ միայն Ադրբեջանը: Ոչ բացահայտ՝ Իրանը, որ առանց մրցակցության Հայաստանի վրա սաղացնի շիրապուրեթի իր աղբը, նաև Հունաստանը, որ հայ զանգվածները չիմանան ինչ բան է իսկական լիմոնն ու նարինջը և առնեն հունական միրգ ու պտուղ, որ իրենց երկրում օգտագործում են միայն որպես անասնակեր: Համ էլ Հայաստանը դիտում են որպես փուշ Թուրքիայի քամակին՝ թեկուզ և ժամանակավոր, բայց անհարմարություն

իր թշնամու համար: Իսկ կառավարության մակարդակով հույները բանակցում են արդեն Ադրբեջանի հետ՝ ադրբեջանական գազը ապագայում Թուրքիայից Հունաստան և Բալկաններով՝ Եվրոպա քաշելու համար: և Ալիևը քամահրալից ներողամտությամբ չի բացառում այդ տարբերակը, բայց ասում է՝ հետո, երբ Թուրքիայի պահանջները կբավարարենք:

Մայմունություն՝ չումայի ժամանակ

և մինչ մեր պայքարի ընկեր Հունաստանը Ադրբեջանի և Թուրքիայի համար իր ազգային շահերի բազարն է անում, Արկադի Դուկասյանը Ստեփանակերտում, ըստ «Մեդիամաքսի», պատմաիրավական սեմինար է, իր խելքով, անցկացնում Մինսկի խմբի համանախագահի, Քավանոյի չէ, այս հերթականի հետ և համարյա համոզել է, որ... Բանը այսպես է եղել. Արկադիան հավասարը հավասարի նստած է եղել Մինսկի խմբի ԱՄՆ-ի հերթական ներկայացուցչի հետ և քյալլա տալիս է եղել հանուն հայության: Վեճը թունդ է եղել, ինչպես հոլիվուդյան տափակ ոստիկանական ֆիլմերում են երկու մենթ անգիջում լեզվակոծիվ տալիս բարոյականության և օրենքի խախուտ սահմանի վրա՝ բերման ենթարկված պուտանկի առիթով՝ մի-մի ձեռքը դրած նույն ավտոյի կապոտին: Նախորդ ֆիլմերից հայտնի է, որ երկու բոպե հետո հաղթելու է անմեղության կանխավարկածը, բայց հարցի բարոյական կողմն էլ քննարկման կարիք ունի: և վեճի կուլմինացիոն կետին, երբ թվում է, թե բանը պիտի հասնի օրենքի մեռած մենթի չանին հազցնելուն, այդ պահին մյուսը՝ սոցիալական արդարության կողմնակիցը, բայց անմեղության կանխավարկածը պակաս հարգողը, ատամները սեղմում, մի երկվայրկյան պաուզա է տալիս ու գոչում՝ «Ֆաք յու, Բիլ, չէ՞ որ մենք նապարնիկ ենք»:

Երկրորդը ուշքի է գալիս, ֆիլմի դինամիկան չխաթարելու չափ մտածում և հանկարծ լայնաբերան, նեգրաբար զինաթափող ժպտում է. «Յոբ տվայու, հա էլի»: Ուրեմն, Արկադիան, ըստ «Մեդիամաքսի», Պերինային ասում է. «Բայց չէ՞ որ Ղարաբաղը երբեք չի եղել Ադրբեջանի Հանրապետության կազմում»: Ամերիկացին լրիվ մոռացած լինելով, որ ԱՄՆ-ը և ՄԱԿ-ը Ադրբեջանի Հանրապետությունը ճանաչել են ադրբեջանական ՍՍՀ-ի սահմաններում, ասում է. «Հա, էլի»: Իհարկե, Արկադիան չի ասել «Մեդիամաքսին», որ Պերինան, իմիջիայլոց, ասած կլինի. «Ղարաբաղն էլ, կարծեմ թե, Հայաստանի կազմում առանձնապես չի եղել»: «Բա սազե՞ց,- նեղացած կլինի Արկադիան ընկերական,-բա Տիգրան Մեծի ժամանակները»: «Քանի՞ հարյուր տարի

առաջ», - միամտորեն պիտի հարցրած լինի ամերիկացին՝ պատմական ժամանակի իրենց չափանիշներով ենթադրելով, որ պարսիկները Ղարաբաղը նվաճած կլինեն շատ-շատ ուշ միջնադարում: «Սորի,-ներողամտորեն խնդացել է Արկադիան,-Մի 1500 տարի էլ ետ գնա»: Այստեղ ամերիկացին, հավանաբար, շշմել է հայերի հիշողության սլացքից: և, գուցե, լինելով «չբացահայտված» հնդկացիների շառավիղ, ում նախնիներին նվաճել են եվրոպացիք, պահանջատիրաբար հուզվել և ասել է՝ «Հա, էլի»: Դա՛ ըստ «Մեդիամաքսի» ու Արկադի Ղուկասյանի: Բայց Պերինան, ըստ երևույթին, լռել է, որովհետև եթե համաձայնության գար հայերի հետ, ըստ այդ համաձայնության, ԱՄՆ-ի 250 միլիոն սևամորթներն ու սպիտակամորթները պիտի երկիրը թողնեն Չինգաչգուկի հետնորդներին և ռադ լինեն Աֆրիկա ու Եվրոպա, որովհետև այդ է պահանջում պատմական արդարությունն ու Կարմրամորթների Դատը: Չհաշված Կանադայի ֆրանսախոս ժողովուրդն ու անգլոսաքսերը: Չհաշված Լատինական Ամերիկայի նեգրերն ու իսպանացիները, ովքեր ացտեկների ու Մայա ցեղի ժառանգներից երկիրը խլել են բոլորովին վերջերս, եթե համեմատելու լինենք Տիգրան Մեծի ժամանակների հետ: Մանավանդ որ, ի՛նչ կոտորել են կոտորել բնիկներին, ի՛նչ կոտորել են կոտորել...

Պատկերացնո՞ւմ եք, ինչ մասշտաբի գործ է բացվում պատմական արդարությունը վերականգնելու գործում: Պլյուս-աֆրիկացիներն ու աֆրոամերիկացիները լրջորեն դրամական փոխհատուցում են պահանջում սպիտակամորթ ամերիկացիներից՝ իրենց նախնիներին ստրկացնելու դիմաց: և միայն նեգրական վտանգից հեռու ռուս ժուռնալիստը կարող էր պահպանել հումորի զգացումը ու առանց պոլիտկոռեկտության ասել՝ «Բա որ դուք էլ մեր նախնիներին բռնում ուտում էի՛ք ...»: Իսկ որ լուրջ նայենք, ամերիկացու տանձի՞ն է, թե ինչ են դուրս տալիս հայերը և ինչ փորձանք են բերում իրենց սերունդների գլխին: Նրանք, հրեն, ֆրանսացու ու ռուսի հետ, խմբակային լուսանկարում հռչակում են Հայաստանի ապագայի վրա (խոսքը եռանախագահների և Քոչարյանի վերջին հանդիպման լուսանկարի մասին է-խմբ.): Իսկ ինչի՞նչ վրա է հռչակում այդ նույն լուսանկարում Հայաստանը ներկայացնող Քոչարյանը: Որ ևս երկու ամիս ձգեց և ևս 10 հազարով պակասեցրեց Հայաստանի բնակչությունը... և մինչ մեկը Երևանում սեպերն է բացել, մյուսը Ստեփանակերտում, իր կարծիքով, Խանքենդի-Վաշինգտոն թագա «ou» է

բացում, Թիֆլիսում, Պուտինի և Բուշի ներկայացուցիչների ներկայությամբ ստորագրվեց մի համաձայնագիր, որով գազամուղն էլ կանցնի Հայաստանի կողքով:

Գազամուղն էլ անցավ Հայաստանի կողքով

Մնաց Թուրքիա-Վրաստան երկաթուղին: Ի դեպ, խիստ խորհրդանշական է, որ երբ մի քանի ամիս առաջ Վրաստանն ու Թուրքիան Ստամբուլում թե Անկարայում ստորագրում էին Ախալքալաքով անցնող երկաթուղու կառուցման համաձայնագիրը, այդ նույն ժամանակ Ծաղկաձորում հերթական անգամ «սխողկայի» էին նստել մի քանի ժուլիկ հայ ու հույն պաշտոնյա, նաև մի քանի պարսիկ և Ծաղկաձորի մաքուր օդում խզրգում էին Հունաստան-Հայաստան-Իրան եռանկյունին: Տարբերակներ՝ Կուրա-Չինաստան-Հայաստան սուր եռանկյունի, Հունաստան-Գիպրոս-Հայաստան ուղիղ եռանկյունի, Լիբանյան-Սիրիա-Իրաք-Հայաստան զիզգազը... և այլ՝ հոգեկան հիվանդի վառ երևակայության արգասիք նկարչություն: Մինչդեռ իրական աշխարհում խողովակներն ու ճանապարհները շրջանցում են Հայաստանը: Երկու-երեք տարուց կառուցված կլինի նաև Ախալքալաքի երկաթուղին և Գյումրի-Նախիջևան երկաթգիծը, որը մեզ պիտի կապեր մեր չորս հարևաններից երեքի հետ և նրանց միջոցով՝ նաև Միջին ու Առաջավոր Ասիայի, նաև՝ Եվրոպայի հետ,- այդ գիծը հիմա կծառայի Թավրիզի, Արարատյան դաշտի և մեզ սահմանակից թուրքական շրջանների բազարի ժողովուրդ տեղափոխող «էլեկտրիչկաներին»: Իհարկե, դեպքից-դեպք ապրանքատար վագոններ էլ կանցնեն-կդառնան, երբ, ասենք, Իրանը չամիչ և կաֆեղ արտահանելու լինի հատկապես Հայաստան: Վրաստան, Ռուսաստան, Ուկրաինա և Եվրոպա իր արտադրանքը Իրանը կհանի Ադրբեջանով: և Հայաստանը ոչ մի քոռ կոպեկ չի ստանա տարածաշրջանների փոխադրումներից, որովհետև բոլոր ճանապարհները շրջանցում են Հայաստանը: Այս բանը կարող էին կռահել անգամ հայ բռնեքը, եթե պետականություն ունենային Հայաստանի տարածքի վրա: Բայց պատմականորեն այդ բանը վիճակված էր հայերին, ովքեր տարածաշրջանի երկրների ու ժողովուրդների ապագայի համար վճռորոշ այս տարիներին հնարավոր ու անհնարին ամեն բան արեցին, որ իրենց սերունդները վերջնականապես մնան «Ջերմուկի» հույսին:

և որ երբ Լոսում ապրող երևանցի տղերքի սիրտը մեկ-մեկ «Ջերմուկ» ուզի և դա գտնեն հայկական դուքաններում, Բուրջ-Համուղի ու Ասկերանի տղերքը երկու կոնտեյնրներ «Ջերմուկ» Ամերիկա հասցնելը համարեն արտահանում: Դամասկոսում չկծված փախլավա ուտելը համարեն դիվանագիտություն: Ռուս գեներալների

պարտյանկաները փաթաթելը համարեն դարավոր բարեկամություն: Չափառից չափառ ժապավեն կապելն ու կտրելը համարեն արտադրության աճ: Ինչ փույթ, որ Հայաստանը օրը-օրի ետ է գնում դեպի Էրիվանի խանության ժամանակները:

Էրիվանի խանության ժամանակները

Հիմա Երևանը անդառնալիորեն վերադառնում է անցած դարասկզբի իր կարգավիճակին, երբ ոչ մի առնչություն չունեի Կովկասի և Փոքր Ասիայի արդյունաբերության, առևտրի, քաղաքաշինության բուռն ծաղկման հետ: Բայց ի տարբերություն անցած դարասկզբի, երբ հայությունը անմիջական մասնակցություն ուներ տարածաշրջանի զարգացումներին, այս դարասկզբին մեր դերը լինելու է ստորագույնը: Հայաստանում մնացած, երրորդ կարգի ձեռներեցության ընդունակ տղերքը Երևանից շարժվելու են երկիրը շրջանցող երկաթուղիների կողմը: Մի բան Ղազախից առնելու-սաղացնելու են Սադախլոյում, մի բան Նախիջևանից առնելու են Իգդիր, մի մասն էլ շուլավելու է Ախալքալաքի երկաթուղու մոտերքը: Արարատի տղերքը կաշխատեն փայ մտնել Հայաստան մտնող իրանական չամիչի գործում, դաշնակ շուստրիները բարեգործականի անվան տակ «տանիք կկանգնեն» Եվրոշուկայում չուտվող Հունաստանի զեյթունի ձեթի՝ Հայաստան ներկրման գործին: Մի երեք հազար հայ միառժամանակ համբալություն կանի Ախալքալաքի ռուսական կայազորի մոտերքում, մի հինգ հազար էլ կօգտվի Գյումրվա ռուսական կայազորի պայուկից... Ղարաբաղցիները ավանդաբար քոչած կլինեն Միջին Ասիա և Ռուսաստան: և կբարգավաճեն, որովհետև նրանք երեք այսչափ ստարտային կապիտալով չեն արտագաղթել: Ինչքա՞ն մարդ կմնա ապրելու աշխարհից կտրված այս հողում: Այնքան, ինչքան կարտոֆիլ ու լոբի կտա այս հողը: Աղբեջանցիները էլի կվարձակալեն Հայաստանի սարերը (որովհետև հայերը անասնապահ չեն, այլ պատմության մասնագետ), տարին յոթ ամիս անասուն կպահեն-կապրեն Վայքի, Սիսիանի, Շամշադինի, Ամասիայի, Դիլիջանի, Սևանի սարերում: Ու երբ հայաստանցիք շաբաթ-կիրակի ուզենան մայրվկի գնալ և հայավարի ուշ արթնանալով (ոչ այնքան ուշ, որ շփոթես արիստոկրատի հետ, ոչ էլ վաղ՝ աշխատավոր մարդու նման), այդպես անորոշ մի ժամի երբ արթնանան ու փորձեն իրենց անտառներում ու սարերում աղբյուր գտնել՝ մոտը հանգրվանելու համար,- զարմանքով կտեսնեն, որ տասնհինգ տարի առաջվա նման ագերիները արդեն հասցրել են իրենց հարթավայրերից ավելի շուտ տեղ հասնել

ու բազմել մեր աղբյուրների գլխին և նույնիսկ արդեն քերթել են գառը և կրակ են գցել սամովարը: Իսկ Երևանի շուկաներում տերուտնօրեն կլինի էլի Նախիջևանի բանջարաբույծ խալիը: Այդքան հայ Երևանում հաստատ մնացած կլինի, որ Նախիջևանում բանջարաբուստանաբուծությունը վնասով չաշխատի: Արարատյան դաշտի ժողովուրդը Երևանի շուկաներում մրցակցությանը դժվար դիմանա, որովհետև հայ պագոնավոր ու անպագոն հսկիչը, ինչպես միշտ, օտարից նալոգը կվերցնի ավանդաբար առավել ապահովաբար: Վրացիները, որ տասնյակ միլիոն դոլարներ կունենան միայն խողովակներից, երևանցիներին կգրկեն ոչ միայն իշխանից, այլև սիգից, քանի որ կվճարեն եռակի, և ոչ մի ձկնորս ձուկ չի բերի Երևան: Բարգավաճող Ադրբեջանի մեզ սահմանակից շրջանները էլի լիքը կլինեն խոպանչի հայերով՝ պատշար, ծեփագործ և հյուսն: Թուրքիան ժամանակ առ ժամանակ դիվանագիտական թեթև դալմադալ կսարքի դադալ Իրանի հետ՝ թե ում էժանագին զիբիլը ինչ քվոտայով սաղացնեն Հայաստանում, որպեսզի վերստին բարիշեն ու որոշեն՝ Շիրակը, Լոռին, Երևանի կեսը՝ թուրքական սապոնին, Զանգեզուրը, Արարատյան դաշտը, Երևանի մյուս կեսը՝ իրանական լվացքի փոշուն: Ռուսական կայագորը իր սապոնը պրինցիպիալ կբերի Ռուսաստանից:

Մահ կամ աշխատավարձ

Իսկ հայ ակադեմիկոսները աշխատավարձ են մուրում: և որպեսզի տպավորություն չստեղծվի, թե ուտել ուզում են Հայ Դատի հաշվին, երբ այդ նույն աշխատավարձի կանտորայից զանգ են տալիս, ակադեմիկոսները ավալ-թափալ պետիցիա են գրում «ազգային հողի վրա», թե՛ չենք տա ոչ մի թիզ հող և թույլ չենք տա, որ Թուրքիան կեղծի մեր պատմությունը: Այնինչ, լավ էլ ապրում էին Սովետի կողմից կեղծված պատմության մեջ: Բայց հիմա որոշել են թույլ չտալ դիպչել պատմությանը... Բա մեր ապագան, ա՛յ սոված անտերներ: Մի՞թե բոլորդ եք հաջողացրել ձեր թոռներին ուղարկել Ամերիկա: Ասելն ամոթ չլինի, որտեղի՞ց՝ աշխատավարձ, եթե երկիրը չի աշխատում: Եթե ժողովուրդը մակարոն է առնում, այդ մակարոնի վճարը մտնում է բյուջե... բյուջեից վերադառնում է նույն ժողովրդին՝ այս անգամ, իբր, վերմիշելի փող՝ որտեղի՞ց, այսպիսով, աշխատավարձ: Երբ երկրի կոմերցիոն բանկերը դարձել են լոմբարդ և փող տալիս են միայն գրավով, և այնպիսի տոկոսներով, և այնպիսի կարճաժամկետ, որով հնարավոր է միայն մի պարտիա սապոն բերել ու շատ արագ

վաճառել՝ որտեղի՞ց աշխատավարձ գոյանա: Երբ երկիրը միայն ադամանդ է տաշում (իսկ ադամանդ տաշելը աշխարհում քվոտա ունի): Երբ ադամանդի ռուսական հումքի ճանապարհին Մոսկվայի հայ հանցագործների ու հայ ակադեմիկոսների սվոդնի միությունն է նստած, ադամանդի իրացման ճանապարհին ռեկետ են անում դաշնակները, և այդ ամենը արվում է «հայանպաստ նկատառումներով»՝ ադամանդի ո՞ր մասը հայի աշխատավարձ կդառնա: Երբ հին սովետական ավանդությամբ մի բուռ տաշած ադամանդ դաշնակներին են տալիս՝ թուրքերի դեմ ցույցեր անելու համար, մի բուռ ռամկավարներին՝ թուրքերի դեմ հողվածներ գրելու համար, երկու բուռ Մոսկվայի դարաբաղցիներին, որպեսզի տարին չորս անգամ (ամառ-աշուն-ձմեռ-գարուն) Ժիրինովսկին հայտարարի, թե Ադրբեջանը նավթ չունի, իսկ Չիլինգարովը ռուսական մանրմունր չինովնիկներից բաղկացած տուրիստներ պտտեցնի Մոսկվա-Մալիշկա-Կոնյակի գործարան երթուղով՝ մեկի ջեբը մի քանի կարատ բան դնելով, մյուսի ջեբը մի կես կիլո ոսկի՝ զարդի անվան տակ՝ այս բուռն հայրենասիրական գործունեության ֆոնի վրա՝ ի՞նչ աշխատավարձի մասին է խոսքը:

Խաշ՝ ապրիլի 24-ին

...Երբ հայկական ադամանդի շուրջը շուլալվում էր Ջիլավյանի բանդան՝ Հայաստանի իշխանությանը ընդդիմադիր (երևի այն պատճառով, որ խփում էին թաթերին), նրանք գոնե այնքան խելք ունեին, որ ապրիլի 24-ին խաշ չէին դնում «Հայաստանի բարեկամների» համար: Հիմա ամեն ինչ իր տեղը ընկավ: և Հայաստանի գլխավոր ադամանդագործի եղբայրը, որին չգիտես ինչու մեծ գործարար են ասում, թերևս, այն պատճառով, որ համառուսական գունավոր ժուռնալի շապիկին ու ներդիրում իր ու ընտանիքի լուսանկարներն են տպում՝ ով իմանա հայ ակադեմիկոսների քանի տարվա աշխատավարձի հաշվին (հո ռուսական կառավարությունը թույլ չի տա, որ դա լինի ադամանդից իրենց փայի հաշվին),-այդ «գործարարը», ուրեմն, ցեղասպանապաշտության էքստազի մեջ այս տարի Եդեռնի 87-ամյակը նշելը սկսել է Ժիրինովսկուն հայկական ռեստորանում խաշ տալով... անշուշտ, մոսկվահայության պարագլուխների հետ միասին: Ժիրինովսկին խաշը չի կերել, գրում է «Կոմերսանտը», բայց Եդեռնի օրվա միջոցառումների բացման խոսքով («Զգիտես ինչու, հայերին բացատրելով խաշը եփելու տեխնոլոգիան»,-տարակուսում է թղթակիցը), բնականաբար, խմել է հայերի կենացը: Թերթը չի գրում, թե ինչ է ասել Ժիրինովսկին

թուրքերի մասին, հասկանալի է, ինչ ասած կլինի ժամանակին թուրքական բանտ ընկած մարդը՝ այն էլ սպիտակամաշկ: Հայերը փոխադարձաբար խմել են ժիրինովսկու կենացը, և գաղութի ջոջերը շարժվել են հայկական գերեզմանոց: Հետո թե ինչ են արել Մոսկվայի հայերը, ոչ մի նշանակություն չունի: Պատմության մեջ կմնա այն, որ իր ազգությունը ուրացող մի ջիուդ թուրքագետ «հարգել է հայերին» ու Հայ Դատի մոտիվներով հետները խաշ է կերել ապրիլի 24-ին, Քրիստոսի ծննդյան 2002 թվականին:

Օդոաշի օրինագիծ

Ընդ որում, հայ ազգասերներին ետ չի պահել անգամ այն հանգամանքը, որ իրենց սեղանակիցը այն մարդն է, ում մասին մոսկովյան թերթերը առիթը բաց չեն թողնում գրելու, որ «գերադասում է տղաներին» և ինքն էլ առանձնապես չի հերքում այդ պնդումները, ավելին՝ «տղաների» հետ գիրկընդիսառն լուսանկարվում է Գեյ-կաֆեներում: Այդպիսիներին հայերը մի ժամանակ ծեծում էին Երևանի գուգարաններում, հիմա էլ առանձնապես օրուարև չեն տալիս, բայց, այ, «ազգի համար», եթե մանավանդ օդոաշը թուրքերին աստում է, նույնիսկ գողականները հետը սեղան են նստում Մոսկվայի «Հինգերորդ անիվ» հայկական ռեստորանում: Մոսկվայում հայի անպետքության ինչպիսի՜ ըմբռնում ռեստորանի տիրոջ կողմից և ադամանդի փայլից «թասիբով» տղերքի ինչպիսի կուրացում, որ օդոաշի հետ նստել են սեղան: Ոչ մի սրբություն չի մնացել: Ադամանդ, Հայ Դատ, Սերժիկ, ազգասիրություն՝ խառնվել են իրար: և շունը միայն տիրոջն է ճանաչում: և անպատվություն չէ այլևս օդոաշի հետ սեղան նստելը, անպատվություն չէ օդոաշի հետ նույն ֆրակցիայում գտնվելը: Իհարկե, եթե ապրիլի 24-ին արդեն խաշ են դնում, երկրորդ քայլը այն պիտի լինի, որ օրենք ընդունվի Ցեղասպանության մասին: Երրորդ քայլը այն է, որ օրենսդրական նախաձեռնությունը դուրս գա օդոաշներից: Կամ՝ քայլերի հակառակ հաջորդականությամբ:

31. Ինչո՞ւ է Մոսկվան «հանձնում» Քոչարյանին

Որովհետև նրանից այլևս առնելիք չունի: Որովհետև (Քոչարյանը) տվել է ամեն ինչ, ինչ հնարավոր է, որ որևէ երկիր հանձնի մի այլ երկրի՝ ներառյալ երկրի մանկերը:

հնարավորությունը առաջիկա գոնե մեկ տասնամյակում: Խոսքը գործարանների մասին չէ:

Այդ գործարանների ու ինստիտուտների վրա Ռուսաստանը թքած ունի, դրանցից հարյուրներով ունի, որ չի կարողանում աշխատեցնել: Իսկ ինժեներա-տեխնիկական կազմը, որով հպարտանում ենք, շատ վաղուց Հայաստանում չէ: Ռուսներին դա պետք էլ չէ, որովհետև կարևորը ոչ թե գույքն է, ոչ էլ աշխատացնելը, այլ ոտքի տեղ անելը բոլոր դեպքերում: Կորցնելու ի՞նչ ունեն, եթե 90 միլիոնը կորած պարտք էր և վերջում դուրս էին գրելու՝ միջազգային ֆինանսական կազմակերպությունների պնդումով: Մոսկվան իր համար Քոչարյանի հարցը վերջնականապես լուծված համարեց այն պահից, երբ համոզվեց, որ նա լրջորեն մտադրված է Մեղրին դնել փոխանակության: Այն, որ Օսկանյանը մի գլուխ քրթմնջում է փարիզյան սկզբունքների մասին, կատակ չէ և ոչ էլ զուտ բանավոր համաձայնություն:

Ամենայն հավանականությամբ, Փարիզում ստորագրվել է մի ինչ-որ արձանագրություն՝ տարածքների փոխանակման սկզբունքը որպես բանակցությունների հիմք ընդունելու մասին, ինչը վկայաբերելով էլ վերջին պահին նոր ընտրված Բուշին համոզեցին Քի Վեսթում ընդունել նախագահներին, ինչից Բուշը ակնհայտորեն խուսափում էր՝ չուզենալով իր կարիերան սկսել՝ կիսելով Քլինթոնի «փառքը»՝ Պաղեստին-Իսրայել տապալված բանակցություններում: Եվ Ամերիկայում «քարտեզ նայելով»՝ բոլորովին չի բացառվում, որ Ալիևն ու Քոչարյանը դետալներն էին համաձայնեցնում: Ասենք, եթե Շուշին մնում է Ղարաբաղի կազմի մեջ, արդյո՞ք Ղափանի մի մասն էլ չի անցնում Ադրբեջանին, եթե Քելբաջարից մեր զորքերը դուրս են գալիս մինչև Լաչին քաղաքի գիծը, արդյո՞ք դա չի նշանակում, որ մեր հարավային սահմանը սկսվում է Ղափան քաղաքից և այլն: Իսկ դուք ի՞նչ էիք կարծում, Ալիևը նստած քննարկում էր, թե հայերը Ադրբեջանի որ գյուղն են իրեն վերադարձնում, որը թողնում Մեծ Հայաստանի կազմո՞ւմ: Մոսկվան ստոր վարվեց հայկական պատվիրակության հանդեպ: և դեռ Փարիզի հանդիպումից առաջ «շիրա տալով»՝ փորձեց պարզել, թե քանի՞ կոպեկ արժե հայերի՝ ռուս եղբայրների հետ պանիսլամիզմի դեմը առնելու մասին դատարկախոսությունը: և համոզվեց, որ հայերը շատ հանգիստ էլ Թուրքիային ու ՆԱՏՕ-ին Նախիջևանով ու Մեղրիով ելք են տալիս դեպի Կասպից ծով ու Միջին Ասիա, ձեռքի հետ էլ Ռուսաստանի ճանապարհը դեպի Իրան ու

Հարավային ծովերը հուսալիորեն փակելով: և Սելեզնյովը եկավ Երևան: Եկավ ու սպառնաց բոլոր նրանց, ովքեր կհամարձակվեն սպառնալ Հայաստանի տերիտորիալ ամբողջականությանը: Հայերի հիացմունքին սահման չկար: Կարծեցին քրիստոնյա եղբայրները ևս մի ավելորդ անգամ Թուրքիայի պորտը տեղը դրեցին:

Այնինչ, այդ պահին Հայաստանի տերիտորիալ ամբողջականությանը ռեալ մեկ մարդ էր սպառնում՝ Քոչարյանը: և նա լավ հասկացավ՝ ում է հասցեագրված Սելեզնյովի սպառնալիքը: Այնքան լավ հասկացավ ու այնպես կորցրեց հավասարակշռությունը, որ անմիջապես հակադարձեց՝ այն իմաստով, թե քանի ինքը սաղ է, Հայաստանը չի միանա Ռուսաստան-Բելոռուս միությանը:

Պետության ղեկավարը այդ տոնով չի խոսում: Իսկ կոմպլիմենտարիզմը որդեգրածը՝ առավել ևս: Բայց երևի Սելեզնյովը դեմ առ դեմ հանդիպման ժամանակ ավելի վիրավորական բառեր էր ասել: Դե, Քոչարյանն էլ մինչև հոգու խորքը վիրավորվել էր: Իսկ ի՞նչ պիտի պատասխաներ թաղային լիազորի կոմպլեքսներով նախագահը, եթե չի կարող քրեական գործ հարուցել իրեն վիրավորողի հանդեպ: Պիտի ասեր՝ ես էլ քո մերը: Ինչը և արեց անհապաղ: Մանավանդ որ, ոչ միայն վիրավորել էին, այլև խաչ քաշել իր ծրագրի ու, հետևաբար, քաղաքական ապագայի վրա, այն էլ՝ 27-ի գործը վզից կախված վիճակում: Պատահական չէ, որ վերջին ակնարկը, որ Մոսկվայի կողմից ուղղված էր Հայաստանին, տպագրված էր Սելեզնյովի ղեկավարած պետական մարմնի թերթում: Նրանք, ովքեր ընդդիմության մատը խառն են համարում այդ հրապարակման մեջ, իրենք էլ լավ հասկանում են, որ «Պառլամենտական գազետան» այն կիսաբուլվարային թերթը չէ, որտեղ հենց իրենք փողով հողվածներ են տպում: Պարզապես խիստ կոպիտ էր հողվածը, և արձագանքն էլ, բնականաբար, հիվանդագին: Իսկ հողվածի բուն միտքը այն է, որ Քոչարյանը իզուր էլ շտապել է՝ երկրորդ ժամկետի համար առաջադրվելու մտադրություն հայտնելով: Իհարկե, այդ լուրը Քոչարյանին չի ուղղված (ինքը դա գիտի), այլ հայ հասարակայնությանը և քաղաքական, նաև բյուրոկրատական շրջանակներին: Իսկ հայ հասարակայնության հետ Մոսկվան պրոբլեմ ունի, որի լուծմանը ձեռնամուխ է եղել հենց այդ հողվածով: Իսկ պրոբլեմի էությունն այն է, որ Ռուսաստանը ավանդաբար հետամուտ լինելով իր ազգային շահերին, որի հետևանքով Ղարաբաղը կվերադարձվի Ադրբեջանին, միևնույն ժամանակ պիտի շատ չհուսահատեցնի հայերին և ապացուցի, որ այդպես ստացվելու

մեղավորը Ամերիկյան է՝ մեկ, և Քոչարյանը, որ արևմտամետ քաղաքականություն է վարել:

Հայերի սիրտը շահելու մեծ ջանքեր (դարձյալ ավանդաբար) պետք չեն գալու Ռուսաստանին, բայց ինչ-ինչ ջանքի անհրաժեշտություն, այնուամենայնիվ, կա, և թերթը ուղնուծուծով ռուսամետ, անպարկեշտության աստիճանի ռուսասեր Քոչարյանին անվանում է արևմտամետ: Այդ դեռ քիչ է, թերթը ավելի առաջ է գնում և իրենց նախագահին վերագրում է միտք, որը նա ոչ միայն չի ասել, այլև տեսականորեն էլ հնարավոր չէր, որ ասեր ՄԱԿ-ի անվտանգության խորհրդի մշտական անդամ երկրի ղեկավարը: Իբր, Պուտինը ասել է, թե այսօրվա վիճակով տարածաշրջանում հավասարակշռություն է հաստատված: Այ, այստեղ մատ կա խառնված, բայց ոչ թե խեղճ ընդդիմության մատը, այլ դաշնակցամիտ դարաբաղցիների: Այդ նրանց սիրած անմտությունն է: Թերթը նրանց ձեռք առնելու կիրքը այնքան չի գսպել, որ համարձակվել է զգուշավոր Պուտինին վերագրել ակնհայտ հիմարություն: Ընդ որում, այդ հիմար միտքը սաստկացնելով նրանով, իբր, Ամերիկյան է ուզում Ղարաբաղը վերադարձնել, և ձեր նախագահն էլ այնքան անխելք է գտնվել, որ ուզեցել է «Ղարաբաղի հարցը լուծել Ամերիկայի միջոցով»:

Խեղճ Քոչարյան: Չէ՞ որ ողջ գիտակցական կյանքում մտածել է ուղիղ հակառակը և հիմա էլ, ի դեպ, մտածում է նույնը: Բացառությամբ, իհարկե, Ջանգեզուրը փոխանակման դնելու դեպքի: Բայց ռուսական կողմին այլևս հետաքրքիր չէ, թե ինչ է մտածում Քոչարյանը: Նա քշած ձի է: Թե՛ այն դեպքում, եթե Ռուսաստանը ուզում է ևս միառժամանակ տարածաշրջանում լարվածություն պահպանել, թե՛ այն դեպքում, երբ արդեն իրեն լուծում է պետք,- երկու դեպքում էլ Քոչարյանը խոչընդոտ է: Առաջին դեպքում՝ նա արդեն ձգելու քաղաքական ու բարոյական պաշար չունի, երկրորդ դեպքում՝ առավել ևս նոր մարդ է պետք նոր քաղաքականության համար:

Վերջին հաշվով, չի բացառվում, որ մի գաղտնի հանդիպման ժամանակ Քոչարյանը ստորագրի Մեղրու հանձնումը: Իհարկե, դրա իրավական հետևանքները կասկածելի են առանց Իրանի և Ռուսաստանի համաձայնության, բայց վիճակի շտկումը Ռուսաստանի վրա կնստի մի մեծ միջազգային ճգնաժամ: Գուցե այդ պատճառով էլ այլևս թույլ չեն տալիս, որ Ալիևն ու Քոչարյանը առանձին հանդիպեն: Մեծ հաշվով, իհարկե, Քոչարյանն է հանձնել Ղարաբաղը, և Ռուսաստանը պարտավոր չէ ուրիշների

հիմարությունը իր վրա առնել, թեև այդ հիմարությունը ևս մեկ անգամ խիստ անհրաժեշտ եղավ Ռուսաստանի ազգային շահերին: Ճիշտ է, այդ հիմարությունը Մոսկվան քաջալերել է առավելագույնս, բայց մի երկիր մի այլ երկրի հետ հարաբերվում է ոչ թե դայակի կարգավիճակով, այլ ելնելով իր ազգային շահերից: Դատելով այն բանից, որ Արկադին մտահոգվել է Ալիևի առողջությունով, իսկ Սերժը «Գետաշենը գրավելը» թողնելով՝ սկսել է խոսել տարածքներ զիջելուց, Ռուսաստանը, այնուամենայնիվ, արագացնում է իրադարձությունները: Սերժը չի մոռանում նաև Մեդրին: Իբր, խոսքը «միջանցքի» մասին է: Այդ ինչն՝ աշխարհի բոլոր տրանզիտ ճանապարհները կոչվում են ճանապարհ, իսկ Հայաստանում՝ միջանցք: Այդ ո՞ր օրվանից են տարածքներ տալիս (Ադրբեջանի կողմից) տրանզիտ երկաթգծի փոխարեն:

Իսկ որ Ս. Սարգսյանը ասում է. «պարտավոր է անել այն, ինչ անում է», գիտի ինչ է ասում: Ստեպաշինը դատարկ բաների մասին խոսելու համար չէր եկել Հայաստան՝ Մինսկի խմբի համանախագահների ներկայացուցիչների գալու և Իրաքի պատերազմի նախօրյակին: ԱՄՆ-ի սպեցնազը շուտով կմտնի Վրաստան, ետևից էլ, գուցե, ավիացիան՝ Իրաքի առիթով, և եթե Ռուսաստանին առաջիկա մեկ-երկու ամսվա ընթացքում չհաջողվի հեղաշրջում կազմակերպել Վրաստանում (կարծես թե չի հասցնում), Ռուսաստանի հույսը կմնա միայն Ադրբեջանը: Այս պայմաններում Սերժը չի կարող թաքնվել Քոչարյանի ետևում: Ռուսաստանը ամեն գնով պիտի Ադրբեջանի միջոցով փակի Կասպից Դուռը գոնե այս կողմից, արևելքի կողմից պարտվելուց հետո: Ընդ որում, ռուս-ադրբեջանական ռազմա-քաղաքական դաշինքի հարցը կախված կլինի արդեն Ադրբեջանի բարի կամքից: Բայց Մոսկվան գուցե այդ էլ չհասցնի անել, եթե սպասի մերձավորարևելյան պատերազմի ավարտին, որովհետև վերջերս միայն այն է անում, որ կարողանում է հետին թվով ԱՄՆ-ի ռազմա-քաղաքական ակցիաները արձանագրել: Ամերիկացիները Մոսկվային այս անգամ էլ բռնեցին բթամիտ հակավրացական քարոզչության վրա, թե այդ երկիրը նպաստում է միջազգային տեռորիզմին: ԱՄՆ-ի սպեցնազն էլ, ահա, իջնում է Վրաստանում՝ գերխնդիր ունենալով, իհարկե, պաշտպանել Բաքվից Թուրքիա մտնող նավթամուղն ու գազամուղը Ռուսաստանի ոտնձգությունից: Իսկ ռուսական լրատվամիջոցները արդեն սպառնում են այդ դեպքում մասնատել Վրաստանը, ակնարկելով, որ հայերն էլ այդտեղ անելիք ունեն:

Ահա և եկավ հայրենակցական միությունների գործակալների ժամանակը: Նաև՝ նրանց կոլեգա Ս.Սարգսյանի, որը ճիշտ է ասում, որ անում է այն, ինչ պարտավոր է անել: Որովհետև Ստեպաշինն է ասողը, իսկ Ստեպաշինը հո գիտի, որ դաշնակից երկրի անվտանգության խորհրդի քարտուղարը տարին երեք շաբաթ փող է խաղում Մոսկվայի կազինոներում:

Իսկ եթե մի երկրի անվտանգության խորհրդի քարտուղարը փող է խաղում մի այլ երկրի կազինոներում՝ գաղտնի ծառայությունների հայացքի ներքո, նա գիտի ինչ է անում և գիտի դրա համար ինչ գին է վճարելու, երբ ժամանակը գա: և դա այն դեպքը չէ, երբ խաղի մոլուցքն է խեղդում կամ ազահությունը: Դա կոչվում է կամավոր գրվել: Այսինքն, ես ձերն եմ, օգտագործեք ինչպես կարող եք: Օրգանները դրան ասում են՝ «ինիցիատիվնիկ», այսինքն՝ ինքնամատույց: Եթե, իհարկե, այդ «համագործակցությունը» չի գալիս սովետական ժամանակներից: Իսկ այդպիսի մարդ ունենալ դաշնակից երկրի անվտանգության խորհրդի քարտուղարի պաշտոնում՝ ամեն տասնամյակ չէ, որ հաջողվում է նույնիսկ Ռուսաստանի նման երկրին: Իսկ կուսակցական կույսերը գրում ու հալումաշ են լինում՝ ի՞նչ շրջապատ ունի Մոսկվայում, ի՞նչ շրջապատ ունի... Մեղրու մասին Ս.Սարգսյանի խոսելը այն է նշանակում նաև, որ Մինսկի խմբի ֆրանսիացին ու ամերիկացին, թերևս, դեմ են տալու էլի հողերի փոխանակումը: Իսկ Ռուսաստանն ու Իրանը չեն թողնելու դա անել, մանավանդ որ, միջազգայնորեն ճանաչված սահմանները խախտելու մասին է խոսքը: Այդ քաղաքական պացանների համար է, որ սահմաններ չկան, այլ կան «ճակատներ»:

Աշխարհում տաբուներ կան, որը խախտելու համար 300 չէ, 600 հազար սվինդ կբռնեն քամակդ կկոխեն: Իսկ համանախագահների ակտիվանալը ուղղված է, հավանաբար, Ադրբեջան-Ռուսաստան դաշինքը կանխելուն, ինչին Արևմուտքը ձեռնամուխ եղավ (հրապարակայնորեն) Ալիևի Մոսկվա գնալուց շաբաթներ առաջ, սպառնալով, որ քաղբանտարկյալներին չազատելու համար Ադրբեջանին կպատժի: Արևմուտքը սակվեց միայն այն ժամանակ, երբ Ռուսաստանի ներկայացուցիչ Ռոզոզինը գրեթե բաց տեքստով հայտարարեց, որ Մոսկվան ավելի լավ գիտի Սուրաթն ու մյուսները քաղբանտարկյալ՞ են, թե՞ իրենց (Մոսկվայի) գործակալները: Անհարմար բան ստացվեց, և Արևմուտքը միխթարվեց նրանով, որ ԱՄՆ-ի Հայաստանի մասին զեկույցը խմբագրեց դեպի լավը՝ Ադրբեջանի ինադու: Ալիևը փոխանակմանը կասի՝ այո, որ

չասի՝ ոչ: Ալիևը լակոտ չի և գիտի, որ դա անհրազոթ ծելի է: Նա Ամերիկայի կլինիկայից վերադարձը ձգձգում է, որ Իրան չգնա մինչև Իրաքի դեմ օպերացիայի սկիզբը (նախորդ անգամ ձգձգեց այնքան, մինչև ԱՄՆ-ը մտավ Կենտրոնական Ասիա և խիստ սահմանափակեց Իրանի ունեցածությունների հնարավորությունը Կասպյան ավազանում), միաժամանակ չտեսնի Քոչարյանի երեսը ԱՊՀ առաջիկա խորհրդակցությանը: Երբ կսկսվի Իրաքի պատերազմը, Ադրբեջանի կշիռը ավելի կբարձրանա, և նա Ռուսաստանից կստանա ավելի, քան սպասում էր մինչև հիմա:

Իսկ սրանք, հակաահաբեկչության համաշխարհային ակիքի այս ժամանակներում դեռ Կիպրոս ու Լիբանան են գնում-գալիս, նարկոբիզնեսի ու տեռորի հանրահայտ որջերը:

Երկուսնու առանձնահատուկ տեսակ պիտի լինել՝ որոշելու համար քարշ գալ Լիբանան-Սիրիա-Կիպրոս, երբ աշխարհի հզորագույն պետությունը պատերազմ է պատրաստում այդ կիսապետությունների համախոհի՝ Իրաքի դեմ, դեռ մի բան էլ առիթ գտնել վայրահաչելու Իրաքի երդվյալ թշնամի և Ամերիկայի նույնքան երդվյալ դաշնակից Իսրայելի դեմ: Գոնե մի երկրի պատվեր կատարեին այս ողորմելիները, ախր հաջողեցնում են կատարել արաբների, Իրանի, Ռուսաստանի և Հունական կոռպերատիվ հանրապետությունների պատվերները՝ միաժամանակ: Այն էլ՝ այդ բլոկի կանխորոշված պարտության շեմին: Ինչ է թե՛ դրանք հակաթուրք են: Բայց մի՞թե չէր կարելի Հայաստանում հակաթուրքությանը երկու ամիս դադար տալ: Հանուն Հայաստանի: Գոնե մեկ անգամ՝ հանուն Հայաստանի: Արկադիաները Մեդրին տալու ծրագրին նույնպես կասեն՝ այո, որովհետև իրենց ծանծաղ մտքի մեջ ոչինչ չկա 94 թվականից այս կողմ, բացի Զանգեզուրն ու Ղարաբաղը փոխանակելը: Բայց այդպես հարցը լուծելու համար խելք հարկավոր չէ, այդպես կարելի էր, օրինակ, Լոռին փոխել Ախալքալաքի հետ, Գյումրին տալ, Իգդիրը առնել, համ էլ Մասիսի փեշին է: Ահա ինչպես ամեն ինչ գլխիվայր շուռ եկավ, երբ Ղարաբաղի ու Հայաստանի ապագան քննարկման առարկա դարձավ Ադրբեջանի մայրաքաղաքի քաղաքական էլիտայի ու նույն Ադրբեջանի գավառի սովետական նոմենկլատուրայի խառախուռայի միջև: Ստեպաշինը, ինչպես վերն ասվեց, ևս մեկ առաքելություն ուներ (այդպիսի այցեր կլինեն ամիսը մեկ)-սոցիալիստ, կոմունիստ, դաշնակ և այդ տիպի այլ քաղաքականացված օլուխներին վստահեցնելու, որ Ռուսաստանը մնում է մեր մեծ

ախպերը, անկախ այն բանից՝ Ղարաբաղը կլինի, թե ոչ: Իհարկե, առաջին հերթին վստահեցնել նրանց, ովքեր հաջորդ իշխողը կլինեն: և կհամոզեն:

Ռուսները լավ գիտեն իրենց կլինենտին: Թարսի նման հենց նույն ժամանակ Ջավախքի ու Աբխազիայի հայերը ժրեցին: Հազիվ թե Ստեպաշինը նման խնդիր ուներ (այդպիսի բաների համար դեսպաններ գոյություն ունեն), բացի այն դեպքից, եթե Ռուսաստանը ցուցադրում է Վրաստանին, որ, այո, հենց իր մատը խառն է հայերի ակտիվանալու գործում: Բայց վրացահայության ժրելը գուցե Ռուսաստանին հարկավոր է ընդամենը մեկ տակտիկական հարց լուծելու համար՝ որ Շևարդնաձեն ԱՊՀ-ի առաջիկա հանդիպմանը չպնդի, որ Աբխազիայի ռուսական զորքերին ավելանան, ասենք, ուկրաինական զինվորներ, չէ՞ որ Աբխազիայի խաղաղարարները, ըստ էության, ԱՊՀ երկրների զորականներից պիտի կազմված լինեին: Իսկ թե հետո ինչ պիտի լինի Վրաստանի ու Հայաստանի հարաբերությունը կամ վրացահայության վիճակը, այդ մասին ինչո՞ւ պիտի Ռուսաստանը մտածի: Բացառված չէ նաև, որ ջավախահայերի ակտիվանալը մեկանգամյա օգտագործման համար չէ սոսկ: Հայաստանին հասկացնելով, որ արդեն ավարտել են իրենց միսիան Ադրբեջանի ուղղությամբ, իսկ մնացած հարցերը իրար մեջ կլուծեն Պուտինն ու Ալիևը («Այս բանը կանես, այն բանը չես անի՝ Ղարաբաղը կստանաս, բայց ինքնավարությամբ»-«Ինքնավարությունը աչքիս վրա, թքել եմ ՆԱՏՕ-ի վրա, դու զորքերդ հեռու պահիր») Մոսկվան հայերին որպես փոխհատուցում, բացառված չէ, նվիրում է մի այլ պատերազմ, չէ՞ որ դա քաղաքականության համբակների վաղեմի երազանքն է: Լևոնիկը, չէ՞, ասել է, որ պիտի միշտ պատրաստ լինել պարտիզանական պատերազմի: և իրոք, մի պատերազմը շուտով կվերջանա, ինչո՞վ են զբաղվելու պրովոկատորները: Մի խոսքով, սկսում ենք հիմա էլ Ջավախքը հայաթափել: Եթե մինչև հիմա դեռ շատերի համար պարզ չեղավ, շատ շուտով ակնհայտ կդառնա, որ Դաշնակցությունն ու Ադրբեջանի գավառական կուսխաժամուժը այս չորս տարիներին մեն մի քաղաքական նպատակ են հետապնդել՝ Հայաստանը հանձնել Ռուսաստանին ի տնօրինություն, փոխարենը պահպանելով Ղարաբաղի առկախ վիճակը Ռուսաստանի օգնությամբ:

Բայց Ռուսաստանը Հայաստանը այդ պայմանով չուզեց: Կամ չկարողացավ ուզենալ: Որովհետև նրան ոչ այնքան հակաթուրքական հոետորություն էր հարկավոր, վերջին հաշվով, այլ Կասպից Ծովը և Ադրբեջանը՝ որպես փակ դարպաս Արևելքի և

Արևմուտքի ճանապարհին: Իսկ Հայաստանը ո՞ր պիտի փախչի հակաթուրքական իր շիզոլ: Հրեն անհայտ ազգությամբ մի քանի (քոսոտ) դաշքեսանցի ևս մեյդան են ընկել ցեղասպանության մասին մարագմատիկ օրինագծով: Չէ՞ որ ցեղասպանության մասին վերջերս են իմացել, անեկդոտի այն տաքսիստի նման, որը ցեղասպանության մասին առավոտյան լսած լինելով՝ քշում է սահմանի վրա, որ թուրքերի հերը անիծի: Չէ՞ որ ոչխարի կատաղածը յամանն է լինում: Իսկ ինչո՞ւ մի քանի օրենք էլ չընդունել Ավարայրի, Ձիբավի, Սարդարապատի ճակատամարտերի և ընդհանրապես հայ ժողովրդի պատմության մասին: և սկսել դատական պրոցեսները պատմաբանների դեմ՝ սկսած Խորենացուց, որովհետև առաջին «ապագգայինը» հենց նա է, որ գրել է, թե՛ ողբում եմ քեզ, հայոց աշխարհ:

2.03.2002